

1937 Kuueteistkümnes aastakäik Nr. 7—8

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Joh. V. Veski
Peatoimetaja

E. Elisto

A. Raun
Toimetussektär

P. Ariste

Tartu 1938

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. A. Raun , Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal	195
2. P. Ariste , Saartemurrete <i>end</i> jne.	224
3. A. Kask , Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid	228
4. M. Toomse , Passiivvormide segunemisi	235
5. H. Rajamaa , Mõningaid probleeme eesti keeleõpetuse alalt	238
6. R. Toona , Murdetekst Koerust	251
7. Raamatute ülevaade:	
J. Mg., M. Zsirai , Finnugor rokonságunk	252
M. Toomse , Litterarum Societas Esthonica 1838—1938. Liber saecularis	256
Juhiseid omakultuuri nädala korraldamiseks	258
Résumés. — Summaries.	
1. A. Raun , The Philological Activities of the Learned Estonian Society During the First Hundred Years of Its Existence	223
2. P. Ariste , The Form <i>end</i> etc. in the Estonian Island Dialects	227
3. A. Kask , Sur les décisions de la Commission pour la Langue de la Société Littéraire Esthonienne	235
4. M. Toomse , Confusion des formes passives	
5. H. Rajamaa , Some Problems concerning the Teaching of the Estonian Language	250

Õpetatud Eesti Seltsile

100-nda aastapäeva puhul

pühendavad

käesoleva numbri

Akadeemiline Emakeele Selts

ja

„Eesti Keele“ toimetus

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Rüütli 24, III kord.

Talitus:
Akad. Kooperat., Ülikooli 15, tel. 63.

Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal.

30. I 1938 võis Õpetatud Eesti Selts pühitseda oma sajandat aastapäeva. Selle tähtsa sündmuse puhul on küll põhjust heita pilku Seltsi keelelise tegevusse, pidades meeles, et keeleteaduslikud küsimused on Seltsis ikka etendanud tähtsat osa ning Seltsi esimeestegi hulgas on keeleteaduslikel olnud eriti silmapaistev osa.

Mis puutub käsitletud küsimuste laadi, siis on olnud arutusel niihästi üldisi kui ka hoopis spetsiaalseid asju. Võtkem esiteks vaatlusele mõningad üldküsimused ning mainigem mõned andmed. **Keeleuurimistöö korraldamisest** näit. on olnud juttu järgmiselt: 18. I 1840 kõneles esimees pastor C. H. C. Gehewe eesti keele uurimise ja säilitamise vajalikkusest. 3. V 1872 andis akad. F. J. Wiedemann ülevaate eesti keele grammatikaist ja eesti keele uurimisest, alates Stahl'ist. 6. IV 1905 kõneles dr. W. Schlieter „F. J. Wiedemanni 100 a. sünnipäeva puhul“ (Sb. 1905, lk. 68—70). 5. V 1920 käsitles M. Vasmer eesti filoloogia kriitilis-bibliograafilisi aasta-ülevaateid ja balti murdesõnade kogumist. Sb. 1929, lk. 191—199 annab A. Kasik ülevaate Akad. Emakeele Seltsi tööst ja 16. X 1930 kõneleb A. Saareste „Rahvakeele ainekogumise korraldusest välismail“. **Üldkeeleteaduslikud** küsimused on Seltsis leidnud küllaltki väärikat arvestamist. Seltsi algusaegadel oli eriti dr. A. Hansen nende innukaks käsitlejaks, nim. kõneldes 1. IX 1843 keelte sugulusest üldiselt, esitades võrdlusi ning näiteid keelte vastastike suhete kohta. Verh. II, 2 (1848),

lk. 20—23 leidub sama autori kirjutis „Gebildete und ungebildete Sprachen“. Teine tähtsam üldkeeleteadlane Seltsi ajaloo oli esimees prof. L. Meyer, kes näit. 18. I 1873 kõneles naaberkeelte vastastikuseist mõjustust ja laensõnadest (vt. Sb. 1873, lk. 1—17). 18. I 1878 ta refereerib jumalamõiste tähistamisest, ühtlasi käsitleb keelte suguluse küsimust (Sb. 1878, lk. 3—26). 18. I 1884 on tema kõne teemaks samakõlalised sõnad mitmesugustes keeltes (Sb. 1884, lk. 1—23). Sama isik tutvustas Seltsile ms. ka Fr. Müller'i ja A. F. Pott'i üldkeeleteaduslikke teoseid. Uuemal ajal on üldküsimusi käsitelnud O. Loorits ja A. Saareste, kõneldes eelmine 4. III 1931 meremeeste salakeelest ja järgmine 5. XII 1934 ühest erilisest lastekeele kujunemisjuhtumist. Vt. viimase kohta EK 1935, lk. 105—124.)

Eesti keele küsimusi on aruteldud õige üksikasjaliselt. Ei puudu muidugi mitte ka keelefilosoofilised j.m. üldistavad arutlused eesti ainekute põhjal. Nii pidas pastor J. S. F. Boubri 1. X 1841 ettekande teemal: „Kas eestlane on toores?“ Kokkuvõtte sellest ettekandest ilmus Verh. I, 2 (1843), lk. 30—36. Selles analüüsitakse eestlaste kombeid ja teatud väljendeid ning jõutakse otsusele: „Leuchtet nun aber daraus so ziemlich ein, das dem Ehsten die eigentliche Bezeichnung für diesen Begriff fehlt, nun, so wird ihm am Ende auch wohl die Grobheit selbst fehlen“ (lk. 36). 6. IX 1850 loeti ette dr. Faehlmanni kirjutis eesti rahva ajaloo mõjust tema keelele. Eesti keele muid üldküsimusi on käsitelnud: J. Jung 7. III 1879, kirjutades eesti-läti keelepiirist (Sb. 1879, lk. 66—73), L. Meyer, refereerides 18. I 1895 keele allikaist, eriti eesti keele allikaist (Sb. 1895, lk. 1—28), ja A. Grenzstein, kes 2. XI 1894 käsitles eestlaste algkodu küsimust. Seltsi tööd ms. eriti eesti keele alal hindab kokkuvõtlikult L. Meyer oma esimehe-avakõnes 18. I 1899 (Sb. 1899, lk. 1—24).

Kui nüüd läheme edasi ja vaatame, mis on Seltsis tehtud või teha püütud **eesti keele sõnavara** uurimise ja uurimiseks kättesaadavaks tegemise alal, siis tuleb esijoones peatuda **eesti-saksa sõnaraamatul**. Üldkoosolekul 18. I 1839 tegi Seltsi sekretär, seminari-inspektor D. H. Jürgenson ettepaneku täieliku eesti-saksa sõnaraamatu väljaandmise kohta. Ettepanek võeti vastu, saadeti välja ringkiri, et rohkem kaastöölisi võita, ja jagati tähtede läbitöötust nende vahel. 5. III 1841 teatatakse, et praost J. F. Heller on loovutanud oma leksikaalsed lisandid Seltsile kopeerimiseks. 4. VI 1841 tehakse teatavaks, et kindralsuperinten-

dent A. F. J. Knü p f f e r Kadrinast on lubanud peale *a*-tähe saata veel muidki lisandeid sõnaraamatu tarvis oma rikkalikust sõnakogust. Nüüd aga suri J ü r g e n s o n. Tema surin oli raskeks löögiks sõnaraamatu-asjale. Oli ta ju sõnaraamatu alustaja ning innukaim kaastööline ühtlasi. Tema järelejäanud käsikirjade hulgas mainitakse 3. IX 1841 koosolekul Hupel'i eesti-saksa sõnaraamatu eksemplari, revideeritud ja varustatud lisanditega Rosenplänter'i Beiträgedest kui ka teistest eesti raamatuist, ja *a*-st kuni *herra*-ni täiendatud praost Helli poolt Seltsile kasutada antud leksikaalse kogu andmetega. Otsustati leksikaalsed lisandid laiali jagada sõnaraamatu kaastööliste vahel. Samal koosolekul esitatakse Karula past. F. M e y e r'i leksikaalsed lisandid *a*-tähele tartu-eesti murdes. 5. XI 1841 arutati eesti sõnaraamatu asja eriti põhjalikult ning moodustati komisjon juba olemas oleva materjali koondamiseks. Komisjoni valiti Kn ü p f f e r, H e l l e r, G e h e w e, B o u b r i g ja F a e h l m a n n. Ka 3. XII 1841 peetakse nõu sõnaraamatu väljaandmise üle ja avaldatakse lootust, et eesti keele tundjad seda oma leksik. lisanditega toetavad. 7. I 1842 esimees prof. A. v. H u e c k luges ette tema poolt koostatud üleskutse lisandite saamiseks „Eesti sõnaraamatu“ tarvis. Nähtavasti ei edenenud sõnaraamatu asi ilma sellise erilise esiletõstmiseta. 4. II 1842 võibki B o u b r i g teatada, et Rõuge past. C. G. R e i n t h a l talle on üle andnud paljude, ka fraseoloogiliste märkustega varustatud Hupeli sõnaraamatu eksemplari Seltsi poolt väljaantava sõnaraamatu tarvis kasutamiseks. Samal koosolekul teatatakse, et Räpina praosti H e l l e r'i ainestike kopeerimine Seltsile juba 103 banko-rbl. on maksma läinud. 4. III 1842 esitataksegi Seltsile Helli leksikaalsete lisandite köidetud eksemplar, mis äratas suurt tähelepanu oma mahukusega. 1. IV 1842 taas võidakse teatada, et past. M e y e r Karulast on lubanud oma täiendid Hupeli leksikonile täies ulatuses anda Seltsi käsutusse. Samuti on lubanud oma leksikaalsed kogud lähemal ajal Seltsile saata Väike-Maarja past. G. M. K n ü p f f e r. Viimane on avaldanud lootust saada samaks otstarbeks ka oma venna, eru-kindralsuperintendent A. F. J. K n ü p f f e r'i veel hoopis rikkalikumad, kuigi ainult esialgselt korraldatud ainesed. 3. VI 1842 nenditakse saadud käsikirjana V.-Maarja past. K n ü p f f e r'i uusi huvitavaid lisandeid Seltsi sõnaraamatule. Samal koosolekul tsiteeritakse K r e u t z w a l d'i kirja eesti rõivanimede asjus. Veel esitab Faehlmann O. W. M a s i n g'i enda kirjutatud väljavõtte tema suurest eesti-

saksa ja saksa-eesti sõnaraamatust ühes eelmärkuste ja rohketel täienduslehtedega ning täielikult käsitletud tähed *a* ja *ä* tema suurest eesti-saksa sõnaraamatust. 6. I 1843 teatab ase-esimees past. G e h e w e, et tal tartu-eesti keele *a*-tähe läbitöötlus eesti sõnaraamatu tarvis on lõpetatud. 3. II 1843 võidakse teatada, et past. E. Ph. K ö r b e r on Seltsile annetanud arutluse Liivimaa puunimedest, mida tuleb käsitleda väärtusliku leksikaalse lisandina. 5. V 1843 võidakse nentida, et „esimehe eraüleskutse peale mitmesuguseid asju ja esemeid igapäevasest elust eesti keeles kirjeldada ja vastavate lausetega tõendada“, on saanud üks arutus mitmesugustest asjust. Kreiskooli-õpetaja J. J. F. N o c k s Rakverest oli Seltsile saatnud kirjutise Pühakirjas ettetulevaist taimenimedest, vastavate kohtade täpse märkimisega. Sellest kirjatööst arvati olevat palju kasu väljaantavale sõnaraamatule. 9. VI 1843 teatatakse K r e u t z w a l d i l t olevat saanud lisandeid sõnaraamatule, nimelt kehaosade eestikeelseid nimetusi koos lausenäidetega. Kõigest nimetatud kaastööst hoolimata edenes sõnaraamatu ettevalmistustöö siiski vaevaliselt, nii et 1843. a. aruandes üsna vähenõudlikult öeldakse: „was wir haben, muss für eine spätere Zeit aufbehalten werden, wo grössere Theilnahme für diese Sache sich offenbaren wird.“ 1844 saadakse Kreutzwaldilt taimenimesid.

1845.—1847. a-ni ei ole Seltsi ajaloos sõnaraamatust juttu. 15. I 1848 koosolekul esitab R ä p i n a praost J. F. H e l l e r oma vaateid selle kohta, kuidas Seltsi poolt väljaantavat eesti keele sõnaraamatut etümoloogiliselt tuleks korraldada, ja toob kaks sõnaperet näitena. 15. IV 1848 palub Ä k s i past. v. A k e r m a n temale anda kasutada Hupeli sõnaraamatu vaheleköidetud valgete lehtedega eksemplari sõnaraamatu-tööde tarvis. 8. IX 1848 esitab past. B o u b r i g märkmeid eesti sõnaraamatu väljaandmise kohta. 5. I 1849 refereerib Seltsi sekr. E. S a c h s e n d a h l kavatseltavast 10-kõitelisest eesti keele sõnaraamatust. Nähtavasti oli past. A k e r m a n vahepeal ajast tõsiselt kinni harranud, sest 19. I 1850 esitab Sachsendahl Akermani ülesandel mõned poognad juba kuni *p*-täheni tööteldud tallinna-eesti leksikonist. 18. I 1851 refereeris past. R e i n t h a l edusammudest, mis tehtud eesti sõnaraamatu ettevalmistamisel, ja past. A k e r m a n tutvustas lähemalt tema poolt kasutatud vahendeid Hupeli sõnaraamatu kasina sõnavara rikastamiseks. 6. VI 1851 andis A k e r m a n jälle aru oma tööst tallinna-eesti sõnaraamatu kallal, millega ta vahepeal oli jõudnud *s*-täheni. Seejuures tekkis elav diskussioon sõ-

naraamatus tarvitatud ortograafia üle. 7. XI 1851 arutati uuesti täieliku eesti keele sõnaraamatu väljaandmise küsimust. A-l 1852 pidi Akermani töö esialgsel kujul olema valmis.¹ 10. VI 1853 teatakse, et Karuse past. F. W. A. H a s s e l b l a t t on Seltsile saatnud väikese leksikaalse lisandi sõnade kohta, mis Hupelil puuduvad. Sama isik oli veel saatnud Mihkli past. T. F. G l a n s t r ö m'i samalaadse kogu. 18. I 1855 annab Akerman jälle aru tallinna ja tartu murde sõnaraamatu eeltöödest. Selle järgi pidi tallina-eesti osa juba valmis olema, jäi ainult tartu-eesti osa sisse kanda. Samal ajal aga suri autor ning sõnaraamatu asi hakkas jälle lonkama. Ka ei andnud Akermani pärijad sõnaraamatu käsikirja ilma pikemata Seltsile üle. Küll esitatakse Seltsile vahepeal mõningaid materjale, näit. annetab dr. W. G e h e w e 4. IX 1857 Seltsile oma isa pärandist ühe paki käsikirjalisi ülestähendisi eesti sõnaraamatu tarvis. 4. II 1859 arutatakse jälle Seltsi osavõttu eesti sõnaraamatu väljaandmisest ja valitakse korraldustööde läbiviimiseks komisjon koosseisus: prof. E. T o b i e n, C. R e i n t h a l, C. F. M i c k w i t z, kellele jäeti õigus tarbe korral juurde kutsuda Ed. A h r e n s j a Fr. R. K r e u t z w a l d. 11. III 1859 annab esimees prof. T o b i e n ülevaate eesti sõnaraamatu trükkimisasja edenemisest, puudutades sõnaraamatu kaastöölise poolt kogutud materjali kasutamise võimalusi, koos-olevat ainekku jne. Akermani pärijad olid Seltsile jätnud läbivaatamiseks esimesed poognad A. sõnaraamatu käsikirjast. 15. IV 1859 refereerib prof. T. jälle komisjoni jätkuvast tööst, mainides murdevahede ja kirja- ning rahvakeele erinevuse läbi tekitatud raskusi. 6. V 1859 annab ta uuesti samast asjast aru. 3. VI 1859 otsustatakse sõnaraamatu toimkonda täiendada prof. T o b i e n i ja lekt. M i c k w i t z i poolt ettepanud isikutega: stud. S a l e m'i ja H u r d a g a. 5. VIII 1859 teatakse mitmelt poolt olevat saabunud ettepanekuid ja lisandeid eesti sõnaraamatule. 7. X 1859 esitati Seltsile Kuusalu past. Ed. A h r e n s i kiri vastusena üleskutsele tema osavõtuks eesti sõnaraamatu väljaandmistöödest, milles ühtlasi rii-vati mitmeid eesti keele grammatilist käsitlemist puudutavaid küsimusi. Eesti sõnaraamatust tehakse taas juttu 6. IV 1860, ja 4. V 1860 koosolekul esitab v. A k e r m a n oma venna Franz v. Akermani pärijate nimel üksikasjalise ettepaneku eesti keele sõnaraamatu väljaandmise kohta. 1. VI 1860 esitatakse sõnaraamatu väljatöötamiskomisjoni teade, et Akermani sõnaraamat võetakse lähemale läbivaatusele. 10. VIII

¹ Vt. Verh. II, 4, lk. 95.

1860 teatatakse, et Jõelähtme praosti G. H. Schüdlöffer'i järelejäänud leksikograafiline kogu on antud Karuse past. Hasselblatti käsutusse. 18. I 1861 teatab sõnaraamatu-komisjon, et on tulnud loobuda Akermani käsikirja omandamise lootusest, sest et sellega olid seotud tingimused, millega Selts ei saanud nõustuda. 15. II 1861 loeti ette Liivimaa Maanõukogu kiri 16. I, millest selgus, et Seltsi toetuspalve eesti keele sõnaraamatu väljaandmiseks on Liivimaa Rüütelkonna poolt tagasi lükatud. Samal koosolekul tehakse teatavaks, et akadeemik Wiedemanni ise on asunud koostama eesti keele täielikku sõnaraamatut ning palub luba kasutada Seltsi käsikirjalisi aineid. Selts otsustab Wiedemanni ettevõtet igati toetada. 8. III 1861 esitab past. Sengebusch küsimuse eesti sõnaraamatu väljaandmise kohta ja teatab tema enda poolt selleks määratud lisandist. Samas tõstetakse küsimus, millist tähendust Selts oma sõnaraamatus mõtleks osutada Ahrensi grammatika õpetustele ja kas kogutavais lisandis nõutakse kaasusvormide, nimelt sg. ja pl. indef. (ak.) märkimist. Vastatakse, et see küsimus juba ette on lahendatud Wiedemanni programmis, kuid et Selts võtab sõnastikulisid lisandeid ka edaspidi vastu. Sellega õieti lõpebki Seltsi eesti keele sõnaraamatu ajalugu ja edaspidi on juttu ainult Wiedemanni sõnaraamatust. Ülevaate sõnaraamatu väljaandmisloost esitab L. Meyer 22. I 1870 (Sb. 1870, lk. 1—18).

Selles ühenduses vist oleks kohane vähemalt mainida ka Seltsi käsikirjalisi sõnakogusid. Nähtavasti vanim neist on omaaegse Pärnu ja Tori pastori, hiljem praosti H. Vestring'i (1663—1749) „Lexicon Esthonicum-Germanicum“, mis Seltsi omandiks sai 1894. a. algul. Sellest sõnaraamatust oli palju kasu Hupelil tema sõnaraamatu koostamisel. Peale selle leidub Seltsi käsikirjade-kogus veel mitu sõnastikku 18. sajandist.

Eesti-saksa sõnaraamat Wiedemanni poolt välja antud, võtab ÕES käsile **saksa-eesti sõnaraamatu** valmistustööd. 8. V 1874 kõneleb L. Meyer selle sõnaraamatu avaldamise küsimusest. Autorina arvatavasti nähakse M. Vesket, sest 29. V 1874 koosolekul tehakse teatavaks C. Mattiesen'i tingimused Veske sks.-e. sõnaraamatu kirjutamise asjus, mis ka vastuvõetavaiks tunnistatakse. Veske poolt ette pandud ortograafiliste uuenduste läbivaatamiseks moodustatakse 2. III 1877 komisjon koosseisus Meyer, Mickwitz, Niggol ja Blumberg, mis need uuendused varsti heaks kiidab. Siis aga vaibub jutt Veske sõnaraama-

tust kui ka sks.-e. sõnaraamatust üldse. 2. XII 1892 nenditakse Seltsile olevat annetatud L. A. K ö r b e r'i sks.-e. sõnaraamatu käsikiri, 1352 kvartlk. suur. Ergutatud prof. L. Meyeri märkusest, et oleks soovitav Wiedemanni sõnaraamatu põhjal mingi käepärane saksa-eesti sõnaraamat koostada, hakkas 70-aastane krahv G. M a n t e u f f e l suure hoolega seda mõtet teostama. Ta viis oma töö kuni *n*-täheni, *s*-tähe töötas läbi tema abiline hr. L e m o n i u s. Hoopis alustamata jäid tähed *o*, *p*, *r*, *t*, *u* ja *v*. — 5. XI 1897 mainitakse M. V e s k e kirjandusliku pärandi hulgas ka sks.-e. sõnarm. kavandeid, mis aga täiesti korraldamata. K. A. H e r m a n n'i arvates võiksid need tulla arvesse ainult materjalina sõnarm. väljaandmisel. 11. II 1898 rõhutatakse mitmelt poolt sellise sõnarm. väljaandmise vajalikkust ja 2. IX 1898 refereerib krahv M a n t e u f f e l K ö r b e r'i käsikirja avaldamise küsimusest, jõudes otsusele, et ilma põhjaliku ümbertöötusega seda ei saa välja anda. Lõpp sõna selle sõnaraamatu valmistusloole ütleb W. S c h l ü t e r järelehüüdes krahv Manteuffelile, Sb. 1909, lk. XIII jj.

Eesti sõnade **etümolooilisi ja leksikograafilisi uurimusi** on esitatud järgmiselt. 19. I 1843 luges past. H o l l m a n n Harglast oma kirjutise *pikne*-sõna tähenduse üle (Verh. I, 2, lk. 36—40). Verh. I, 2 (1843), lk. 26—29 leidub F. F. M e y e r'i kirjutis „Über die Zeiteinteilung des Tages und der Nacht bei den Dörpt-Ehsten“. 4. VIII 1848 arutleb dr. H a n s e n küsimust, kas sõnad *Jumal* ja *Dorpat* on fõniikia algupära, ning jõuab eitavale otsusele (Verh. II, 2 [1848], lk. 24 jj.). 3. VIII 1850 esitab kand. S t e i n b a c h lisandi sõna *Reval* (< *röowli ello* — *Räuberburg* ja *Oesel* (< *öse ello* — *Nachtherberge*) etümolooilisele tuletamisele, koostatud eestikeelsetes värssides Saaremaa endise maamarssali P. W. v. B u x h ö w d e n'i poolt. 9. I 1852 loeti akad. S j ö g r e n'i kirjutist V. T. A k a d e e m i a bulletinis *wiffertaare* nime kohta eestis. 11. II 1853 juhtis S a c h s e n d a h l tähelepanu mõningaile väljendeile nagu „*Penni-nuffi-mehhed*“ = „*foeratoonlajjed*“. 2. IX 1859 esitab stud. J. H u r t tema koostatud sõnastiku „*Kalevipoja*“ kahest esimesest laulust. 1. IX 1871 taas kõneleb J. H u r t Läti Henrikul esinevast sõnast *maleva*. 8. XII 1888 refereerib K. M a s i n g eesti taimenimedest (Sb. 1888, lk. 233—251). 3. III 1920 esitab praost W e s t r é n - D o l l 80 Wiedemanni sõnaraamatus mitte märgitud medikamendi- ja essentsinimetust (Sb. 1912—1920, lk. 169 jj-d). Samal kuupäeval kõneleb prof. L. K e t t u n e n sõna *varrud* tähend-

dusest ja etümoloogiast (vt. E. Kirj. 1920, lk. 56—60) ning A. Saaberck (= Saareste) sõna *sarikas* häälikuloost (vt. E. Kirj. 1920, lk. 60—62). Kaks viimast muide olid esimesed eestikeelsed ettekanded ÕES-is. Eesti sõnu seletab veel J. Mägiste 3. XI 1936 ja 7. III 1934, viimasel puhul kõneldes „Tuletukist ja selletaolistest sõnadest“.

Eesti foneetika ja häälikuloo küsimusi on aruteldud järgnevalt: 3. X 1844 kõneles Faehlmann keelekaashäälikute pehmest hääldusest eesti keeles. 7. II 1862 esitas esimees Seltsile stud. J. Hurda töö „Onomatopoeitica Estonica“, millest 14. III 1862 refereerisid past. Kõrber ja insp. Mickwitz. Rõhust ja selle suurest tähtsusest fleksioonile ja derivatsioonile eesti keeles kõneles Wiedemann 2. V 1873 (Sb. 1873, lk. 49—52). 6. III 1874 refereeris M. Veske eesti häälikute palatalisatsioonist (Sb. 1874, lk. 50—56). 5. V 1876 kõneles J. Hurt dr. Veske *õ*-, *u*- ja *e*-hääliku vokaalharmoniast võru- ja piikva-eestis, osutades Veske eksimustele (Sb. 1876, lk. 148 jj.). 7. V 1880 esitas Veske oma arvustuse K. A. Hermannii „Der einfache Wortstamm...“ teosest. 5. XI 1886 kõneles Veske konsonantide väljalangemise teel tekkinud diftongidest eestis (Sb. 1886, lk. 240—257). 4. IX 1902 esitati Seltsile C. Hörschelmanni kirjutis „Studien zum Lautwandel des *õ* im Estnischen“, mis trükiti Sb. 1902, Lisa, lk. 37—49. Eesti keele vokaalharmonia küsimusi arutles 17. II 1930 koosolekul J. Mägiste, kes 2. III 1932 taas kõneles eesti murrete *leidma*-, *lõidma*-, *läüdmä*- ja teistest vastava vokaalvaheldusega sõnadest. 8. XII 1937 refereeris A. Saareste „Konsonantide afektiivsest geminatsioonist eestis“.

Eesti õigekirjutuse läbikatsumiseks ja kindlakstegemiseks moodustati 5. III 1841 komisjon järgmises koosseisus: praost Heller, Fick, Masing, Kreuzwald, ülemõp. Masing, Gehewe, Faehlmann, Mühlberg, Jürgenson. Komisjon pidi oma tööst aru andma sama aasta augustis. Augustis aga suri Jürgenson. 4. III 1843 kutsus esimees dr. Faehlmann liikmeid jälle kaastõhe eesti keele ortograafia fikseerimiseks kindlate reeglitega, mis trükkis avaldataks ning mida normina käsitatakse. 5. IV 1843 esitas esimees oma arutluse eesti keele ortograafiast Seltsile kaalumiseks. Selts avaldas soovi, et see töö trükkis ilmuks või vähemalt koopiatena liikmetele kättesaadavaks tehtaks. Alles a-l 1852 nägi päevavalgust Fr. R. Faehlmanni töö „Über estnische Orthographie“ Verh.

II, 4, lk. 51—71. 6. VI 1845 esitas past. Reinthal esimese osa oma kirjutisest eesti ortograafia kohta, mille eesmärgiks pidi olema „omapäraseid häälikuid igatihele mingi kergesti nimetatava märgi abil kujutada ja kirjas eraldada“. 5. IX 1845 võttis sama isik eesti keele ortograafia alalt kõne alla konsonantide kahenduse küsimuse. 7. XI 1845 past. Reinthal taas esitab ettepanekuid, kuidas eesti õigekirjutuses otstarbekohast järjekindlust saavutada. 5. II 1847 pidas Röpina praost Heller ettekande konsonantide õigest kahendamisest ja lihtsustamisest kirjas. „Ta põhjendas oma reeglid vahetegemisele konsonandile eelneva vokaali kõrge või madala häälduse vahel, olenemata grammatikates ainuüksi käsitletud vokaalide pikkusest ja lühidusest, sest et need kõigis keelis ka madalal hääldamisel sageli esinevad lühikesena ja vähemalt eesti keeles, ka kui nad kõrgelt kõlavad, tulevad ette pikkadena. Ent ainult kõrge häälduse puhul neile võib järgneda kahekordne konsonant“. 5. III 1847 esitas sama referent täiendeid oma eelmisel koosolekul antud seletusele, et nimelt vokaalide kõrge hääldus rõhulistes silpides põhjustab konsonantide kahendamist. 2. IV 1847 esitas Faehlmann Kreuzwaldi märkmed praost Helli töö kohta eesti ortograafia alalt. 18. I 1851 lõpetas past. Reinthal koosoleku, ära märkides „imelikku praksist, mida kaasaegsed kirjamehed harrastavad eesti ortograafia suhtes, kuigi ei ole puudu juhatusist ja häist eeskujudest, mida silmas pidades lõpuks kord selleski suhtes võiks jõuda teaduslikul alusel põhineva ühetaolisuseni“. 11. IV 1851 luges cand. K. F. Robst esimese osa oma huvitavast kirjutisest eesti õigekirjutuse tolleaegse olukorra ning kirjaviisi uuendamise kohta. 7. X 1859 peeti läbirääkimisi tallinna ja tartu murde ühtesulatamise ning Seltsi poolt vastuvõetud ortograafia ka teistes kui Seltsi väljaannetes rakendamise üle. 4. XI 1859 tsiteeris sekr. sündik Beise arvamiselavaldusi ms. uue kirjaviisi üldise maksmapanemise vajalikkuse kohta. Samal puhul selgitas past. Carl Körber põhimõtteid, mis teda seni olid juhtinud vanast eesti ortograafiast kinnipidamisel, kuid ta ühtlasi väljendab valmisolekut, vastavalt Kreuzwaldi soovile minna üle uuele. 18. III 1864 vaieldi Seltsis jälle eesti sõnade ortograafiast ja etümoloogiast. 11. XI 1864 andis cand. Hurt aru tema poolt eesti keeles koostatud juhatusel eesti õigekirja kohta (Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, ÕES, Tartu, 1864, 16 lk.). 14. IV 1865 annab J. V. Jannsen Seltsile edasi kolm kirja, mis ta on saanud (eestlastelt) Seltsi poolt

avaldatud eesti õigekirja-õpetuse vastu (Sb. 1865, lk. 17—20). 2. juuniks 1865 on Seltsile saabunud anonüümkiri Tartumaalt uue kirjaviisi vastu. 6. XI 1874 kõneleb H o l l m a n n *meie* ja *teie* õigekirjutusest, soovitades kirjutada nom-s *meie*, *teie*, gen-s *meije*, *teije*, sest et siin $j < t$ (Sb. 1874, lk. 154—157). Lõpuks 6. III 1891 on G. B l u m b e r g i l põhjust meenutada, et 50 a. eest loodi komisjon eesti õigekirja läbikatsumiseks ja kindlakstegemiseks.

Eesti keele vormi- ja tuletusõpetust on aruteldud järgnevalt. 3. IV 1840 pani J ü r g e n s o n koosolekule ette oma ideed eesti noomenite deklinatsiooni parema esitusviisi kohta. 3. IX 1841 mainitakse Jürgensoni järelajäänud käsikirjade hulgas ka üht pooleldi läbitöötatud eesti keele grammatikat, mis antakse läbivaatamiseks past. B o u b r i g i l e. Viimane refereeris 1. X 1841 temale otsustada antud käsikirjade üle, pidades Jürgensoni tööd avaldamiseks mitteküpseks. 7. I 1842 esitas dr. F a e h l m a n n esialgsed andmed oma, eesti keele häälikunihkumise seadustele ja sellega seotud fleksioonile suunatud uurimusest, lubades pideva ülevaate esitada hiljem. 4. III 1842 loeti ette Põlva past. S c h w a r t z ' i kiri, milles viimane avaldas motiveeritud soovi, et Selts fikseeriks reeglid eesti perekonnanimede käänamise kohta, mida võiks võtta püsiva normina. 1. IV 1842 esitas F. arutluse sõnatüve muutmise kohta eesti keeles, pidades silmas tulevast eesti keele grammatikat. (Võimalikult tuleb siin arvesse F. töö „Über die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache“, Verh. I, 2 [1843], lk. 15—26.) 6. V 1842 luges F. kirjutise eesti perekonnanimede fleksioonist, mille kohta ka past. G e h e w e pikemalt sõna võttis. Pärast elavaid läbirääkimisi ja ühe vastava kirjutise ettelugemist Rosenplänteri Beiträge'st koostati lühike vastus past. Schwartzi küsimusele. 4. XI 1842 esitas F. oma esialgse tallinna-eesti deklinatsioonide teooria, 6. I 1843 taas mingi „omapäraseil vaateil põhineva“ teooria eesti prepositsioonide kohta. 19. I 1843 jätkas F. oma eesti deklinatsiooni-teooria lisandite esitamist. 4. III 1843 kõneles F. pluurali määramatust akusatiivist eesti keeles. 5. IV 1843 avas F. koosoleku, lugedes ette end. Kadrina õpetaja erukindralsuperintendent K n ü p f f e r i kirja, mis sisaldas väga rikkaliku kommentaari F. eesti keele konjugatsioonide kavale. 1. XII 1843 esitas F. oma „uue vaate eesti deklinatsioonikaasuste rühmitamise kohta Seltsile viibimatuks otsustamiseks“. 1. III 1844 esitab F. märkmeid eesti keele grammatikate kohta Stahli ja Gutsclaff'i gramm. saatmise puhul

Seltsile Rosenplänteri poolt. 7. VI 1844 tutvustab F. koosolekule Rosenplänteri poolt saadetud väärtuslikke käsikirju, nimelt 1) eesti noomenite deklinatsiooni kohta ühes nende nimestikuga, 2) eesti nominaaldeklinatsioonide uue korralduse katse, 3) verbist, selle tuletamisest ja konjugeerimisest (juurdelisatud kõigi verbide alfabeetilise nimestikuga). A-1 1844 ilmus F. R. Faehlmanni „Über die Declination der estnischen Nomina. I. Allgemeine Declinationslehre (§ 1—6); II. Specielle Declinationslehre (§ 7—21); III. Anhang (§ 22—26)“, Verh. I, 3, lk. 17—61. 2. VIII 1844 loeti ette Hargla past. H o l l m a n n i kirjutis eesti deklinatsiooni uusimate teooriate (Ahrensi ja Faehlmanni) üle (Verh. II, I [1847], lk. 14—22). 18. I 1845 lõpetas dr. F. oma esimehe-avakõne arutlusega käändevormide kindlakstegemisest eesti keeles. 7. II 1845 pidas R ä p i n a praost H e l l e r ettekande teatud keelevormidest, mis eesti keelel ühelt poolt on ja teiselt poolt ei ole ning mis osutavad omapärasele, eesti rahvast vähemalt varemini hingestanud vaimule. 28. II 1845 luges F. oma kirjutise juursõnade omapärasusest ja nende omavahelisest suhtest. (Võimalikult tuleb siin arvesse F-i „Bemerkungen über die Wortwurzellehre der estnischen Sprache“, Verh. II, 1 [1847], lk. 1—14.) Samal kuupäeval pidas praost H e l l e r ettekande oma, Rosenplänteri Beiträges avaldatud deklinatsiooniõpetusest. 7. XI 1845 refereeris F. sidevokaalist eesti keeles. A-1 1846 ilmus tema „Nachtrag zur Declinationslehre“ (Verh. I, 4 [1846], lk. 19—33). 16. I 1847 esitas praost H e l l e r oma märkmed selle teose kohta, kaitstes oma arvamist passiivist ja eesti grammatika peakaasustest (vt. Verh. II, 1 [1847], lk. 23—45). 3. XII 1847 loeti past. A h r e n s i kirjutist eesti deklinatsiooniõpetuse kohta. Samaks koosolekuks oli praost H e l l e r saatnud kirjutise mõningate täiendite kohta F-i kirjutisele sõnajuure-õpetusest. 9. II 1849 oli elavalt kõne all tüvevokaali suhe sidevokaaliga. Eesti keele grammatikaid käsitles 18. I 1852 C. R e i n t h a l. Eesti keele kontrakta-verbidest refereeris 7. XI 1873 M. V e s k e (Sb. 1873, lk. 77—86). 4. XII 1874 käsitles M. V e s k e mitmuse moodustamist eesti keeles (Sb. 1874, lk. 180—183). 6. III 1875 esitab L. M e y e r Seltsile W i e d e m a n n i eesti keele grammatika. 3. IX 1875 refereeris J. H u r t i n e s s i i v i lõpust lõuna-eestis (Sb. 1875, lk. 123—127). 5. V 1876 kõneles sama isik pluraalsest infinitiivi (= partiitivi) lõpust -s i d e e s t i s. 6. V 1881 refereeris K. A. H e r m a n n e e s t i sõnakujudest, mis on tekkinud lühenemise teel (Sb. 1881, lk. 83—91). 7. X 1881 kõneles M. V e s k e tähelepanuväärivatest vormidest „vanimas eesti raamatus“

(Stahli kodu- ja kirikuraamatus) [Sb. 1881, lk. 171—183]. 4. XI 1881 selgitas sama uurija mõningaid verbivorme eesti rahvalauludes (Sb. 1881, lk. 212—215). Samal teemal ta uuesti võttis sõna 3. II 1882 (Sb. 1882, lk. 33—50). 2. V 1884 tutvustab K. A. Hermann oma eesti keele grammatikat (Sb. 1884, lk. 116—119). 28. XI 1884 refereerib sama uurija tuletus- ja fleksiooni-elementide *-da* eesti keeles (Sb. 1884, lk. 286—296). 17. III 1886 tutvustab L. Meyer J. Hurda doktoritööd *ne*-lõpuliste noomenite kohta. 1. II 1889 kõneleb K. A. H. eesti *i*-lõpulistest adverbidest (Sb. 1889, lk. 45—48).

Eesti süntaksit on käsitletud järgnevalt. 15. I 1848 pidas Puhja past. A. Hollmann ettekande ja avaldas Verh. II, 2 (1848), lk. 1—20 töö „Bemerkungen über den Nominativ, Genitiv und Accusativ im Estnischen“. Selle kohta esitas oma märkmed praost Heller 19. I 1849 koosolekul. 8. IX 1848 tsiteeris dr. Hansen J. Grimm'i saksa keele grammatikast mõnda genitiivi partitiivisest tähendusest ühenduses läbirääkimistega Seltsis selle aine üle eesti keeles. 28. V 1874 kõneles Wiedemann objektist eesti keeles (Sb. 1874, lk. 104 jj.). 6. II 1880 esitati Seltsile J. Hurda töö „Über die estnischen Partikeln *ehk* und *või*“, mis avaldati Verh. X, 3 (1880), lk. 37—104. 4. XII 1896 refereeris K. A. Hermann oma esimesest eestikeelsest eesti keele lauseõpetusest (Sb. 1896, lk. 134 jj-d).

Eesti murretest, nende suhetest omavahel ja kirja-keelega on olnud juttu järgnevalt. A-l 1839 kõneles eesti murretest past. G ehew e, samal a-l eesti keele mõlema peamurde tekkimisest insp. J ü r g e n s o n. (Vt. „Über die Entstehung der beiden Hauptdialekte der estnischen Sprache“, Verh. I, 1 [1840], lk. 19—25.) Algul kõnelnud kõik eestlased tartu keelt. Harjumaal tekkinud tallinna keel pärast taanlaste vallutust ja levinud laiemaltki. 5. IV 1839 refereeris past. B o u b r i g eesti murretest, nende lähendamisest ja ühendamisest. 4. VI 1841 oli F a e h l m a n n i kõne teemaks „Eesti ja saksa keele mõningaist sisemaalistsist erinevusist“. 19. I 1849 kõneleb F. ühest „seni mitte tähelepandud, kuid väga vajalikust keeleuurimise osast, niinimetatavast keelegeograafiast“. Ms. ta juhib tähelepanu 1) teatud foneetilistele omapärasustele, nagu *õ* Peipsi ääres, 2) asjaolule, et ja kui võrd piiblikeele grammatika erineb kõnekeele omast, 3) sidevokaali suuremale või vähemale tähtsusele eri murretes, ja 4) linnarahval märgatavale lõdvemale deklinatsioonitüübile. 1. XI 1850 koosoleku lõpul loeti mõnda eesti murrete kohta. 5. VI 1852 vaieldi palju eesti keele murdevahede üle ja tä-

hendati muu hulgas, et kunagi keegi vaimukas mees oli eesti keele peamurdeid — tallinna ja tartu murret — võrrelnud kreeka keele joonia ja dooria murdega. 3. V 1868 märkis *Wiedemann* Seltsi koosolekul, et *Y. Koskise* järgi leiduvat lõuna- ja põhja-eesti murde vastuolule analoogiaid soomes (eTall. olevat lähem smLäänele, eTrt. — smIdale). Wd. ühtlasi käsitles tallinna ja tartu keele erinevusi ning osutas kahe eesti kirjakeele ohtlikkusele. Eesti kirjakeelest ja murretest kõneles W. jälle 27. V 1870 (Sb. 1870, lk. 59—66, *Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache*, Verh. VII, 1 [1871], lk. 57—80). Edasi esineb nimelt *M. Veske* Seltsi murdeuurijana, vt. tema „Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. I Aus dem Pleskauschen und Werroschen (Verh. VIII, 3 [1876], lk. 40—64). II Aus Wierland (tsit. t., lk. 65—84 ja Verh. VIII, 4 [1877], lk. 1—29). III Über die Witbskischen Esten“ (Verh. VIII, 4, lk. 29—32). Hargla murdest refereeris *M. V.* 4. III 1876 (Sb. 1876, lk. 83—84). 1. IX samal a-l ta esitab aruande oma suvisest uurimisreisust, milles käsitleb Tartumaa põhjaosa, Ida- ja Kesk-Eesti murdeid (Sb. 1876, lk. 161—169). Hiiu murdest kõneles *Veske* 5. X 1877 (Sb. 1877, lk. 110—113). Samal koosolekul ta andis üle Jakob *Kõrv*i kodavere keelenäited, mis aga järgmisel (2. XI 1877) koosolekul leiti mitte sobivat Verh.-sarjas avaldamiseks. 8. X 1884 andis *Veske* aru oma Virumaale tehtud suveraisu tulemustest ja 7. XI samal a-l ta kõneles Lüg rannamurdest (Der Strandwierländische Dialekt im Kirchspiel Lughusen, Sb. 1884, lk. 268—282). — 5. XII 1934 esitas *J. Mägiste* tähendusõpilisi märkmeid setu murde puhul. 1938. a. algul lõpuks avaldas *ÕES* oma esimese eesti murdetekstide valimiku: *V. Niilus*e „Choix de textes dialectaux Leivu“, Aastaraamat 1936, lk. 93—163. Seals., lk. 260—300 leidub *M. Toomse* töö „Son correspondant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée dans les dialectes littoraux de l'Estonie du nord-est“.

Eesti vana kirjakeelega on Seltsis rohkesti tegeldud. 11. IV 1851 refereeris esimees past. *C. Reinthal* Vene Teaduse Akadeemia filol.-ajaloo klassi bulletinis VIII köites ilmunud *Bacmeister*i keelenäite eestikeelsetest tõlgetest (dr. *Faehlmann*ilt, *Vastseliina* past. *Masing*ilt ja *Ed. Ahrens*ilt) ja asus mõne seal esitatud seiga suhtes kahtlevale seisukohale. 6. VI 1851 luges esimees taas katkendeid (kellegi teise) kirjutisest „Auch einige Bemerkungen zu den ... neuen ehstnischen

Übersetzungen der Bacmeisterschen Sprachprobe nebst späteren Bemerkungen dazu“. 8. XII 1854 esitas mag. K o r o l l hr. L a g o s'e tehtud saksakeelse tõlke „Käsu Hansu nutulaulust“. Oma esimehe-avakõnes 18. I 1890 esitab L. Meyer ühe pulmalaulu 18. saj. teiselt poolelt (Sb. 1890, lk. 1—18). 3. X 1890 teatab sama isik Tallinna Linna-archiivis leiduvatest eestikeelsetest jutlustest, millest V. Reiman refereerib 8. XII 1890 (Das älteste Denkmal estnischen Schrifttums, Sb. 1890, lk. 97—119). Verh. XV (1891), lk. V—LIV, 1—341 ilmusidki „Neununddreissig estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Mit einem Vorwort von Wilhelm Reiman“. 5. II 1892 kõneleb V. Reiman teemal „Münchener Handschrift der reval-estnischen Uebersetzung des Neuen Testaments“. 4. XI 1892 esitatakse Seltsile ära kirki eestikeelset „Üldisest pihist“, mille originaal leidub Müncheni Riigiraamatukogus. Sb. 1893, lk. 104—105 avaldas V. Reiman „Juramentum der Vndudeschen“ (1570). Edasi ilmusid järgmised ulatuslikumad vana kirjakeele väljaanded: „Acht estnische Volkslieder aus Herders Nachlass und dreizehn aus Wielands Teutschem Merkur (1787) nebst mehreren alten Hochzeitsgedichten in estnischer Sprache“ (Verh. XVI, 4 [1896], lk. 237—317); — „Joachim Rossignius, Südestnische Übersetzung des lutherischen Katechismus, der Sonntagsevangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende. Mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman...“ Verh. XIX (1898), lk. III—LIV, 1—273; — „Zehn estnische Predigten aus der Mitte des siebenzehnten Jahrhunderts. Mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman“, Verh. XX (1899), lk. V—XVII, 1—77. Lõpuks mainitagu veel „Tunnistust Sigismundus Awerbach'ile“ (1589), pealkirja all „Ein altestnisches Schriftdenkmal aus dem 16. Jahrhundert“, välja andnud V. Reiman, Sb. 1901, lk. 185—195. Üriku avastas linna-archivaar H. Lichtenstein (vt. Sb. 1901, lk. 47 jj.).

Eesti keele kui kirjandusekeele küsimusi on korduvalt aruteldud. Et nende käsitlemine pigemini kuulub kirjandusteaduse alale, mainitagu siinkohal ainult seda huvitavat fakti, et 1. XII 1848 kanti ette üks muusikale-seatud eesti ood asklepiadese mõõdus (arvatavasti oli see Faehlmanni „Suur on Jumal so ram...“). Sel teel taheti näidata, kuidas eesti keel sobib antiikse meetrumi ja muusikalise käsitlusega.

Tegeliku keelepruugi analüüsi on harrastatud eriti

Seltsi algusaegadel. Nii käsitles Väike-Maarja past. Knüpferr arvat. 1838. a-l Seltsis Lindfors'i 1838. a. kalendri eestikeelseid kirjutisi. 18. I 1841 loeb Väandra past. Körber mõned eestlaste kirjutatud kirjad kui ka mõned eesti naiste palved. 2. XII 1842 esitas Faehlmann ühe eesti rahvalaulu originaalis ja saksakeelses tõlkes ning andis keelelisi seletusi selle kohta. 4. III 1848 loeti üht Seltsile saadetud kirjutist tol ajal ilmuvast rahva-ajakirjast², selles nenditavaist murretest ja ortograafiast. 6. XII 1850 refereeris ase-esimees Reinthal eesti kirjanduse mitmest uue-
mast tootest, nende väärtusest ja kasust kui ka neis kasutatud õigekirjutusest. 7. II 1862 selgitas Anseküla past. Körber, missugused põhimõtted teda on juhtinud eesti rahvakirjanduse koostamisel, ning rõhutas suurt kuristikku tavalise kirjaviisi ja rahva kõneviisi vahel.

Ühenduses eelmisega võiks veel esile tõsta tõlkimisprobleemide käsitlemist Seltsis. 6. I 1844 esitab past. Körber sen. Võnnust Seltsile kaalumiseks nimestiku võõrastest, eesti keeles vaevaga edasiantavaist sõnadest, millele ta oli juurde lisanud nende kõige otstarbekama tähistusviisi. 6. VI 1879 kõneleb Wiedemann tõlgetest üldse ja eesti tõlgetest eriti, tuues huvitavaid näiteid mitmesuguste vääratuste kohta (Sb. 1879, lk. 132—143). 17. III 1886 taas refereeris L. Meyer J. Hurda tõlgitud „Kohtuseadustest“.

Siinkohal oleks veel rõhutada, et Selts oma algusaastail ise võimsasti arendas eesti kooli- ja rahvakirjandust, avaldades ms. past. Gehewe eesti lugemiku, Kreuzwaldi „Sipelga“ jne. Ka kavatses Selts omal ajal välja anda saksa keele õppe- ja lugemisraamatut eestlastele, ent sellest ei saanud asja.

Läänemere-soome keeli üldisemalt ning võrdlevalt on käsitletud järgnevalt. J. L. v. Parrot'i „Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten und Eesten“ leiab valjut arvustamist dr. Hansen'i poolt, Verh. I, 2 (1843), lk. 53—62. 2. VIII 1844 külastas Seltsi dr. E. Lönnrot, kes ühtlasi esitas alguse ühest oma tööst, mille eesmärgiks oli soome ja eesti deklinatsiooni- ja konjugatsioonivormide võrdlemine. Tal lubati kasutada Seltsi leksikaalseid kogusid tööks soome leksikoni kallal. 3. X 1844 koosolekuks saatis Lönnrot Seltsile käsikirjalise kogu vanasõnu soome, eesti, lapi ja tšuudi (vepsa) keeles. 2. VIII

² Mida nimelt sellega mõeldi, ei selgu lühisõnalisest mainingust.

1844 pidas dr. Hansen ettekande ja esitas hiljem Verh. I, 4 (1846), lk. 13 märkusi eesti, soome ja lapi väljendite kohta 8 ja 9 tarvis, mis on samaselt liidetud nagu *duodeviginti* ja *undeviginti*. 2. IV 1847 kaitseb dr. Hansen arvsõnade üttele (ühheffa) ja kätte (kahheffa) „loomulikku tuletamist“ Tycho Mommsoni katse vastu (Höfers ZSpr. I, 2, lk. 261—263) esimest nagu *novem* < *novus* seletada ning esitab Seltsile Sjögreni seletuskatse lõpu *-ksa* kohta (Verh. II, 1 [1847], lk. 46). 5. XI 1847 loeti ette Rápina praosti Helli poolt saadetud, dr. Hanseni omast erinev seletus eesti ja soome *kaheksa-* ja *üheksa-*sõna kohta. 13. IV 1849 loetakse ette Lönroti kiri, milles puudutatakse soome sõnaraamatu väljatöötamise küsimusi ning kus on juttu ka uuest Kalevala-laulude väljaandest. 16. III 1855 tsiteerib lekt. Clemenz Vene Keiserl. Geogr. Seltsi Vestnik'ust saksa keeles üht selles sisalduvat kirjutist soome rahva alg-asukohtade üle. 6. IV 1855 teatatakse K. Neus'ilt saabunud kirjutisest läänemere-soome keelte liht-arvsõnade kohta, mis 8. VI 1855 ette loetakse (vt. Verh. III, 2 [1856], lk. 86—101). Hiljem esitas Neus uue käsikirja „Über westfinnische Pflanzennamen“, mida 2. X 1868 arutles J. Hurt ja 6. XI 1868 prof. L. Meyer. Edasi järgneb rida referaate läänemere-soomlasi puudutavaist uurimisist. Nii refereeris Blumberg 5. V 1876 A. Ahlqvist'i teosest „Culturwörter der westfinnischen Sprachen“ (Sb. 1876, lk. 149—152). 4. VI 1877 koosolekul tsiteerib Veske Virchow' väljendisi soome keele ilu kohta (Sb. 1877, lk. 89 jj.). 3. V 1878 esitati N. Andersoni kirjutis sm. *-nen* ~ *sen*, e. *-ne* ~ *-ze* lõpu kohta (Sb. 1878, lk. 114). 5. IX 1884 tutvustab L. Meyer A. Ludwig'i tööd „Über die Nominativbildung *-nen* im Finnischen von Nominalstämmen auf *se*“ (Sb. 1884, lk. 175). 5. II 1891 refereerib M. Lipp Setälä tuntud ÄH-teosest. 2. IV 1897 käsitleb K. A. Hermann eesti keele sugulust soome keelega (Sb. 1897, lk. 75—94). 12. III 1908 ja 7. X 1909 tutvustab W. Schlüter Seltsile mõningaid kirjutisi soome keele alalt. 2. XII 1909 kõneleb dr. G. v. Sabler sõnajuurtest lmsm. ja e. keeles. 5. X 1921 võtab Westrén-Doll arutusele Thomas Hiärn'i eesti ja liivi keele (Sb. 1921, lk. 34—41). 5. XII 1923 refereerib prof. Kettunen lmsm. keelte grammofonilistest keelenäidetest. 10. IV 1929 esineb prof. Mägiste ettekandega naissoo tuletuslõppude jälgedest lmsm. keelis. 18. I 1932 kõneleb prof. Mark teemal „Zum verbum substantivum im Ostseefinnischen“ (Sb. 1932, lk. 1—41). 1. II 1933 refereerib prof. Mägiste „Ühest

lääne-soome murrete astmevahelduse erandnähtest“. Aas-
tarmt-s 1936, lk. 177—244 ilmus sama uurija kirjutis „Der
ostseefinnische *Osmo* und seine Sippe“.

Üksikuid lmsm. keeli ning rahvaid on vaadeldud järg-
nevalt:

Liivlased. 3. V 1841 koosolekuks oli Laiuse pastor
Jannau Seltsile saatnud liivi sõnade ja lausete kogu, millest
juba pealiskaudsel silmitsemisel selgub Kuramaa ranniku
liivlaste lähedane sugulus Salatsi liivlastega. 7. I 1842 an-
nab dr. Hansen Seltsile üle lääne-liivlaste keelenäi-
dete uue kogu, temale saadetud Ance past. Hillner'i
poolt. 1. IX 1843 esitas past. Hillner Seltsile kel-
legi liivlase mitmed liivikeelsed kirjandid. Past. H. avaldas
arvamist, et liivlased on tulnud Saaremaalt, nende rahvus ja
keel aga on osalt muudetud ümbritsevate lätlaste poolt. 13.
XI 1857 loeti ette Piza past. K a w a l l'i arutus rannaköster
P r i n z'i tehtud Lutheri katekismuse kolme peatüki ja ühe
laulu liivikeelsest tõlkest. 11. III 1859 palus akad. W i e d e -
m a n n temal lubada kasutada Seltsile kuuluvaid, osalt juba
akad. J. A. S j ö g r e n i poolt kasutatud, osalt pärast viimase
surma lisaks-saadud liivi keele kohta käivaid käsikirju, nende
jätkuvaks avaldamiseks. See soov otsustati rahuldada. Sa-
malaadne palve esitati ja rahuldati uuesti 15. IV 1859. 14. VI
1889 refereeris M. L i p p liivlastest (Sb. 1889, lk. 88—106).
2. III 1905 käsitles dr. O. K a l l a s küsimust: „Kas kõnel-
dakse Liivimaal veel liivi keelt?“ (Sb. 1905, lk. 63—67). —
1936-ndal a-l ilmusid O. L o o r i t s a toimetusel „Volkslie-
der der Liven“ ÖESToim. XXVIII, lk. I—XXIV, 1—688.

Vadjalased. 3. XI 1854 kõneles cand. A. A h l -
q v i s t Helsingist Peterburi kubermangus elutsevaist vad-
jalasist, keda ta pidas „mitte soomlasteks, vaid eestlasteks,
ning kinnitas oma oletust rohkete sõnade ja gramm. vormi-
dega“. 9. V 1856 refereeris dr. S c h u l t z Ahlqvistist ja
tema saavutistest soome keeleteaduse alal ning luges ette
tema vadja gramm. sissejuhatuse. Sb. 1933, lk. 1—85 aval-
das P. A r i s t e „Wotische Sprachproben“. Samalt autorilt
ilmus Sb. 1935, lk. 1—40 „Two Old Vocabularies of the Votic
Language“.

Kreevinid. 10. V 1839 loeti ette prof. B u n g e kir-
jutis kreevinite kohta. 7. X 1870 tsiteeritakse W i e d e -
m a n n i kirjast, et kreevinite keel ei ole ei eesti ega soome
murrak, vaid mõlemaga sugulane iseseisev keel. 4. II 1871
teatatakse, et Wd. on Vene Teaduste Akadeemia istungil esi-
tanud uurimuse kreevinite kohta. 2. VI 1871 refereerib Wd.

ise oma parajasti trükitavast tööst kreevinite üle (Sb. 1871, lk. 48—52).

Kaugemaid sugulaskeeli ja nende sugulussuhteid on käsitletud järgnevalt. 21. I 1842 esitas dr. Hansen ülemõpetaja Wiedemanni poolt Tallinnast saadetud kirjutise: „Über das Verhältniss der Magyarischen Sprache zu der Finnischen und zu der Esthnischen insbesondere“. 5. V 1843 kõneles dr. Hansen Possart'i teosest „Kleine Lappländische Grammatik mit kurzer Vergleichung der Finnischen Mundarten“, osutades, et see on väärtusetu kompilatsioon. 1. IX 1843 juhib esimees (Faehlmann) liikmete tähelepanu soome(-ugri) keelte uuele teorialele, nn. vokaalharmooniale ja teatab, et ülemõp. Maasing sellega tegeleb ning oma uurimise tulemusist Seltse lähemal ajal aru annab. 1. XII 1843 koosolekuks oli Wiedemann saatnud kirjutise, mis sisaldas märkmeid H. C. v. der Gabelentz'i sürijani grammatika põhijoonte kohta. Samal koosolekul esitas ülemõp. Maasing oma vokaalharmonia-teooria, osutades selle olemasolu tartu-eesti keeles ja puudumist tallinna-eestis. 1. III 1844 andis dr. Hansen ülevaate soome(-ugri) rahvaste levikusi Šafarik'i kaardi (Praha, 1842) põhjal ning lisandas sellele ülevaatele mõnda mordva grammatikast. 1. X 1847 loeti ette prof. W. Schott'i (Berliinist) kiri, milles ta teatab oma soome ja eesti keele võrdlusist mongoli, mandžu ja tunguusi keelega. Eriti ta esitab mõningad märkmed mõistatusliku looma *tarvas*'e kohta, keda mainitakse Kalevala 30. laulus. 1. XII 1848 refereerisid Faehlmann ja Hansen H. Kellgren'i teosest „Grundzüge der finnischen Sprache...“, kusjuures eelmine eesti keele mitteamestamis tõstis esile olulise puudusena. 2. III 1849 kõneles prof. Kruse keldi keelte sugulusest eesti keelega. 13. V 1864 selgitas akad. Wiedemann tema poolt kolmes Matteuse evangeeliumi tõlkes kasutatud diakriitilisi märke ja käsitles mõningaid soome (= soome-ugri) murrete omapärasusi. 4. V 1866 kõneles L. Meyer Wiedemanni ersa-mordva grammatika ilmumise puhul mrdE asendist nn. soome keeleperekonnas. 7. IV 1871 tsiteerib L. Meyer P. Hunfalvy kirja, milles käsitletakse *tema on* ja *tema ei ole* küsimust, ning kus seletatakse: *ole* = verbi tüvi, e. *on* = sm. *on* = ung. *van* (Sb. 1871, lk. 30 jj.). 31 V ja 1. XI 1872 esitas L. Meyer Lucien Adami töid uurali-altai keelte kohta (ajakirjas *Revue de Linguistique et de philologie comparée*). 8. V 1874 refereeris Veske O. Donner'i soome-ugri keelte võrdlevast sõnaraamatust. 1875-nda! a-l ilmus Veske uurimus

„Über die historische Entwicklung der finnischen Sprachen im Vergleich mit den indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik“, Verh. VIII, 2, lk. 13—26. 6. X 1876 otsustatakse N. Anderson'i „Probe einer vergl. Gramm. der ugro-finnischen und indo-europäischen Sprachen“ Seltsi Verh.-sarjas avaldada. 1879 ilmubki nimetatud autorilt teos „Studien zur Vergleichung der indogermanischen und ugrofinnischen Sprachen“, Verh. IX, 1, lk. 49—370. 18. I 1877 peetud esimehe-avakõnes puudutab L. Meyer keele ja tõu suhet, keelesugulust, indo-euroopa ja soome-ugri sugulust (Sb. 1877, lk. 1—26). 1. XI 1878 tutvustab L. Meyer koosolijaile Budenz'i teost ugri keelte hargnemisest. 7. XI 1879 tsiteerib esimees P. Hunfalvy kirja, milles viimane teatab oma uurimusest ungari vanema ajaloo alal ning avaldab kahtlusi aaria ja nn. turaani keelte suguluse kohta. 2. IV 1880 esitas L. Meyer Seltsile Wiedemanni sürj.-sks. sõnaraamatu ja tõstis esile selle suurt teaduslikku väärtust (Sb. 1880, lk. 68—70). 11. III 1881 pidas K. A. Hermann ettekande mandžu keelest, võrreldud eesti ja soome keelega (Sb. 1881, lk. 38—58). Oma arvustavad märkmed selle ettekande kohta saadab Schott 3. VI 1881 (Sb. 1881, lk. 110 jj., vt. ka Sb. 1882, lk. 136 jj.) koosolekuks. 3. VI 1881 kõneleb K. A. Hermann tunguusi ja soomeesti keele võrdlemisest (Sb. 1881, lk. 111—125), 3. X 1884 esitab L. Meyer Wiedemanni sürj. keele grammatika ja 28. XI 1884 H. Winkler'i teose „Ural-altaische Völker u. Sprachen“. 4. IX 1885 kõneleb Veske ung. keele sugulusest e. ja sm. keelega (Sb. 1885, lk. 187—203 ja 274—285). 18. I 1887 refereerib L. Schroeder Th. Koepen'i kirjutisest i.-eur. ja sm.-u. algsuguluse kohta (Sb. 1887, lk. 20—28). 9. III 1888 esitab L. Schroeder J. Jung'i käsikirja samakõlalistest sõnadest osseedi ja soome sugu keeltes. Sama ainet riivab L. Schr. veel 4. X 1889 (Sb. 1889, lk. 117—119). 6. III 1891 kõneleb N. Anderson „Ühest ostjaki keele-mälestusmärgist“, nimelt *Togota*- ehk *Togata*-jõenimest (Sb. 1891, lk. 81—85). 27. V 1892 juhib M. Lipp tähelepanu E. N. Setälä teosele „Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan“. 4. XI 1892 refereerib K. A. Hermann türgi keele võrdlemisest sm. ja e. keelega (Sb. 1892, lk. 99—110). 7. IV 1893 esitatakse N. Andersoni „Wandlungen“-teos (Sb. 1893, lk. 49 ja 51). 18. I 1894 riivab L. Meyer esimehe-avakõnes ms. i.-eur. ja sm.-u. keelte suguluse küsimust (Sb. 1894, lk. 1—26). Selles kõnes puudutatud soome-ugri keeltele iseloomustava

väljendi „ei ole“ puhul esitavad märkmeid 4. V 1894 dr. E t z o l d ja 3. V 1895 H. L e z i u s. 7. XII 1894 kõneleb K. A. H e r m a n n „Hiina keele sugulusest ugri keeltega, eriti sm.-e. keelega“ (Sb. 1894, lk. 167—180). 14. V 1897 refereerib sama uurija taas sumeri keele sugulussuhtest ugri-altaiga (Sb. 1897, lk. 103—134). 8. II 1928 kõneleb prof. J. M a r k personaal-pronoomenitest ja personaalsufiksistest sm.-u. keeltes (vrd. J. M a r k, Das System der Possessiv-suffixe in den uralischen Sprachen, Sb. 1929, lk. 50—62). 11. XII 1929 refereeris sama teadlane sm.-u. keelte uurimisest praegusel Venemaal. 7. V 1930 tutvustas V. E r n i t s prof. dr. P. B u j n a k'i uurimusi sm.-u. keelte alal. Sb. 1932, lk. 112—120 leidub Ö. B e k e kirjutis „Die Kollektivzahlwörter im Tscheremissischen“. 4. V 1932 kõneles dr. J. G y ö r k e tunnusetä possessiivsuse-väljendist sm.-u. keeltes. 1. III 1933 refereeris prof. J. M a r k arvsõnust *kaks* ja *kolm* sm.-u. keelis. 18. I 1934 pidas J. M a r k kõne teemal „Permi keelte *š*-käänete seletuseks“ ja 28. II 1934 esitas sama uurija morfoloogilisi uudisküsimusi sm.-u. keelte alalt. 18. I 1935 kõneles J. M a r k objektiivsest konjugatsioonist sm.-u. keeltes ja 18. I 1936 samojeedi keelte deklinatsioonist võrreldes sm.-u. keelte omaga.

Germaani keeli on ÕES-i koosolekuil käsitletud järgnevalt. 4. VI 1847 esitab prof. K r u s e mõned rühnu keelenäited, neid võrreldes taani, rts., alamsks. ja sveo-gooti keelega. 8. X 1869 koosolekul arvustab L. M e y e r Riias ilmunud teost „Vortrag über das deutsche Idiom in den baltischen Provinzen“. 4. IV 1873 esitas dr. R ü h l mõtteid balti-saksa keele kohta ühenduses S a l l m a n n'i töödega saksa murdest Eestis. 18. I 1874 kõneleb esimees prof. L. M e y e r v. D i t m a r'i alamsaksa käsikirjast (Sb. 1874, lk. 4—17, vrd. dr. A. L ü b b e n'i arvamisaavaldust seals., lk. 68). Prof. H a u s m a n n kõneleb 2. X 1874 S c h i l l e r'i ja L ü b b e n'i kesk-alamsaksa sõnaraamatust ja 7. V 1875 „Verein für niederdeutsche Sprachforschung“ tegevusest. 18. I 1880 pidas L. M e y e r ettekande gooti keelest (Sb. 1880, lk. 3—25). Dr. W. S c h l ü t e r avaldas „Meisters Stephans Schachbuch, mittelniederd. Gedicht des 14. Jh.“ — teksti (Verh. XI, 1883) ja glossaari (Verh. XIV, 1889). 6. VI 1884 kõneles prof. S t i e d a teemal „Die Erklärung einiger Ausdrücke in unserer alten Handelssprache“ (Sb. 1884, lk. 168—170). W. v. G u t z e i t'i teosest „Wörter-schatz der deutschen Sprache Livlands“ on L. M e y e r refereerinud koguni kuuel puhul, vastavalt selle väljaande eri

vihkude ilmumisele: 12. XI 1869, 2. XI 1877, 1. X 1886, 2. IX 1887, 14. VI 1889 ja 1. II 1895. 18. I 1893 analüüsib L. Meyer väljendeid *gratulieren* ja *Glück wünschen*. 18. I 1901 kõneleb W. Schlüter Th. Braun'i teosest „Untersuchungen auf dem Gebiete goto-slavischer Beziehungen“, tehes ekskursi aestii' de kohta (Sb. 1901, lk. 1—42). 3. XII 1903 refereerib sama isik K. Helm'i kirjutisest sõna *Hansa* kohta ja 1. XII 1904 C. Nörrenberg'i arutlusest „Was bedeutet Nord?“ 3. III 1920 refereerib Hasselblatt dr. Bruiningk'i kirjutisest „Deutsch-baltische Sprachaltertümer“, eriti sõnadest *Spicker* ja *Timpfeck* (Sb. 1912—1920, lk. 114 jj-d). 7. IV 1920 kõneleb A. Westrén-Doll „Über niederdeutsche Nachklänge in der deutsch-baltischen Mundart“ (tsit. t., lk. 121 ja 176—180). Balti-saksa murdesõnade kogumist arutellakse 5. V ja 8. XII 1920 koosolekuil (tsit. t., lk. 123 ja 135). Balti-saksa provintσιαlisme käsitleb F. v. Keussler'i 1./2. IX 1920 ettelõetud kirjutis ja 8. XII 1920 esitatud kiri. 6. X 1920 vaieldi sõna *Spann* üle (Sb. 1912—1920, lk. 131). Balti-saksa sõnaraamatu toimetamine jääb pärast prof. Vasmer'i Leipzigi sse siirdumist prof. Wigeti'le ülesandeks (Sb. 1921, lk. 2). Viimane kirjutab Sb. 1926, lk. 27—47 „Zur Vorgeschichte des deutschbaltischen Wörterbuchs“. 2. II 1927 refereerib Wiget dr. O. Masingi tööst alamsaksa elementide kohta balti-saksa kõnekeelele ja 6. IV 1927 ta esitab märkmeid dr. O. M-i vastusele.

Sõna „estnisch“ ortograafia on Seltsi korduvalt huvitanud. Nii loeti ette 2. VI 1848 kirjutis sellest küsimusest ja 6. XII 1850 esitati jälle märkmeid selle sõna õigekirjutuse kohta. 19. I 1853 pidas C. R. Santo ettekande samast küsimusest ning ühtlasi esitas ühe *Kreutzwaldi* poolt Võrust saadetud kirjutise. 2. XI 1860 oli arutusel dr. *Gahlnbäck*'i samateemaline kirjutis, esitati mitmesuguseid vaateid, riivati ka sõna etümoloogiat. Pikema kaalumise põhjal jõudsid kõik ühisele otsusele, et tuleb kirjutada *Esten, Estland, estnisch*.

Muist **Indo-euroopa keeltest** on olnud juttu järgnevalt. Seltsi omandiks saanud käsikirjade hulgas mainitakse 2. XI 1849 surnud dr. *Hanseni* pärandist läti keele vormiõpetust ja riiginõunik *Rosenbergeri* lt. keele konsekti. Kuramaa lätlaste algupära käsitleb *Döring* oma 2. XII 1881 peetud ettekandes (Sb. 1881, lk. 228—239). Lt. sõna *glihsis* 'merivaik' etümoloogiat tsiteerib W. Schlüter 3. XII 1908. Samal koosolekul refereerib J. Endzelin

Kasimir Buga aistide-uurimusest. — Past. emer. K ö r b e r pidas 4. XI 1870 lühikese ettekande slaavi nn. glagoliiti tähestikust. Pikema kõnega „Zum Handbuch der griech. Ety-mologie“ esines L. M e y e r 18. I 1896 (Sb. 1896, lk. 1—26).

Türgi ja mongoli keeli on käsitletud järgnevalt. 9. XI 1856 refereeris lektor C l e m e n z huvitavat S b o - j e v'i tähelepanuväärivast teosest Kaasani kubermangu võõ-rashõimude, eriti tšuvašside [burtasside] kohta ja autori rün-nakutest Wiedemanni tšer. keele grammatikale. 7. IX 1860 loeti dr. D u h m b e r g'i (Barnaul'ist) teateid Altai ümbruse kalmükkidest, nende keelest ja rahvaluulest dr. R a d l o f f'i andmete põhjal. Viimasele saadetakse eesti keele uurimisse puutuvad Seltsi trükised. 15. IX 1861 on jälle juttu R a d - l o f f'i uurimistööst. 11. II 1898 refereerib J. J u n g O r - k h o n i kirjamärkidest „Suomen Museo“ andmeil (Sb. 1898, lk. 34—41).

Muudest keeltest on olnud juttu järgnevalt. 8. II 1856 puudutatakse h e r u u l i d e e. v e r u u l i d e keelt, mida omal ajal arvati olevat lt. ja led. keele sugulane. — K u r e l a s t e keelt käsitlesid 2. II 1921 M. V a s m e r ja L. K e t t u n e n , 5. V 1937 dr. V. K i p a r s k y³. — Dr. H a n s e n käsitles 9. VI ja 4. VIII 1843 Herodotos'el esineva rahvanime *μελανχλαί-ροι* küsimust, püüdes selgitada selle rahva elukohti ja kas nendena tuleks mõista eestlasi. — S k ü ü t i d e probleemi arutles dr. H a n s e n 6. XI 1843 koosolekul, leides, et sküüdid ei kuulu soome ega slaavi, vaid mongoli rahvaste perre. Keelelisi seiku ta käsitles oma teises ettekandes 2. V 1844. Hiljem puudutas sküütide keelt M. V a s m e r 2. III 1921.

T š u u d i d e s t kõneles dr. S c h r e n c k 11. II 1853, juhtides tähelepanu sellele, et venelastel esinevat nime t š u u d i d ei saa alati pidada käivaks soomlaste või nende sugulasrahvaste kohta, vaid sellega tähistatavat iga venelas-tele mitte tuntud võõrast rahvast. Hiljem on tšuudide küsi-must käsitelnud V. E r n i t s 7. III 1934.

Laensõnade uurimine. 3. I 1845 pidas Seltsi esi-mees (Faehlmann) ettekande samakõlaliste e. ja sks. sõ-nade üle. 5. XII 1873 kõneles M. V e s k e V. T h o m s e n'i tööst „Den gotiske sprogklassens Indflydelse paa den finske“ (Sb. 1873, lk. 94—98). 18. I 1879 refereerib L. M e y e r laensõnadest e. ja sm. keeles (Sb. 1879, lk. 3—27). Sama referent pidas 18. I 1882 ettekande gooti laensõnust e. kee-les (Sb. 1882, lk. 8—21). M. L i p p refereerib balti-soome

³ Vt. Aastarmt. 1936, lk. 245—259.

keelesuhetest 4. XII 1891 (Sb. 1891, lk. 145—148). 3. X 1901 kõneles dr. W. Schlüter teemal „Finnisch-ugrische Bestandteile im Rothwelsch“ (Sb. 1901, lk. 144—148). 2. III 1905 oli samal uurijal juhus osutada ühele kirjutisele, mis käsitles kaht sm.-u. sõna romaani keelealal, 1. XI 1906 ta jälle refereeris Setälä tuntud kirjutisest „Zur Herkunft und Chronologie der älteren germ. Lehnwörter in den ostf. Sprachen“ (Sb. 1906, lk. 10—15). 4. IV 1907 mainib sama uurija H. Ojansuu kirjutist eesti keele mõjust balti-saksa keelele, 18. I 1909 ta aga esineb tähelepanuvääriva kõnega „Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche“ (Sb. 1909, lk. 1—45). 6. IV 1921 kõneleb A. Rosenberg mõningaist muinasgermaani laenudest eesti keeles, 3. XI 1921 taas W. Wiget eesti keele germ. laensõnade e-häälikutest. 5. IV 1922 refereerib sama uurija soome keele germ. laenude feminiinumi-lõpust ja 3. III 1926 nooremate germ. laenude põlvnemisest ja levikust eesti keeles (Sb. 1927, lk. 255—274). 5. X 1932 käsitleb J. Mägiste vaieldavaid küsimusi e. ja lähemate sugulaskeelte laenude uurimise alal. Mustlaskeelest laenatud sõnadest e. keeles refereerib P. Ariste 7. IX 1934.

Kohanimed **kogumise** vastu on Selts püsivalt huvi tundnud. 3. XII 1841 otsustab Selts past. Gehewe ettepanekul üles kutsuda kirikuõpetajaid oma kihelkonna mõisate, varemete, mägede, jõgede, metsade, suuremate külade ja muude tähelepanuväärsete kohtade nimesid Seltsile saatma. Selle üleskutse peale saabuski vastavaid andmeid järgmistelt pastoritelt: Reinthalilt Rõugest, v. Kauzmannilt Kanepist, Hörschelmännilt Martnast, Schwabeilt Jürist, praost Püschellilt Hanilast, praost Hörschelmännilt Viru-Jaagupist, Schulzilt Kullamaalt, Winklerilt Rakverest, Hörschelmännilt Järva-Madiselt, praost D. G. v. Mickwitzilt Maarja-Magadaleenast, past. Paulilt Audrust. 8. III 1861 teataakse Russwurm'i poolt Seltsile saadetud käskkirjast — Eestimaa kihelkondade nimestikust ühes adramaa- ja hingearvuga kui ka omanikkude nimetamisega alates umbes a-st 1840. Kõigist kohanimedest on esitatud ka genitiivivormid. 4. IX 1868 teeb õp. Blumberg ettepaneku korraldada e. kohanimed kogumist. Samal teemal kõneleb 4. III ja 3. XI 1876 L. Meyer. Eesti kohanimed kogumisest, e. keelest ja murretest refereerib sama uurija 18. I 1877 (Sb. 1877, lk. 1—26). 7. II 1879 ta rõhutab eesti kohanimed kogumise tähtsust ühenduses Eesti Kirjameeste Seltsi aru-

andega. 8. XII 1888 esitab hr. K ü g e l g e n Eestimaa mõisa- ja kiriklanimede loendi.

Eesti kohanimedid üldisemalt või ulatuslikumalt on aruteldud järgnevalt: 4. XII 1857 refereeris past. Reinthal aktuaar Thomson'i poolt Tallinnast saadetud etümoloogilisest katsest Eesti kohanimede seletamiseks. 6. V 1859 esitati hr. Mühlenthal'i poolt Vastseliinast saadetud topograafilised lisandid mitmesuguste kohanimede tähistamise kohta lt. ja e. keeles. 5. XI 1880 kõneles Veske mõningate eesti kohanimede tekkimisest. Samal teemal refereeris 5. X 1888 (peam. J. Hurda järgi) L. Meyer (Sb. 1888, lk. 164—166). 8. IV 1898 avaldas hr. Rosenberg soovi, et Balti linnanimesid etümoloogiliselt käsitledaks ning vastav teos välja antaks. Teised sõnavõtjad rõhutavad kohanimede kogumise vajalikkust üldse (Sb. 1898, lk. 52 jj.). 18. I 1907 käsitles W. Schlüter Liber Censu Daniae eesti kohanimedid (Sb. 1907, lk. 1—65). 7. IV 1920 esitas Westrén-Doll oma lisandid eesti kohanimede- ja keeleuurimisele I—IX (Sb. 1912—1920, lk. 154—173). Kohanimedid käsitlevad peamiselt lisandid I—IV (lk. 154—164). 18. I 1922 esitab sama uuriija märkmeid Liivimaa mõisäirikute I köites mainitud eesti keeleala kohanimedest (Sb. 1922, lk. 57—74). 4. IX 1925 kõneleb M. J. Eisen saksamaalistest Eesti mõisanimedest. 18. I 1926 refereerib Westrén-Doll põhisõnadest eesti asundinimedes (Sb. 1926, lk. 7—26) ja 6. II 1929 Laakmann Eestimaa saksa kohanimedest.

Eri kohtade nimesid on käsitletud järgnevalt. 6. X 1920 kõneles Westrén-Doll *Alempoys*'i maakonna nimest (Sb. 1912—1920, lk. 162 jj.) ja A. Rosenberg *Emajõe* (*Embach*) nime etümoloogiast (Sb. 1912—1920, lk. 129 jj.), mispuhul oma märkmed esitas ka L. Kettunen (tsit. k., lk. 130). Hiljem võttis samas asjas sõna M. Vasmer (Sb. 1922, lk. 75). — *Kurre-saar*'t ja *Korsar*'it käsitleb A. Hansen Verh. I, 2 (1843), lk. 78. *Narva, Naroova* ja nendega sugulaste kohanimede algupära küsimust käsitles G. v. Sabler 7. IV 1910, arvates Narva nime põlvnevat muinasgermaanist (Sb. 1910, lk. 165 jj.). Narva nime algupära võttis taas arutusele 7. IV 1920 L. Kettunen (vt. EKirj. 1920, lk. 195—197). Samal koosolekul puudutas M. Vasmer ka Narva muinasvene nime *Rugodiv*. (Vt. E. Kirj. 1920, lk. 197—203.) *Pärnu* nime käsitles G. v. Sabler 1. XII 1910, *Rakvere* nime sama referent 1. V 1902 (Sb. 1902, lk. 95—99). — *Pihkva* nimest tegi juttu juba P. Preisal 1839. — *Tallinna* nimi on olnud korduvalt kõne all. 9. IV

1852 teatatakse Seltsi koosolekul *Kreutzwaldi* käsikirja „Revals ältester estnischer Name Lindanisse vom estnischen Standpunkte beleuchtet“ saabumisest, milles seletatakse *Lindanisse* = „*Lindanisa*, d. h. Lindas Busen“ (Verh. III, 1 [1854], lk. 46—47). *Lindanissa* võetakse uuesti arutusele *W. Schlüter* poolt 3. XII 1903 (Sb. 1903, lk. 106—110). Sama küsimuse kohta tsiteeritakse *Fr. v. Keussler*i kirja 5. V 1904 (Sb. 1904, lk. XXII jj.) ning samal puhul võtab uuesti sõna *W. Schlüter* (Sb. 1904, lk. XXIV—XXVI). Kirjutise *Tallinna* nime kohta mainitakse esitanud *C. Ungern-Sternberg*i 7. II 1907. *Kolõvan'i*, *Tallinna* ja *Tartu* nime etümoloogiat käsitleb *J. Karlson* 6. IX 1906. — *Tartu* nime võtab Seltsis esimesena (4. VIII 1848) vaatlusele dr. *Hansen*, osutades, et sõnade *Tarbat* ja *Jummal* tuletamine fõniikia keelest ei ole lubatav (Verh. II, 2 [1848], lk. 24 jj.). *Tartu* nime algupära käsitleb hiljem *Hausmann* 1. III 1889. Sama nime etümologiseerimiskatseist kõneleb *L. Meyer* 18. I 1898 (Sb. 1898, lk. 1—27). Lisandeid sellele käsitlusele esitati *Tõnissoni*, *Kallas'e* ja *Schlüter* poolt 8. IV 1898 (Sb. 1898, lk. 49 jj.). *Tartu* nime seletuseks võtab järgmisena sõna *Stackelberg* 4. II 1920 ja samal puhul *G. v. Sabler* (Sb. 1912—1920, lk. 111—112). 6. XII 1922 käsitleb viimane küsimust, miks *Tartu* lt. keeles *Tehrbata*'ks hõigatakse, ja 7. II 1923 püüab sama teadlane selgitada *Tartu* saksakeelsete nimekujude omavahelist suhet kui ka vahekorda eesti nimekujuga. — *Valga* nime käsitles *M. Vasmer* Sb. 1922, lk. 75. — *Viljandi* ja *Fellin*'i nime tuletamisest ning tähendusest kõneles *M. Veske* 13. IX 1878. — *Võhm*-ast ja *võhmas*-est eesti kohanimesed refereeris *Westrén-Doll* 7. IV 1920 (Sb. 1920, lk. 154 jj-d). — *Võnnu* vanast nimest *Кець* kõneles *G. v. Sabler* 3. XI 1910.

Vere-lõpulisel kohanimed on olnud Seltsi ajaloo vältel õige silmatorkaval määral arutusel. Esimesena kõneles *Liivi- ja Eestimaa vere-* resp. *fer-lõpulistest* kohanimedest *Blumberg* 8. X 1869. See lõpp nähtavasti eriti huvitas tolleaegset esimeest *L. Meyeri*t, sest 10. XII 1869 ta tsiteerib *Wiedemanni* erakirjast mõnda eesti liitsõnade ja *vere-lõpulistest* kohanimede kohta. Seni oli sellele lõpule antud 3 eri seletust: 1) *vere=pere*, 2) *vere=veri*, 3) *vere=vuori*. *Wd.* ise kahtlevalt oletab 4) *vere = (sm.) verho* 'Schirm, Obdach, Schutzort'. (Vi. Sb. 1869, lk. 68—70.) 4. II 1870 tsiteerib *L. Meyer Pott*i arvamist sama lõpu kohta. 4. III 1876 võtab sõna *M. Veske* lõpu *-vere* seletuseks. 6. IV 1877 esitatakse *J. Jungi* kirjutis eesti *vere-lõpulistest* kohanimede-

dest (Sb. 1877, lk. 52—57). Samal koosolekul esitab oma märkmed asja kohta M. Veske (Sb. 1877, lk. 57—61). Verh. VIII, 4 (1877), lk. 47—95, põhjendab viimane pike-malt oma seletust (*-vere = veer*), ühtlasi andes ülevaate küsimuse senisest käsitlusest. 5. X 1877 tsiteerib L. Meyer Grimm'i arvamist *vere-lõpu* kohta [*< muinas-skandinaavia ver*] (Sb. 1877, lk. 106—107). Vaidlus selle lõpu üle ulatub ka ajalehte. (Vt. NDZtg, nr. 209 ja 302, dets. 1883.) Nende ajalehekirjutiste puhul, milles püütakse saksa lõpule *-fer* omistada kõrgemat vanust kui e. *vere-le*, võtab uuesti sõna L. Meyer 1. II 1884 (Sb. 1884, lk. 28 jj.). 14. III 1884 kõneleb jälle J. Jung „Veel natuke *fer-küsimusest*“ (Sb. 1884, lk. 39—46). 4. IV 1884 koosolekul tsiteerib L. Meyer P. Falck'i kirja *fer-küsimuses*. 2. V 1884 esitab oma märkmed samas asjas M. Veske. Järgneb pikema-aegne vaikus, mille katkestab prof. J. J. Mikkola kirjutise (Vir. 1901, lk. 100 jj.) ilmumine, milles seletatakse *vere < vuori*. Selle üle vaieldakse 5. XII 1901. *vere-lõpuliste* kohanimede kohta võtab varsti sõna Setälä (IF XIII, lk. 294 jj-d), kelle vastavast kirjutisest refereerib W. Schlüter 5. XI 1903 (Sb. 1903, lk. XXI—XXIII). 7. IV 1910 esitab G. v. Sabler ettepaneku kõigi *vere-lõpuliste* kohanimede kogumise kohta ja 5. V 1910 otsustataksegi korraldada sama a. suvel ankeet *vere-lõpulistest* kohanimedest. Ankeedi käigust annab W. Schlüter aru 1. IX 1910 ja 6. X 1910 ta teatab, et kogu vastav aine on edasi antud Sablerile. Viimane annab ankeedi tulemusist aru 3. XI 1910. Hiljem on *vere-lõpuliste* nimede küsimust käsitelnud veel Westrén-Doll 2. III 1921 ja L. Kettunen 6. IV 1921.

Teistest kohanime-lõppudest on Seltsis olnud arutusel 1) lõpp *-st*, mille kohta J. Hurta-l 1875 esitas käsikirja. See trükiti Verh. VIII, 3 (1876), lk. 30—39. 2) A-l 1899 esitas J. Jung oma käsikirja *toor-* ja *taara-lõpuliste* kohanimede kohta, mille puhul võttis sõna M. Lipp 7. IV 1899. 3) A. Westrén-Doll kõneles 8. IX 1920 *alo-st* ja *ala-st* (Sb. 1912—1920, lk. 157—162) ja 4. II 1920 *katku-st*, *katk-ust* ja *katt-ist* eesti kohanimedes (Sb. 1912—1920, lk. 164).

Lilvi ja kura kohanimede etümoloogilist tähendust on käsitelnud K. A. Hermann 4. XII 1896 (Sb. 1896, lk. 145—177). 18. I 1924 kõneles Westrén-Doll ürikulisist liivi ja kura kohanimedest (Sb. 1924, lk. 5—24).

Eesti pärisnimesid üldse ja isikunimesid eriti on käsiteldud järgnevalt. 8. XII 1854 esitas kolleegiuminõunik S a n t o

mõningad märkmed *Kalevite*-muistendi ja nime *Linda* kohta, millises ettekandes muide eesti rahvalaulude genuiinsus võeti kaitse alla. *Tharapita*-nime käsitles Kotljarevski 11. III ja 2. IX 1870. Ühe eesti risti- ja liignime algupärast kõneles 7. III 1879 past. emer. C. Kõrber. Eesti pärisnime-dest refereeris 6. V 1881 L. Meyer. Vanadest eesti nime-dest Tallinna arhiivides kõneles M. Lipp 4. X 1900 (Sb. 1900, lk. 97—101). Palamuse khk. vanadest eesti eesnime-dest refereeris A. Westrén-Doll 4. II 1920 (Sb. 1912—1920, lk. 167 jj-d).

Rahvanimed. Eestlastest ja Eesti nimest on olnud juttu järgnevalt. 4. III 1842 esitas dr. Kruse suure osa äsja leitud poemist *Scopes vidsidh* (Sängers Weitefahrt), mis arvatavasti põlvneb 6. sajandist ja milles mainitakse *Isten* ja *Iduminger*, kes nähtavasti on Läti Henriku *eestid* ja *idumealased*. 19. I 1843 käsitles past. Hollmann Eesti maa ja rahva nimetust. 13. XI 1857 esitatakse aktuaar Thomson'i 175-lk-ne käsikiri „Ehstland, warum nennt man dieses Ländchen also?“. Sellest käsikirjast refereerib 4. XII 1857 C. Reinthal. Eestlaste (Aestii) nime käsitle- edasi L. Meyer 18. I 1871. 1. IX 1904 kõneleb prof. N. Anderson Tacitus'e *aestii*-dest.

Eesti nimest teistes keeltes on refereeritud järgnevalt. 6. XI 1840 kõneles dr. Hansen nimest *Iggauni*, millega eestlasi tähistatakse lätlaste poolt. Samal teemal refereeris sama uurija 4. VI 1841, osutades mõnele „eestlaste nimepäästjale“. (Vt. Verh. I, 2 [1843], lk. 74—77.) *Ugaunia*-nimest kõneles K. Mühlenthal 4. III 1876 (Sb. 1876, lk. 75—77). Samast nimest, eriti kujust *Ungaulnia* re- fereeris korduvalt (3. II 1882, 7. XII 1883, 3. X 1884) dr. Veske. (Vt. eriti 'Sb. 1884, lk. 239—260.) — 4. X 1933 kõneles V. Ernits eestlastest ja eestlaste nimedest vana- ja nüüdisvene keeles. 3. XI 1937 refereeris prof. L. Lees- ment Eesti nimest hiina keeles.

Ka hõimunimesid on puudutatud. Nii tehti 1. VI 1866 juttu mulkide nimest, kusjuures past. Kõrber osu- tas kahemõttelisusele: *mulk*, pl. *mulgid* ja *mulgud*.

Rootsi- ja *Russen*-nime samasusest kõneles M. Veske 5. II 1876, *Vene* ja *Wenden* ühtivusest sama referent 6. II 1874 (Sb. 1874, lk. 34—40).

Seltsile on tema eluea kestel esitatud lahendamiseks mit- mesuguseid **pealkirju**, näit. 4. XII 1846 ladinakeelne pealkiri *Limea* mungakloostrist Märjamaalt, mis muistendi järgi olevat graveeritud luterlusele läheneva vaimuliku poolt 16.

sajandi lõpu poole. Verh. VIII, 2 (1875), lk. 1—8 kirjutab S. Bugge „Über die Runeninschrift von Ohlershof“. Verh. VIII, 3, lk. 85—92 aga leiame L. Meyeri kirjutise „Über die Unechtheit der Runeninschrift von Ohlershof“. 6. X 1910 kõneleb W. Schlüter teemal „Ein bei Tschorna aus dem Flussbette gehobener Stein mit mittelniederdeutscher Inschrift“ (Sb. 1910, lk. 134—136).

Eesti pealkirjadega on tegeldud järgnevalt. 8. X 1869 refereeris prof. Kotljarevski XV või XVI saj. 1. poolest põlvnevast eestikeelsest vaagna pealkirjast, leitud Grusino mõisast Novgorodi kubermangust. 6. XII 1895 kõneles K. A. Hermann „Über eine estnische Inschrift aus katholischer Zeit“ (Sb. 1895, lk. 128—132). 3. IV 1896 võtab M. Lipp sõna K. A. H. eelmainitud ettekande kohta Kaarma kiriku peaukse muistsest pealkirjast (Sb. 1896, lk. 63—65). Samal teemal esitab Lipp oma märkmed 8. V 1896 (Sb. 1896, lk. 89—92). Uuesti käsitleb seda küsimust K. A. Hermann 4. XII 1896 (Sb. 1896, lk. 130—134).

Eelnevalt esitatud deskriptiiv-bibliograafiline ülevaade õpetatud Eesti Seltsi tööst keele alal osutab, et Seltsis on ilmenud õige laialdasi keelelisi huve. Algatusi on olnud õige rohkesti, teostuste suhtes siiski jääb nii mõndagi soovida. Ütleb ju Seltsi esimees L. Meyer ise oma 1899. a. avakõnes: „Ach, es ist wohl auszusprechen, dass in allen Arbeiten, die aus der Mitte der estnischen Gesellschaft hervorgegangen sind, doch verhältnismässig nur sehr wenig auf eine wissenschaftliche Bearbeitung der estnischen Sprache und ihre Geschichte Bezügliches sich findet. Wie viele Aufgaben würden sich da noch zur Bearbeitung bieten!“ (Sb. 1899, lk. 18)

Seltsi tööd keele alal on jälginud ebaõnn: kavatsetud eesti-saksa kui ka saksa-eesti sõnaraamat pidid jääma teostamata. Ka eesti sõnade ajalugu on õieti ainult juhuslikult jälgitud. Eesti foneetika ja häälikuloo küsimusist on võrdlemisi vähe juttu olnud. Eesti õigekirja alal oli Selts oma tegevuse kolmel esimesel aastakümnel ülimalt autoriteediks. J. Hurda „Lühikese juhatus“ avaldamisega Seits aitas kaasa uue kirjaviisi võidulepääsemiseks. Ka produktiivsem tegelemine eesti vormi-, tuletus- ja lauseõpetuse küsimustega langeb Seltsi algusaega. Hiljem on neid ainult Seltsi vähesed eesti soost uurijad jälginud. Sama asjaolu tuleb nentida eesti murretegi käsitlemise kohta, mis peagu kujunes Veske monopoliks. Eesti vana kirjakeele allikate üldsusele kättesaadavaks tegemise alal on Seltsi teened suured. Siin mõjus kaasa esimehe L. Meyeri eriline huvi asja vastu (vt. Sb.

1899, lk. 20) ja sellise innuka kaastöölise kui V. Reimani osavõtt. Läänemere-soome keelte uurimisele osutatakse suu-remat tähelepanu Seltsi 100-aastase tegevuse algus- ja lõpp-aastakümneil. Soome-ugri keeled laiemas mõttes ja nende sugulussuhted on olnud pidevama huvi osaliseks, kuigi sellegi ala küsimuste käsitluses ilmneb absoluutne tühik a-il 1897—1928. Polühistorilist kui ka muud asjaarmastajaliikkust esineb ÕES-i keeleteaduslikus kui ka muuski tegevuses märgatavalt.

Võiks arvata, et Seltsil, arvestades selle liikmete koosseisu, võinuks olla õnnelikum käsi näit. germaani keelte uurimise alal. Kahjuks ei saa sedagi väita. Uuemal ajal kavatsetud balti-saksa sõnaraamat jäi teostamata. Muude keelte käsitletu on hoopis juhuslikku laadi. Eesti kui ka üldse läänemere-soome keelte germaani laensõnade jälgimiseks on Seltsil olnud tänuulikke võimalusi, mida teatud määrani ongi kasutatud. Kohanimede kogumise ja uurimise vastu on Selts silmanähtavalt elavat huvi tundnud, kuigi siingi laiemate sünteessideni pole jõutud. Erilise obstinaatsusega on ikka jälle esile kerkinud vere-lõpuliste kohanimede probleem.

Püüdes esitada midagi kokkuvõtlikku võib Seltsi tööd keele alal pidada väheseks, kui seda vaadelda ideaalse seisukohalt. Seda võib aga tunnistada rahuldavaks, mõnes suhtes isegi veel enamaks, kui arvestada aegu ja tingimusi, milles Selts töötas; kui ka Seltsi isiklikku koosseisu. Jääb soovida, et Seltsi töös praegu ilmnev tõusuaeg avaldaks oma viljastavat mõju ms. eriti keeleteaduslikul tööpõllul, nii et vana-tele võitudele võiks lisanduda aiva uusi.

A. Raun.

The Philological Activities of the Learned Estonian Society During the First Hundred Years of Its Existence.

Philological problems have occupied much of the Society's attention and energies. A great deal of trouble was caused to the Society by its plan of compiling an Estonian-German dictionary, which only reached its completion when Dr. J. F. Wiedemann undertook the task under the auspices of the Russian Academy of Sciences. In the early decades of its existence, the Society was the chief authority on problems of Estonian phonetics and spelling. The scientific study of Estonian dialects was started by the Society. Much valuable work has been done by the Society to promote the publication of early Estonian texts. Of the Baltic-Finnish languages, especially Liv and Votic have been carefully studied but a good deal of attention has also been paid to remote Ugro-Finn languages as well as to the problem of the common origin of the Indo-European and Ugro-Finn linguistic groups. Similarly, the theory of language and the investigation of loanwords and place-names have constantly figured on the programme of the Society's activities.

Saartemurrete end jne.

Eesti saartemurretes esineb niihästi jaatavas kui eitavas lauses omapärane rõhutussõnake *end, änd, and*. Teatud juhtudel võib see sõnake täielikult liituda eelkäiva sõnaga ning siis olla ilma algusvokaalita. Eitavas lauses esinevat *end - änd - and* on registreeritud järgmistelt murdealadelt:

Phl *mi:nè si:nà_o | mā: äi_o Dulè e-ñD* 'mine sina, ma ei tule mitte'; *sā:p polè parà_om kã_oND* 'sa ei ole parem ka mitte'; *mā:p nê_oND.èt | olèD ju_omala ko:GUDUZES | sōl k_ok paittuteGUD mē:lez* 'ma ei näe mitte, et oled jumalakoguduses, sul on kõik patuteod meeles'; *ka:s_osap_otē_oND* 'kas sa ei tea mitte' *izà_o:p_otulè e-ñD* 'isa ei tule mitte'. — Phl kihelkonda kuuluval Kassari saarel on *end* tundmatu.

Käi *äi_omā polè änä_om nõr inimane eñD, et_oma jõe_o, kus nāt_otahtvõD* 'ega ma pole enam noor inimene mitte, et ma jooksen, kus nad tahavad'; *polè kuig_oit_okauwà mào olñD eñD* 'pole kuigi kaua maana olnud'; *mēks ep_o ole eñD?* 'miks siis ei ole?'; *ega sedà polè rõhkem tarvis eñD* 'ega seda pole ju rohkem tarvis'. — Kogu Hiiumaa kohta näikse Käi-s *end*-negatsioon olevat kõige populaarsem.

Emm *mēks ta sīs polè tulñD eñD?* 'miks ta siis pole mitte tulnud?' (AES, MT 134, 6); *ägà tā polè lol_o end* 'ega ta pole siis loll' (ibid.); *sē polè asi tüdrök eñD ja ät sã_ogid mihsele* 'see pole mitte väärt tüdruk ega saagi mehele' (AES, MT 134, 10).

Rei *polè mēttēND* 'ei ole mitte'; *polè ta sūr kã_o eñD ja polè ta pīsine kã_o eñD* 'pole ta suur mitte ega väike ka just' (AES, MT 134, 23); *polè ma tohtind valetleda kã_o eñD* 'ma pole tohtinud ka mitte valetada'.

Mu s *tāp_osa änä_om keija äñD* 'ta ei saa enam käia mitte' (AES, MT 109, 1); *rahàs_oolè kešsegittel äñD* 'raha ei olnud mitte kelgi' (AES, MT 109, 2); *agà muidus tahà kã_o mñ_o-gada äñD* 'aga muidu ei tahtnud ka mitte mängida' (AES, MT 109, 2); *tuñne mette äñD* 'ei tunne mitte' AES, MT 109, 4); *tahà enäm pã_orgas kēttamas keijañD* 'ei taha mitte enam suvekõõgis keetmas käia' (AES, MT 174, 3); *sedà*

pole ilmaski oñD AND 'seda pole mitte ilmaski olnud' (A. Saareste murdekogust); *sedà tülis pilli polè nähà oñdand* 'seda tuulispaska pole mitte näha olnud' (Saareste).

Sama sõna esinemise kohta jaatavais lauseis on samuti teatmeid niihästi Hiiu- kui ka Saaremaalt:

Phi di tõe, mis fee end omete peaks tähendama [ERA, Hurda rahvaluulekogu (= H) II 41, 203]; *Nah wa' ristipoeg, kuidas nüid lähèb end ka?* (H II 41, 203).

Mus vanà pappa ja mamma surid ära änd 'vana papa ja mamma surid nüüd (aga) ära' (AES, MT 174, 3); *edu parès vajakku änd* 'Eedi on praegugi puudu' (AES, MT 174, 3); *jägatti keik ära külje poëà vahèl | nīpailu kud änd keški sai* 'jagati kõik ära kuue poja vahel, niipalju kui aga keegi sai' (AES, MT 174, 4); *ühegoõra oñd undid täsà rañdas äñd* 'ühekorra olnud hundid siin rannas nimelt' (AES, MT 174, 4); *keik pidavad välja mēñna ñD, keš agà süttasid keija* 'kõik peavad ära välja minema, kes vaid suutsid käia' (AES, MT 174, 5).

Khk Tagamõisa pane tainast talle perse peele änd 'pane talle ära tainast tagumikule'; Lahetaguse *tulènt kojü* 'tule ometi koju'; *ka-ššā:nt.sedà.Bole näñd* 'kas sa siis seda pole näinud?'; *mi-š.šv.zest la:psèstñt.karjudõd?* 'mis sa sest lapsest karjutad?'

Esitatud sõnakest *end* jne. on seni katsutud etümologiseerida kolmel viisil. Kõigepealt on teda peetud laenuks Eesti rootsi murretest, kus *änt - äntè* (riigi-rootsi *inte*) tähendab 'mitte'. Juba *Wiedemann* arvab oma keeleõpetuses „Grammatik der ehstnischen Sprache“ (1875), lk. 540, et hiiu murrete *end* on „aus dem Schwedischen gebliebene Verstärkung der Negation“. *Grünthal* ütleb „Eesti Kirjanduses“ V (1910), lk. 286, et „*end*-partikel, seesugustes ütelistes kui *ta di tule end*, ta ei tule mitte“ on „kahtlemata rootsipärane ja rootsi ühiskeele *intet int'* sõnakujuga sarnane“.

Allakirjutanu on oma laensõnade-kogus „Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles“, lk. 43, jäänud Eesti rootsi laenuoletuse juurde üksnes „suure ettevaatuse ja kahtlusega“.

Teiseks on *end*-sõna arvatud olevat vana läänemere-soome algupära. Ojansuu ütleb oma uurimuses „Itämerensuomalaisen kielten pronominioppia“ (Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja B 13, Turku, 1922), lk. 28, soome *entä*-sõnast kõneldes: „Tällä sanalla on vastine virossa: Hiiumaan *end* 'verstärkende Negation-mitte'; etelävirossa *ent* < * *end* < * *entä* esiintyy merkityksessä 'mutta' ('aber'). Seega peab Ojansuu saarte rõhutussõna *end* ja lõuna-eesti algupäraga sidesõna *ent* etümoloogiliselt ühte kuuluvaks.

Kolmandaks on allakirjutanu jubamainitud teoses l. c. pidanud võimalikuks, et *end* võib olla n. õ. kulumine sõnast *nüüd* > *nd* > *eñd* jne. Oletuse toeks on toodud paar näidet ühiskeelest, kus *nüüd*-sõna kulumine on tavaline: *tulend sia, misand rägid* 'tule ometi siia', 'mis sa siis räägid'.

Käesolevas kirjutises tahetakse enne kõike veel kindlamine eitada *end*-sõna laenamismõimalust Eesti rootsist. See oletus aga, et jaatavas lauses on *end, änd* jne. *nüüd*-sõna kulumorme, on uute murdeainete põhjal saanud üha kindlaks. Esitatud Khk, Mus ja Phl näidetes võib peaaegu kõikjal öelda *-nd, änd* või *end* asemel *nüüd*. Kulumiskäik näikse olnivat järgmine: rõhutus asendis kadus *nüüd*-sõna vokaalaines, nagu ühiskeeleski (*tulen'd ometi siia*). Hiljem on häälduse hõlbustuseks tekkinud *-nd* ette vokaal *e, ä* või *a*.

Negatsioonilistes lausetes esinev *end* jne. näib olevat hoopis teist algupära kui vast-esitatu. Toodud eituslausetes võib seda sõnakest enamail juhtudel asendada sõnaga *mitte*, mida muu seas lubavad ka asjaomased murded. Tulebki arvata, et kõnesolev *end* jne. on *mitte*-sõna kulumorme. Oletuse tõestuseks võib esitada Hiiu- ja Saaremaale lähedasi murdealu, kus kohtab *mitte* > *end* vaheastet. Muhus võib *mitte* kõrval esineda *mīte*: *tās tulē kuā mīte*; *ma(e)s tohi ānām iētsi miinna mīte*; *māp tagā sedā andā mīte* (kõik esitatud andmed on A. Saareste murdekogust). Samasugune lühenemine on omane ka Kihnule: *tu:lē mte*. (~ *mtē*) 'ei tule mitte'. Joh. Aavik, „Saaremaa keel ja kirjakeel“ (Kuressaare 1923), lk. 22, registreerib saar-

laste kiirkõne vormina: *maamõts tap tuemt* 'ma mõtle-sin, et ta ei tule (mitte)'. Peale selle leidub vanemas kirjakeeleski siiakuuluvaid näiteid. Ühel, küsimärgiga XVII sajandi kolmandasse veerandisse dateeritud pulmalaulul on järgmine algussalm:

Urmaß kalliß fuldene Wend
 Epða ollet kuhlnut Emd
 Ruy ned pillit hüedavahtt
 pillij nappat pillij nappat kulewatt

(A. Saareste — A. R. Cederberg, Valik eesti kirja-keele vanemaid mälestisi, lk. 153.)

Sõnas *Emd* on kadunud *mitte*-sõna lõppvokaalgi. Nõndasamuti nagu *n'd* (< *nüüd*) puhul on siiaigi sügenud häälduse hõlbustuseks algusesse vokaal *e*. Praegustes murretes leiduv *n*-line *end* jne. on üsna ootuspärane, sest eesti keelele üldiselt ei ole omane konsonantühend *mt* või *md*.¹

Allakirjutanul on teada teinegi juht, kus *m* + vokaal + *t* on arenenud samal viisil. Tartu-Maarjas esineb kahtlust väljendava sõnana *vende* - *vände*: Vasula *a₁GU₁Da vendè læfs jobà omà tīD* 'aga kui ta ehk läks juba oma teed', *vendè sa pois valettat* 'ehk sa, poiss, valetad'; Ilmatsalu *vändè ta ei tulègi enāmb* 'vahest ta ei tulegi enam' (K. E. Söödi teatel). Esitatud *vende* - *vände* kuluvormile vastab ühiskeele *viimati*. Toodud lauseid ühiskeelde tõlkides võib ju öelda: *aga kui ta viimati läks juba oma teed* jne. Eri-list tähelepanu peab käesoleva sõna puhul pöörama veel *i*-vokaalile. See on siingi alanenud kas ühe või koguni kahe astme võrra.

Paul Ariste

The Form *end* etc. in the Estonian Island Dialects.

The emphatic word *end*, *änd*, *and* found in the Estonian island dialects, which sometimes appears as the ending *-nd*, is shown to be a reduced form of the word *nüüd* 'now' when occurring in affirmative sentences. When it appears in negative sentences, it derives from *mitte* 'not'.

¹ Negatsiooni *end* tulenemist < *mitte* on pidanud tõenäoliseks ka A. Saareste, kuigi EKirj. 1927, lk. 489 on sama autori poolt esitatud teine arvamine.

Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid.

Kuigi meie kirjakeele kujunemise murranguaastad näivad olevat seljataga, on siiski ka viimastel aastatel tehtud nii mitmeidki võrdlemisi olulisi otsuseid eesti õigekeelsuse alal.

Varasemad Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused on leidnud avaldamist „Eesti Keele“ veergudel (vt. EK 1926, lk. 179, EK 1928, lk. 144, EK 1933, lk. 88). Alamal antakse ülevaade EKS-i Keeletoimkonna nelja viimase aasta (1934—1937 incl.) keelelistest otsustest ja seisukohavõtudest.

Eesti tähestik on fikseeritud juba 1918. a. ja sel kujul esinenud hilisemates sõnastikkudes ja teatmeteostes, näiteks „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ ja „Eesti entsüklopeedias“. Ometi esitas Haridusministeerium 1936. a. soovi, et Keeletoimkond uuesti võtaks kaalumisele eesti tähtede järjekorra. Seejuures juhiti eriti tähelepanu tähtede *õ*, *z* ja *ž* asendile alfabeedis. EKS-i Keeletoimkond kaalus küsimust ja leidis, et pole küllaldast põhjust loobuda „Õigekeelsuse-sõnaraamatus“ antud alfabeedi tähtede järjestusest. Seega jäävad *z* ja *ž* tähestikus endiselt *s* ja *š* järele ja *õ* on enne *ä-d* (lähemalt vt. J. V. Veski kirjutist „Tähtede järjekord eesti alfabeedis“, EK 1936, lk. 20).

Suure ja väikese algustähe küsimus asutiste nimetustes on olnud korduvalt Keeletoimkonnas kõne all. Selles küsimuses võttis Keeletoimkonna juhatus järgmise seisukoha (20. IV 1935).

Asutiste, organisatsioonide ja nende alaorganite nimetustel ja nimetuste lühenditel kirjutatakse iga eraldi esinevat sõna, peale abisõnade, suure algustähega, kui neid tarvatakse ametlikult esineval ja autentsel kujul, olgu siis jutumärkides või ilma: *Eesti Kirjanduse Selts*, *Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond*, *Tartu Ülikool*, *Tartu Ülikooli Nõukogu*, *Tartu Ülikooli Didaktilis-metoodiline Seminar*, *Eesti Keele Arhiiv*, *Kohtuliku Arstiteaduse Instituut Tartu Ülikooli juures*, *Haridusministeeriumi Teaduse- ja Kunstiosakond*, *Kohtu- ja Siseministeeriumi Administratiivosakond*, *Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali Valitsus* jne. Kui aga nimetuse autentne kuju pole täpsalt teada või seesugusena ei soovitagi nimetust tsiteerida, kirjutatakse selles iga üksiksõna, peale kohanimedega ja isikunimedega, väikese algus-

tähega: *Akadeemilise Emakeele Seltsi keelekomisjon* (kirjutaja ei tea ja jätab selle lahtiseks, kas alaorganit kutsutakse keelekomisjoniks või keeleteoimkonnaks), *ta õppis Helsingi ja Tartu ülikoolis ja töötas viimase kohtulik-arstiteaduslikus instituudis*. (A. Saareste redaktsioon, vrd. E. Kirj. 1935, lk. 225 ja EK 1929, lk. 85.)

Eelmise küsimusega on lähedases seoses ka järgmine otsus (23. X 1934).

Kui teatava asutise või organisatsiooni pärisnime asemel tarvitatakse tema üldnime, näiteks kui *Eesti Maapank* asemel öeldakse samas tähenduses lihtsalt *pank*, *Kohtuministerium* asemel *ministerium* jne., siis võib eriti sel puhul, kui asutise nimetuse lühem kuju (näit. *Eesti Kirjanduse Selts* asemel *Selts*) ka ametlikus nimes esineb suure algustähega, tarvitada asutise või organisatsiooni nimetuse lühemat kuju pärisnimenä ja märkida seda suure algustähega. Näit.: *Võtsin osa Seltsi* (s. o. teatava eespoolnimetatud organisatsiooni) *juhatus* *koosolekust* (vrd. E. Kirj. 1935, lk. 225).

Ajalooliste sündmuste nimetuste kohta tegi Keeletoimkond järgmise otsuse (23. X 1934). Ajalooliste sündmuste fikseerunud nimetused kirjutatakse suure algustähega, kui rõhutatakse nende pärisnime lisust või kui suur algustäht on tarvilik segiminekuete vältimiseks. Näit.: *Põhjasõda*, *Kolmekümneaastane Sõda*, *Soome-Ugri I Kultuurkongress*, *Nikea Kirikukogu* jne. (vrd. E. Kirj. 1935, lk. 225).

Ühenduses eelmiste otsustega võiks puudutada ka küsimust, kas tarvitada *Heidelbergi rass* või *heidelbergi rass* (12. I 1935). Kuigi Keeletoimkond selles küsimuses kindlat otsust ei teinud, asus siiski enamik toimkonna liikmeist seisukohale, et sel korral, kui nimi on seotud teatava geograafilise ühiku või isikuga, tuleks see kirjutada suure algustähega.

Järgmiseks küsimuste rühmaks, mis samuti korduvalt Keeletoimkonnas on harutlusele olnud, on võõrsõnade õigekirjutus. Ulatuslikumalt on kaalutud eriti inglispäraste võõrsõnade transkribeerimist. Et nende võõrsõnade kohta käivaid Keeletoimkonna otsuseid ettepaneku tegija E. Muuk üksikasjalisemalt on käsitletud oma kirjutises „Inglispäraste võõrsõnade õigekirjutus“ (EK 1935, lk. 180), siis piirduagu siin ainult üldpõhimõtete märkimisega. Sellele vastavalt kirjutatakse inglise algupäraga võõrsõnu, niivõrd kui eesti foneetiline süsteem seda võimaldab, eesti õigekirjutuse reeglite kohaselt ligikaudu nii, nagu neid inglise

keeles hääldatakse, näit. *hoki* (hockey, hääld. *hoki*), *jänki* (yankee, h. *jänki*), *finiš* (finish, h. *finiš*), *džaul* (Joule, h. *džaul*), *spliin* (spleen, h. *spliin*), *bridž* (bridge, h. *bridž*), *kliiring* (clearing, h. *kliiring*) jne. (Otsus 30. V 1935.)

S k a n d i n a a v i a keelist laenatud võõrsõnust fikseeriti sõnakujud *skäär* ja *skii* (mitte *šäär* ja *šii*).

Edasi määrati kindlaks ka järgmiste võõrsõnade kuju: *muusa* (mitte *muus*, vrd. draama, teema), *psüüh* (mitte *psüühe*, vrd. epos, sünkoop), *angiin*, *panoraam* (mitte *angiina*, *panoraama*, vrd. teoreem), *kraana* 'tõstemasin' (mitte *kraan*) ja *valuuta* (mitte *valuut*). (Otsused 8. IV 1936 ja 17. IV 1936.)

Küsimuses, kas tarvitada *goodid*, *keldid*, *frangid* või *gootid*, *keltid*, *frankid*, otsustati jääda „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ esitatud seisukohtadele, millele vastavalt sõnad *gooti* (= *gotisch*), *kelti* ja *franki* on adjektiivid ja ei muutu (vrd. *eesti* keel, *eesti* keele — *gooti* keel, *gooti* keele jne.), sõnad *goot* (= *gootlane*), omast. *goodi*, *kelt* ja *frank* aga substantiivid. Seega on õige siis tarvitada: *goodid* kõnele-
sid *gooti* keelt.

Keeletoimkonnale on esitatud ka ettepanekuid muuta mõnede võõrsõnade õigekirjutust või lubada neis paralleelvormide tarvitamist. Nii on soovitud, et peetaks lubatavaks ka vormid *fenomeen*, *deefitsit* ja *kaaos*. Keeletoimkond ei ole lubanud neis sõnades rööpvormide tarvitamist ja on pidanud ainuõigeiks „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ esinevaid kujusid *fenomen*, *defitsiit* ja *kaos*. (Otsus 8. IV 1936.)

Et võõrsõnu eesti keeles üldiselt transkribeeritakse hääldamise kohaselt, siis otsustati ka niisugused võõrsõnad nagu *eksskribeerima* (kus eesliide lõpeb ja tüvi algab s-tähega) kirjutada nüüd eestipäraselt ühe s-ga, näit.: *ekskribeerima* (vrd. *transkribeerima*), *ekskalpeerima*, *ekspekteerima* (mitte *eksspekteerima*) jne. (Otsus 3. XI 1937.)

Kõikuvusi esines seni ka võõrsõnade silbitamisel, sest senine võõrsõnade silbitamise reegel oli liiga üld-sõnaline. Senist ebaselget reeglit püüdis täpsustada E. Muuk, võttes selle küsimuse vaatlusele oma kirjutises „Võõrsõnade ja võõrkeelendite silbitamisest“, mis ilmus „Eesti Keele“ käesoleva aastakäigu 5. numbris (lk. 146—155). Ühtlasi esitas E. Muuk oma kirjutise lõpul kokkuvõetud põhimõtted ja reeglid seisukohavõtmiseks ka Keeletoimkonnale. Keeletoimkond kaalus esitatud seisukohti ja võttis osa neist vastu, teise osa lükkas tagasi. Vastu võeti Keeletoimkonna

poolt järgmised võõrsõnade silbitamise kohta käivad juhised (3. XI 1937).

Võõrsõnu silbitatakse üldiselt eesti sõnade kohta maksvate reeglite järgi.

Erandiks on juhtumid:

1) Silbitamisel eraldatakse võõrliitsõnade seesugused osad, mis võivad esineda ka väljaspool neid võõrsõnu iseseisvate sõnadena (näit. *atmo-sfäär*, *ab-essiiv*, *hüdrosstaatika*, *kilo-gramm*, *des-organiseerima*, *an-orgaaniline* jne.) või mis seesuguste iseseisvate sõnadega on tüvesuguluses ning välimuselt sarnased (näit. *a-kriisia*, vrd. *a-kriitiline* ja *kriis*, *moto-tsüklett*, vrd. *moto-tsükkel*, *pro-stseenium*, vrd. *stseen*, *pan-psühhism*, vrd. *psüühiline*, *psüühiaater*). Sääraste erandlike võõrsõnaliitosade hulka ei arvata sõnatosi, mis küll on etümoloogilises suguluses mõne iseseisvalt eksisteeriva sõnaga, kuid on viimasest kas kujult või tähenduselt tunduvalt erinevaks muutunud (näit. *prot-sedeerima*, *prot-sess*, vrd. *tsedeerima* ja *tsessioon*, *ent-süklopeedia*, vrd. *tsükkel*, *akt-sipeerima*, vrd. *käpeerima*).

2) Peale eelmises punktis tähendatud võõrsõnaliitosade eraldatakse silbitamisel veel järgmised järelliitelised võõrsõnatüved: *-droom*, *-gno[o]s*, *-gra[a]ff*, *-gramm*, *-kraat*, *-kro[o]m*, *-kro[o]n*, *-plaan*, *-sko[o]p*, *-skrib*, *-staat*, *-staas*, *-tro[o]p* (näit.: *aero-droom*, *geo-gnoosia*, *foto-grafeerima*, *tele-gramm*, *aristo-kraatlik*, *orto-kromaatiline*, *sün-kronistlik*, *mono-plaan*, *tele-skoop*, *sub-skriptsioon*, *dia-staas*, *foto-staat*, *allo-troopia*), välja arvatud sõnad, mis neist tüvedest tähenduslikult on kaugenenud (näit. *prog-noos*, *prog-ramm*).

Ka võõrkohanime de õigekirjutuse küsimus oli Keeletoimkonnas kõne all (30. V 1935), kuid see jäeti esialgu veel lahtiseks. Küll aga pooldati seisukohta, et geograafiliste nimede eestipärastamisega ei tuleks liialdada, vähemalt ei tuleks senisest tarvitusviisist veel mitte kaugemale minna (mitte *Kostariika*, vaid *Costarica*).

Kohanime de kohta on toimikond seisukohti võtnud kahel puhul. Otsustati nimelt eelistada vorme *Ojumaa* (vastab sõna etümoloogiale ja on sel kujul ka Lääne-Eestis tuttav) ja *Neeva*, vähem soovitatavateks pidada aga nimekujud *Ójamaa* ja *Neva* (30. V 1935 ja 5. X 1937).

Interjektsioonide õigekirjutust normeeriti järgmise otsusega (30. V 1935). Interjektsioonide kirjutamisel kehtivad üldised ortograafilised reeglid. Näit. *sordi!* *põmdi!* *sirr-sorr!* *tipp-topp!* Pikk *h* kirjutatakse sõna lõpul interjektsioonides ühekordselt, näit. *ah!* *aitäh!* *tohoh!*

Tunderõhu allakriipsutamiseks afektiivses kõnes ja erilise

hääldamise tähistamiseks on lubatud interjektsioonide kirjutamisel ka kõrvalekaldumisi normist, näit.: *ptrr! tsss-s! nõõ-õ-õ!*

Küsimuse puhul, kas lubada *allikas, mesikas, tubakas* kõrval ka *allik, mesik, tubak*; tegi Keeletoimkond järgmise otsuse. Eelistatavaks tuleb sellelaadilistes sõnades pidada *as-lõppu* (omast. *-a*, näit. *tubakas*, omast. *tubaka*), kuid teatavates sõnades nagu *allik, liblik, mesik, nurmik, tubak* on lubatav tarvitada ka lühemat kuju, kusjuures sel puhul on omastava lõpul *-u* (näit. *tubak*, omast. *tubaku*). (Otsus 12. I 1935, vrd. E. Kirj. 1935, lk. 226.)

Käänamise alal tehtud otsustest väärrib kõigepealt märkimist *nen-lõpuliste* soome pärisnimede kohta võetud seisukoht. Seni tuli soome pärisnimesid käänata nagu kõiki teisi võõrnimesid (*Kettunen*, omast. *Kettunen'i* jne.). J. Mägiste ettepanekul otsustas Keeletoimkond (8. IV 1936) nüüd lubada soome *nen-lõpulisil* pärisnimesid käänata ka eesti *ne-lõpuliste* sõnade eeskujul (soomepäraselt), seega siis omastavas *se-lõpuga*, näit. *Kettunen*, omast. *Kettuse* ehk *Kettunen'i*, osast. *Kettust* e. *Kettunen'i*, *Helanen*, omast. *Helase* e. *Helanen'i*, osast. *Helast* e. *Helanen'i* jne.

Edasi võiks käänamise alalt märkida ettepanekut *lõputa illatiivi* tarvituselevõtmise kohta *aasta-, madal-, murre-, hammas-, tütar-tüüpi* sõnades (5. X 1937).

Et rahvakeeles neis sõnatüüpides tihti esineb lõputa illatiiv, siis soovitab E. Muuk ka kirjakeeles lubada paralleelvormina *sse-lõputa illatiivi* tarvitada teatavates sõnades.

Keeletoimkond seda küsimust käsitledes leidis, et üldsuusele määratud sõnastikes võiks olla illatiivi tarvitusviis vabam ja lõputa sisseütlev enam lubatav kui kooligrammatikais ja koolile määratud sõnastikes. Sellepärast otsustas Keeletoimkond:

1) „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ lisaköites ja „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ lubada tarvitada paralleelvormina lõputa illatiivi sõnadest *põrgu, taevas, tasku, kamber, kirik, korter, pagas, rake, riie, teater, vabrik, vaksal, vanker* ja *voodi* (14 sõna), näit. *käi põrgu! läks taeva, taevaminemispüha, pistis käe tasku, läks teise kambri, sõitis kiriku, kolis teise korteri, pani pagasi, pani hobuse rakke, pani end riide, läks teatri, läks vabriku tööle, sõitis vaksali, heitis voodi* jne.,

2) koolidele määratud õigekeelsus-sõnaraamatus ja kooligrammatikais lubada tarvitada lõputa illatiivi didaktilistel põhjustel aga ainult kolmest sõnast, nimelt sõnadest *põrgu, taevas* ja *tasku*.

Kolmas olulisem otsus käänamise alalt puudutab *ik-lõpulistest sõnade mitmuse omastavat*. Nimelt lubas Keeletoimkond (8. IV 1936) J. Aaviku ettepanekul neis *ik-lõpulistest tuletussõnades*, mille mitmuse genitiivi lõpul on *-ikkude* (*mõisnik, mõisnikkude*), tarvitada *-ikkude* kõrval ka *ike-lõpuga* vorme, näit. *ametnikkude* e. *ametnike, õnnelikkude* e. *õnnelike* jne.

Järgmisena võiks nimetada otsust sõna *hospidal* käänamise kohta. Seni käänati seda *pidal* eeskujul. Et aga seda sõna ei tarvitata rõhuga teisel silbil (mitte *hospídal*, vaid *hóspidal*), siis otsustas Keeletoimkond E. Nurme ettepanekul (30. V 1935) käänata sõna *hospidal* *seminar-sõnatüübi* eeskujul. Seega tuleb siis tarvitada: *seda hospidali, nende hospidalide, neid hospidale* jne.

Mitmuse osastava, i-mitmuse vormide ja lühema superlatiivi puhul oli esitatud soov tarvitada neis vormides *-ji-ü h e n d i t*, näit. *purji, jäljile, kurjim* (vt. Ainelo kirjutist, EK 1934, lk. 10—14). Keeletoimkond, kaaludes seda küsimust mitmekülgselt, leidis, et *-ji-ühend* eesti keeles võib esineda *ainult võõrsõnuses* (näit. *projitseerima*), mitte aga eesti omades sõnades (seega siis mitte: *kurji, härjile, soojim*, vaid: *kurje, härjele, kõige soojem*). Seejuures peeti superlatiivi vorme *kurim, soim* ja *laim* vähem soovitatavaks kui *kõige kurjem, kõige soojem* ja *kõige laiem*. (Otsus 12. I 1935, vrd. E. Kirj. 1935, lk. 226.)

Vormide *millal* ~ *mil* kohta esitas A. Oras Keeletoimkonnale ettepaneku (17. IV 1936) lubada senisest vabamalt tarvitada *millal* kõrval *mil*, näit. lauseis: *Ajastul, mil pärisorjus lasus...* (mitte *millal*); *möödunud sajandil, mil algas...* (mitte *millal algas*). Keeletoimkond leidis, et kui vastavat sõna on võimalik tõlgitseda *relatiivpronoomenina*, siis on soovitatav tarvitada vormi *mil*, mitte *millal*. Üldiselt soovitakse *millal* asemel relatiivses tähenduses tarvitada sõnu *kui, kus*, näit. lauses: *Nüüd, kus olud on muutunud* (mitte *millal olud...*).

Pöörd sõnade muutmise alalt võeti vastu otsus (17. IV 1936) lubada täiesti paralleelselt tarvitada sõnatüüpe *taotlema* ~ *taotelema*, kusjuures on lubatav tarvitada näiteks ma-infinitiivist vormi *taotlema* ja da-infinitiivist vormi *taotella* või ka vastupidiselt, s. o. ma-inf. *taotelema*, da-inf. *taotleda* jne.

Apostroofi tarvitamise kohta luulekeeles leiti, et apostroof tuleks ära jätta luulekeeles siis, kui apostroofita vormid on kõnekeelsed ja kui nende sisuline selgus apostroofi puudumise all ei kannata. Nii tuleks luule-

keeles tarvitada näiteks vorme *lainte, päikse, mus* (= minus), *sul* jne. ilma apostroofita. (Otsus 17. IV 1936.)

Lõpuks võib siin märkida ka mõningaid ettepanekuid, mis Keeletoimkonna poolt on tagasi lükatud või ei ole veel otsustatud. Nii ei pooldanud Keeletoimkond ettepanekut tarvitada sõnust *kes, mis* mitmuse nimetavas täisobjekti käändena vorme *kelled, milled* (8. IV 1936), samuti ei leidnud toimkonnas pooldamist ka ettepanek tunnustada ainuõigeiks vormid *kirju* (kolmandas vältes), *kirjuid, kirjute* (5. X 1937). Edasi on lükatud seisukohavõtmine ettepanekute kohta, kas lubada teisevärtelistest sõnadest nagu *õnnis, sünnis*, mitmuse omastavas vorme *õnniste, sünniste* ja kas sõnadest *nugris, sulnis* lubada paralleelvormidena tarvitada *nugriste ja nukrite, sulniste* ja *sulnite* või ainult *nugriste, sulniste*. Edasi lükati ka küsimus, kuidas tarvitada sõnu *hiigel ~ hiigla*.

Samuti lükati edasi ka seisukohavõtmine küsimuse kohta, kas lubada teatavatest astmevahelduseta pöörd sõnadest nagu *julgema, vaikima* umbisikulisel tegumoes vorme *juletakse, vaigitakse* või nõuda ainult vormide *julgetakse, vaikitakse* tarvitamist (17. IV 1936).

Pooldamist ei leidnud Keeletoimkonnas ka ettepanek lubada vormi *edastagasi* tarvitamist (8. IV 1936). Otsustati jääda senise tarvitusviisi juurde, s. o. tarvitada *edasi-tagasi* (vrd. *üles-alla, süüa-sinna* jt.).

Pikemalt kaaluti ettepanekut kirjutada *a b i s õ n u k e s k s õ n a d e s t* alati lahku, näit. *selgesti väljendatud mõte, süüdi mõistetud inimene* jne. Keeletoimkonnas leiti, et alati ei saa abisõna pöörd sõnast lahku kirjutada, sest mõtteselgus nõuab mõnikord kokku-, mõnikord lahkukirjutamist, näit. *osavastipõimitud intriig*, kuid *ta lõpetas osavasti* (kuidas?) *põimitud intriigi*. Sellepärast otsustas Keeletoimkond ka selles küsimuses jääda senisele seisukohale (30. V 1935).

Lahendust ootavatest küsimustest, mis viimastel aastatel Keeletoimkonnas küll kõne all on olnud, kuid lahtiseks on jäänud ja edaspidi on otsustatud koosolekul põhjalikumale kaalumisele võtta, olgu siin ülevaate lõpul märgitud veel järgmised:

- 1) kas lubada *ümmar, ümmargune, ümmarik* kõrval ka *ümar, ümargune, ümarik*;
- 2) kas tarvitada *meremees* või *merimees*;
- 3) missuguses tähenduses tarvitada sõna *kuna*;
- 4) kas tarvitada *teatud korral* või *teataval korral*;
- 5) missugust käänat nõuavad pöörd sõnad *omama, valdama, valitsema* ja *sisaldama* (rektsioon).

A. Kask.

Sur les décisions de la Commission pour la Langue de la Société Littéraire Estonienne.

Dans l'article qui précède, on a donné un aperçu concernant les décisions de la commission réglant la langue littéraire estonienne, nommée Commission pour la Langue de la Société Littéraire Estonienne, durant ces quatre dernières années. Bien que la langue littéraire estonienne soit déjà plus ou moins fixée, on a également dû, pendant ces dernières années, prendre des résolutions à l'égard de l'orthographe (l'orthographe des mots étrangers, initiale majuscule et minuscule) et la morphologie (l'orthologie des formes flexionnelles et des types des mots).

Passiivivormide segunemisi.

1. Preesensi jaatava passiivi *-kse*, *-sse* tungimine eitavasse passiivi.

Kolmes kohas eesti murdeis leidub eitavas passiivi preesensis vorme, mis omavad sama lõppu *-kse*, *-sse* kui jaatavagi passiivi vormid. Need murdealad on a) Kirde-Eesti vadjalised rannamurded ja nende põhjapoolne naabus, näit. Lüg ülekihelkonnalise levikuga paralleelkujud *poissi ei lassasse vällä, ei kannettasse, eij_üijettasse, eij_ellasse* jm. (i. m.), *ei annettašse* jm. (M. Blum, AES nr. 68, lk. 27), Jõh põhjaosas harvemini kohatava esindusena *eij_oijettasse, ei pannasse, ei viijasse* jm. (i. m.), Toila k. *ei veijettasse, ei üijettasse, ei seuwettasse* jm. harvemate vormidena, kuna hrl. on *ei veijetta* jm. (L. Maalman, Jõh M[urde] S[õnastik]), Vai lääneserval (harvemini) *eij_oijettasse* jm. (i. m.), Iis Uhe k. *ei lassašse* (H. Juulman, MT EKA nr. 180, lk. 6), VJg Suigu k. (harvemini) *lašsašse* jm. (i. m.), Sim Venevere k. ka *ei tullašse, ei ušsašse* (H. Olderman, EKA nr. 169, lk. 7, 50); b) Kirde-Eesti rannikumurrete läänetipus segamurdelisis Jõe rannakülades, näit. Uusküla *silma kirja tüdõ ei kästakse teha, ega nüüd nesukkesi kellasi tehakse* (K. Must, JõeMS); c) Lääne-Hiiumaal, näit. Rei Tahkuna k. ka *ei souwedakse* (A. Raudsepp, ReiMS), Rei ja Emm murdes *äi kirjudoksə, mei_böl äi tunttoksə sedä sõnä, suve õst äi rüuttoksə* (P. Ariste t.).

Kui vaatleme samadel murdealadel jaatava passiivi preesensi esindust, siis märkame, et see neis murdeis, välja arvatud Iis, Sim, on segaesindus, kus soomesarnased ilma

kse- *sse-lõputa* kujud vahelduvad eesti murdeile üldiselt omaste *kse-*, *sse-lõpuga* kujudega. Nii on a) Kirde-Eesti vadjapõhjalisis rannamurdeis, näit. Lüg *lassa* ~ *lassasse*, *sü(v)ä* ~ *sü(v)ässe*, *tehä* ~ *tehasse* (i. m.), *ella* jm. ~ *ellašse* jm. (M. Blum, AES nr. 68, lk. 27), Jõh põhjaosas (harilikult) *panna*, *lassa*, *oijetta* ~ (harvemini) *pannasse*, *lassasse*, *oijettasse*, lõunaosas (harva vanadel) *panna*, *teha* ~ (hariliku esindusena) *pannasse*, *tehasse* (i. m.), Valaste, Pühajõe k. *vija*, *tüva*, *teha*, *lašsa* (M. Blum, AES nr. 46, lk. 29) ~ Valaste k. *valattasse*, (H. Hindreus, MT EKA nr. 177, lk. 2), Võrnu, Mäetaguse, Kalina k. *vijašse*, *tuvoašse*, *mennašse* ~ (harva) *vija* jm. (M. Blum, AES nr. 46, lk. 29), VJg Kehala, Roela, Vaeküla k. (nooremail) *tehašse*, *nähašse* jm. ~ (vanemail) *antta*, *küsitta*, *taheitta*, *visaitta* (L. Topman, EKA nr. 152, lk. 24); b) Jõe segamurdelisis rannakülades, näit. Uusküla ühelt poolt *jahvattetta*, *peetta* (K. Must, AES MT 188, lk. 23), *peksetta* (20), *tappetta* (35) jm., teiselt poolt aga *peksettakse*, *veettakse*, *kierattakse*, *siuttakse* (22) jm., kuna muudes Jõe vähem-segamurdelisis rannakülades on esindus ühtlaselt soometaoline, näit. Rootsi-Kallavere k. *trambiitta*, *panna*, *segaitta*, *šetkuitta* (14), Ranna k. *üitta* (40), Neeme, Ihasalu k. *tihä*, *sülja* (K. Must, EKA nr. 189, lk. 16); c) Lääne-Hiiumaal, näit. Emm, Rei (harvema paralleelesindusena) *muřreda*, *aņneda* ~ *muřredakse*, *aņnedakse* (A. Raudsepp, Hii, lk. 40), Rei *pütta* (?), E. Aidas, ReiMS), Tahkuna k. *sořweda* ~ *sořwedakse*, *üijeda* ~ *üijedakse* (A. Raudsepp, ReiMS), Emm Viiterna k. *vānaitta*, *jōutta*, *lōiitta*, *nētta* jm. (P. Palmeos, AES nr. 163), kuid P. Ariste andmeil Rei ja Emm *oldvōgz*, *jōudvōgz* jm. Muudel eesti murdealadel, kus seesugust kõikumist passiivi preesensis nende kahe tüübi vahel ette ei tule, ei ole ka seesugust passiivi preesensi jaatavate vormide sufiksi *-kse*, *-sse* edasitungimist eitavasse vormidesse märgata. Nii toimub see lõpu *-kse*, *-sse* edasitungimine ainult sel puhul, kui murdealale, kus enne valitses passiivi preesensis soomesarnane lõpu *-kse*, *-sse* puudumine, hakkavad tungima sise-eestiliste naabrusmurrete ja ühiskeelega mõjul *kse-* ja *sse-lõpuga* passiivi preesensi vormid. Nad ei säilita

siis enam algupärast jaatava ja eitava passiivi vahet, vaid tungivad ka neisse passiivi (s. o. passiivi preesensi eitavaisse) vormidesse, mis mõjustatavas murdes oma hääliku-seisult on samased passiivi preesensi vormidega. Iis ja Sim murdes paigu esinevalt on see tüüp nähtavasti sissetung naabrusest VJg, Lüg, Jõh murdest.

Huvitavalt ja selgelt illustreerib seda tendentsi asjaolu, et näit. Kuu Kolga ja Kõnnu rannamurde alalt päritolevad haritlased, kes ühiskeele omandavad kooli kaudu, tarvitaavad oma kõnekeeles ohtrasti seesuguseid ei a n t a k s e jm. eitavaid passiive.

2. Passiivi preesensi *-kse* tungimine passiivi preteeritisse.

Eespool nägime passiivi segunemist, mis tuli ette ainult passiivi preesensis. Jõe rannamurde segaaladel aga kohtame huvitavalt seesuguse segunemise kaugemaleulatavat astet. Näit. esineb Jõe Uuskülas niisuguseid kujusid kui *sīs veettikse tehti sūr riġg, isa meheks üittikse enne* (K. Must, JõeMS), *sīs tehtiks krâvid* (K. Must, AES MT 188, lk. 25). Siin on siis sisemaaliste murrete *-kse* tunginud ka passiivi preteeritisse, missugune nähtus oma põhiiseloolumult on sama kui eespool-käsiteldud juhtumeilgi. Nähtavasti on see preteeriti passiivi erinevast vokalismist hoolimata olnud võimalik seetõttu, et murdesegunemine Jõe Uuskülas on väga ulatuslik ja esindused ning keeletunnegi on väga suurel määral segi paisatud.

3. Passiivi preesensi *ġt > ģ*, *D*-muutuse tungimine passiivi preteeritisse.

Murdesegunemis-aladel, kus on sattunud ristlema ühelt poolt *pekseta, pekseða*: *peksetti* ja teiselt poolt *peksetakse*: *peksetti* passiivivormide vahekorrad, kohtame sääraseid kujusid nagu VNg keskosas üsna sageli esinevaid *oijeti, anneti* jm. (i. m.), Hiiumaa lääneosas Rei *añnedi* (E. Aidas, AES nr. 91, lk. 9), Emm Viiterna k. *?sovedi 'sõuti'* (S. Soosaar, EmmMS). Need on tekkinud passiivi preesensi eeskujul, vrd. VNg *anneġa, oijeta* jm. (i. m.) ja Rei ning Emm vastavaid passiivi preesensi vorme punkt 1 all.

M. Toomse.

Confusion des formes passives.

Dans les dialectes estoniens apparaît une double forme de présent passif affirmatif : avec la désinence *-kse -sse* et sans cette désinence, par exemple *olla | kse, -sse* ou *olla* (on est). Le présent passif négatif était primitivement sans la désinence *-kse -sse*, mais principalement dans les aires où apparaissaient côte à côte le présent affirmatif et le présent négatif sans la désinence *-kse*, cette désinence ayant pénétré dans le présent affirmatif s'est étendue de là au présent négatif également, de sorte que l'on dit par exemple *ei ollakse* au lieu de *ei olla* (on n'est pas). Dans la paroisse de Jõelähtme *-kse* a même pénétré dans le prétérit passif : par ex. *veettikse* au lieu de *veetti* (on prit). Dans trois paroisses on a trouvé la dentale occlusive du prétérit passif (par ex. *änneti* = on donnait) influencée par celle du présent passif (par ex. *ännetä* = on donne).

Mõningaid probleeme eesti keele- õpetuse alalt.

Sissejuhatavaid märkmeid.

Eesti keele teadusliku uurimise ja korraldamise kõrval tuleks aeg-ajalt päevakorraale tõsta ka selle õ p e t a m i n e kõigil kooliastmeil (resp. -tüüpidel) kuni kõrgemate õppeasutisteni. See oma ulatuselt küll õige komplitseeritud küsimus tohiks huvitada ka „Eesti Keele“ ümber koondunud akadeemilisi ringkondi, sest pole kaugeltki ükskõik, m i s s u g u s e s u l a t u s e s ja kuidas toimub eesti keele õpetamine tänapäeva Eesti koolistruktuuris, peamiselt selle üldhariduslikus osas. See tähelepanu ehk oleks õigustatud eriti käesoleval silmapilgul, mil on teostumas ulatuslik reform keskkooli osas: senise 5-klassilise gümnaasiumi asemele on kujunemas 3 eri koolitüüpi: 5-klassiline progümnaasium, 3-kl. reaalkool ja 3-klassiline gümnaasium. Sellega seoses on ümber kujundatud või ümberkujundamisel ka eesti keele õpetamine kõigis koolitüüpidel, algkool kaasa arvatud. Alljärgnevad read on esitatud vähenõudlikuks katseks viidata mõnede eesti keeleõpetuse peatükkide ulatusele eri koolitüüpide õppekavades ja nende käsitlusele vastavais keeleõpikuis. Enne aga rõhutatagu siinkohal, et eesti keele õpetamises on seni olnud kõigis koolitüüpidel esikohal kaks tähtsamat ala: eesti keele õigekeelsus ja deskriptiivne-normatiivne grammatika. Avalikkuse, eriti Ülikooli ja Haridusministeeriumi huvi tulipunkti on ikka koondunud gümnaasiumi lõpetanute (resp. lõpetajate) õige-

keelsuslik tase, seejuures on korduvalt nurisetud selle madaluse pärast¹.

Eesti keele õppekavades on seni püütud algkooliastmel võimalikult redutseerida süstemaatilist grammatikakursust ja enam esile tõsta puht-õigekeelsuslikku osa². Järgnevail kooliastmel (progümnaasiumis ja reaalkoolis) on taoteldud (ajutiste õppekavade raamides) deskriptiivse-normatiivse grammatika õpetamise sidumist vastava õigekeelsuse-kursusega.

Siinkohal võtaksin vaatlusele häälikuõpetuse alalt väl-
tuse ja astmevahelduse, lauseõpetusest lausete lii-
genduse ja keeleaja loo käsitluse võimalusi uues güm-
naasiumis.

1. Vältus ja astmevaheldus.

Eesti keele häälikuõpetuse tähtsamate peatükkide, vältuse ja astmevahelduse alalt on põimitud praegu kehtivaisse algkooli õppekavadesse järgmised peatükid:

1. klassis. „... lühikese, pika ja ülipika hääliku, eriti *b, p, pp, d, t, tt, g, k, kk* õige hääldamine ja märkimine kirjas; tutvumine nõrga ja tugeva astmega sõnatüüpides: *jõgi, käsi, kukk, uus, õnnelik, jätma, lugema, õppima, kukkuma*, kusjuures eriti tuleb vaatlusele võtta *pp-p, p-b, tt-t, t-d, kk-k, k-g; b, d, g, s* kadu; *i* asendumine *e-ga, u o-ga, ü õ-ga*“ (Algkooli õppekavad, lk. 11).

2. 5. klass. „... lühikese, pika ja ülipika hääliku õige hääldamine ja märkimine kirjas; ülipikk kaashäälik konsonantühendeis; nõrk ja tugev aste“. Sealsamas on *astmevaheldus* t mainitud ainult ühenduses sõnatüüpide *mõte, ratas, aken, võti, hüppama, algama, õmblema* muutmisega (Algkooli õppek., lk. 12).

3. 6. klass. „Häälikuõpetuse lühike kokkuvõte, tähes-
tik; liht-, liit-, täis-, kaas-, lühike, pikk ja ülipikk häälik; tu-
gev ja nõrk aste“ (Algkooli õppekavad, lk. 13).

Nagu ees-olevast selgesti nähtub, on algkooli õppekava-

¹ Vt. A. Saareste, Eesti keele kontrolltööde tulemustest keskkoolides 1928. a. (EK 1931, lk. 97—101, vrd. ka EK 1930, lk. 117—120); J. O. H. A. Avik, Gümnaasiumi lõpuklassi õpilaste võistluskirjandid (Eesti Kool 1935, lk. 269—282, sealsamas 1936, lk. 165—176 ja 1937, lk. 225—244).

² Vt. Algkooli õppekavad (1937. a. väljaanne), lk. 7—21.

des häälikuõpetuse olulisemaid peatükke mainitud ainult üld-
sõnaliselt redaktsioonis (näit. *lühike, pikk ja ülipikk hää-
lik; tugev ja nõrk aste*), kusjuures on hoidutud vältest resp.
vältusest kõnelemast. Kerkib küsimus: kui palju ja mis-
suguses ulatuses tuleks käsitleda algkoolis vältust ja ast-
mevaheldust? Selleks olgu siin esitatud paar väljavõtet H.
Jänese — O. Parlo „Eesti keeleõpikust algkoolidele“
(V ja VI õppeaasta), mis „on koostatud algkoolide uute ema-
keele õppekavade alusel“ (nim. õpiku „Eessõnast“).

a. 5. õppeaasta õpikust (lk. 24), peatükist „Häälikute väl-
tus e. pikkus“: „Võrrelge jämedalt trükitud häälikute vältust
(pikkust) omavahel järgnevais lauseis:

I välde	II välde	III välde
Kuri koer haukus tee ääres.	Kuuri uks oli lahti.	Puud pandi kuuri.
Poiss püüdis kalu.	Peremees ostis ühe kaalu.	Siin ei ole kaalu.
Lina kasvab põllul.	Linna poolt tuli inimene.	Läksin linna.
Ära ole kade.	Võta kate pealt!	Ta võttis katte pealt“.

Selle all on kokkuvõte:

„Häälik võib esineda kolmes pikkuses ehk vältes: lühike
(I välde), keskpikk (II välde), ülipikk (III välde)“.

See on kõik. Tekib küsimus, mis on sellega saavutatud?

b. See küsimus kerkib veelgi teravamalt, kui vaatleme
sellesama küsimuse käsitlust samade autorite 6. õppeaasta
õpikus (lk. 16 ja 17). Esimeses tabelis (lk. 16) on toodud
20 sõna, näit.:

Lühike e. I välde:	Keskpikk e. II välde:	Ülipikk e. III välde:
sada	saadan	(tahan) saada
keda	keedan	keema jne.

Kuigi selles tabelis esineb näiteid ka *g, b, d* vältete mär-
kimise kohta, on siiski veel nende kohta toodud eri tabel
(lk. 17), kus on ühte lahtrisse kuhjatud erinevaid juhtumeid 3.
välte märkimise alalt (*hakkama, lõikama, lukku, luuke,
koppel, koplis* jt.). Säärane tabelite harrastus meie (kooli-)
grammatikais põlvneb teatavasti K. A. Hermann'i „Eesti
keele grammatikast“ (I 1884), kus (lk. 5—11) kolm *järku*

(= vältet) esitatakse tabelite kujul (näit.: *vaga* [mees], *vaka* [sees], *vakka* [astuma]).³

Säärane eesti häälikute vältete käsitus ei rahulda meid enam sellel kooliastmel. Siin on jätkatud K. A. Hermanniaegset traditsiooni, küsimata, kas see on enam otstarbekohane nii küsimuse enese kui ka komplitseeritumaks muutunud koolistruktuuri seisukohalt.

Eesolevaga on huvitav võrrelda progümnaasiumi II klassi keeleõpetuse kursust. Praegu kehtiva (ajutise) õppekava järgi on II klassis ms. ette nähtud „süsteemaatiline häälikuõpetuse kursus ühenduses vastavate õigekirjutusharjutustega“. Missuguses ulatuses ja kui palju nõutakse meie 6. õppeaasta õpilasilt (12- kuni 13-aastasilt lapsilt) häälikuõpetuse kursuse tähtsama osa, *häälikute vältuse* alal, see ilmneb üsna kujukalt E. M u u g i — K. M i h k l a „Eesti kesk-kooli-grammatika“ II osa vastavaist peatükkidest (lk. 41—68 [1. tr.]) ja H. J ä n e s e — O. P a r l o „Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele II“ vastavast osast (lk. 27—49). Tõsi küll, mõlemasse märgitud õpikusse on mahutatud rohkesti materjali harjutusteks kui ka ülesanneteks, kuid siingi me ei pääse mööda paljude küsimärkide asetamisest. Jättes kõrvale Kirde-Eesti murrete alad, milledest allpool lähemalt, on meie muudegi murrete aladel ja ka ühiskeeles paljude sõnade (resp. nende eri vormide) vältus erisugune. Silmas pidades, et ikka on tegemist õpilase e m a k e e l e g a, peame kümnete, koguni sadade sõnade või nende eri vormide vältuse kindlakstegemisel arvestama õpilase o m a h ä ä l d a m i s t. Nüüd aga võetakse harjutamiseks või katsumiseks juhuslik tekst või sõnade valimik, milles k õ i k i d e ettetulevate sõnade (käänd-, pöörd- ja abisõnade) vältus tuleb määrata õigekeelsus-sõnaraamatuis fikseeritud normide järgi. Olgu esitatud mõningad näidised ülalmärgitud teoseist.

Raugeb (Muuk-Mihkla, tsit. t., lk. 52); õpilane peab teadma, et siin on *au* 3. vältes, kuid on põhjust arvata, et II kl. õpilane seda sõna üldse ei tunne. Sealsamas, lk. 67 ja 68 esinevad *da*-infinitiivi vormid *seada*, *saada*, *murda*, mida õpilane peab määrama 3.-vältelisteks, kuid Lõuna- ja osalt Lääne-Eesti murrete alal esinevad need 2.-vältelisena. Lauses *ega ma haiget tee* peab õpilane *haiget* juurde kirjutama: 3. v., kuid

³ Selles võis K. A. Hermannile eeskujuks olla ka dr. M. Veske „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis“ (1879), milles leidub rohkesti tabelleid (vt. näit. lk. 48—57).

oneti esineb see vorm laialt 2.-värtelisena (Koe *aigè* : *mièl on aigè*).

Enne peab õpilane märkima 3.-värteliseks, kuid laialt see esineb 2.-värtelisena (Juu *eñnè-aègu*, Puh, VII, Tor, Trv, Kse *eñnè*; Plt *eñnemini*, Trm *eñnemuištne*).

Rõõmus on paigutatud 3.-värteliste astmevahelduseta sõnade kategooriasse, kuid laialt esineb see sõna värtelahelduslikuna: Juu *rõmùs* : *rõmsa*; Mär *rõmùs*, Koe *rõemus*, Tor, Trv, Trm *rõmùs*, Ris *rõemùs*.

Kuulus esineb paiguti niisamuti värtelahelduslikult (Plt *kùlùs* : *kùlsa*), kuid normeiritud kujul esineb see sõna astmevahelduseta: *kùlus* : *kùlsa*. (Vt. ka Looming 1938, lk. 44—46.)

Ehk jätkub neistki näidiseist. Sellest nähtub, et värtuseküsimus on õige komplitseeritud. Samal kooliastmel on see veelgi komplitseeritumaks tehtud võõrhäälilike resp. võõrsõnade eesti keele keeruliste värtereeglite alla mahutamiseega: *šefid*, *tušid* (*f* ja *š* on keskpikad); *šeff*, *tušš* (*ff* ja *šš* on ülipikad konsonandid)⁴; *duši* (all), *tšuvašid*, *žirafid* (*š* ja *f* on 2.-värtelised); *dušš*, *dušši* (võtma), *tšuvaššide*, *žiraffide* (*šš* ja *ff* on 3. värtelised); *burš*, *harf* (*š* ja *f* on 3. värtelised)⁵. Teoreetiliselt võib see ju nii olla, aga eesti õpilase seisukohalt on siin tegu puhtakujulise ortograafia-küsimusega ja sellena on nende õige paik (palju hiljem!) võõrsõnade õigekeelsuse peatükis.

Kõigil eeltoodud asjaoludel peame küll oma värtuseküsimuse senise käsitluse traditsioone hakkama revideerima ja selle ulatust redutseerima ning jaotama kooliastmete järgi teatavasse kontsentritesse, nii et teatud kontsenter sellest jääks ka uue gümnasiumi astmele.

Selle küsimuse detailsemale lahendamisele asumisel tuleb vabaneda senisest ühekülgsest käsitlusest, et kõigi eesti sõnade värtust saab käsitleda täies ulatuses kui mingit kindlaks normeiritud keelenähtust. Siin tuleb lähtekohaks võtta elav kõnekeel, nii nagu see kuskil esineb. Selle põhjal saavad õpilased teadlikuks esijoones oma kõnekeele häälilike mitmesuguseist pikkusjärgudest, kusjuures peamine tähelepanu olgu suunatud säärase nähtuste vaatlemisele, kus ilmneb ka 3. pikkusjärgu erisugune märkimine kirjas (*kapp* : *kappi* ; *kukkuma* : *kukub* : *kukunud* ; *mõte* : *mõtte* : *mõtet*, *hakata* : *hakkan* : *hakanud* jne.). Raskemad juhud

⁴ Muuk — Mihkla, tsit. teos, lk. 44.

⁵ H. Jänes — O. Parlo, tsit. t., lk. 31.

(*võti* : *võtmed*, *koppel* : *koplis*, *saatma*, *kaupa* jne.) õpitaegu esialgu ainuüksi õigekeelsuslike seikadena (see nõue on põhjendatav ka didaktilistel kaalutlustel). Alles järgmisel kooliastmel (reaalkoolis või koguni gümnaasiumi I klassis) võetagu selgitamisele eespoolmärgitud raskemad vältejuhud, igasugused konsonantühendite pikkusjärgud kaasa arvatud. Meie ortograafia pole ju kaugeltki foneetiline, seepärast on asjata foneetikat ja ortograafiat püüda teineteisega siduda täies ulatuses juba algastmeile määratud kooligrammatikais. Neil kaalutlusil on tarbetu kohe nõuda õpilastelt ms. igasuguste abisõnade (*enne*, *mööda*, *poole*, *ainult* jt.)⁶ vältuse määramist (ilma õigekeelsus-sõnaraamatu abita), pealegi kui ilmneb nende hääldamisel kõikumisi, nagu nägime eespool. On küllalt, kui õpilased esialgu valitud käänd- ja pöörsõnade lihtsamate tüüpjuhtumite (peale *kott* : *koti* tüüpi sõnade) vältust harjuvad oma hääldamise järgi kindlaks tegema. Seepärast on täiesti ebaotstarbekohane nõuda juhusliku teksti kõigi sõnade vältuse määramist, nagu seda tehakse mitmes keeleõpikus (vt. E. Muuk — Mihkla, tsit. t., lk. 66—68; H. Jänes — O. Parlo, tsit. t., lk. 48).

Peale eeltoodu pälvivad siinkohal veel erilist tähelepanu Kirde-Eesti murretes esinevad erisugused häälikute pikkusjärgud. Eesti ühiskeele kolm pikkusjärku on nim. aladel enamasti tundmata (vrd. Jõh *pot*: *potti* (*kân*), *pottis*; tuli *met-sast kodu*; *ukse võtti*). Kui teistelgi murdealadel leidub, nagu eespool nägime, rohkesti sõnu (või nende eri vorme), millede välde on erinev kirjakeeles fikseerunud (või fikseeritud) vastavate sõnade (resp. nende eri vormide) vältest, siis on Kirde-Eestis tegemist palju suuremate raskustega.

Neilgi aladel tuleks pikkusjärkude käsitlemist alustada, ainult palju suuremas ulatuses, 1. lühikese silbi järel olevate *g*, *d*, *b* eri pikkusjärkude õige hääldamise harjutustega, suunates peatähelepanu nim. häälikute 2. pikkusjärgu (s. o. *k*, *t*, *p*) õigele hääldamisele (*uks on lukus*, *võtan noa taskust*, *kleit on kapis*). Kuna ka 3. pikkusjärku on võimalik just nim. häälikute puhul — kuigi üsna piiratud ulatuses — nähtavalt tajuda, siis nende kõrvutamise tekstis võimaldab õpilasele omakontrolli hilisemal valjusti-lugemisel või teiste lugemise või kõneluse jälgimisel. Sellele järgnegu lihtsamad tüüpjuhud teiste konsonantide ja vokaalide alal (*põllumees*, *mees töötab põllul*; *lapsed lähevad kooli*, aga: *õpivad koolis*

⁶ Eriti lauserõhutus asendis võib esineda rohkesti kõikumisi.

[= *kõlis*] jne.). Diftongide ja konsonantühendite eri pikkusjärgud jäägu viimsesse järjekorda, sest ortograafia seisukohalt pole viimastel mingit tähtsust.

Kõigi pikkusjärgude säärasel metoodiliselt kontsentreeritud käsitlusel võime Kirde-Eestigi murrete piirkonnas kasvava põlve hääldamist pikkusjärgude alal lähendada eesti ühiskeele hääldamisele. Selle raske töö hõlbustamiseks võiks kaalumisele tulla AES-i poolt Kirde-Eesti murrete piirkonna koolide tarvis eriliste metoodiliselt korraldatud lugemisteks-tide väljaandmine, kus on eriliselt märgitud häälikute (kaasa arvatud diftongid ja konsonantühendid), välja arvatud *k, p, t*, 2. välde. Need olgu mõeldud ainult esialgseks hääldamisharjutuseks (*tuuled, kaevus, ukсед, seltsis, laante, vastus, parsil* jne. -tüüpi kuuluvad juhud), hiljem jätkugu keh-tiva kirjutusviisiga tekstide lugemine ühes häälikute tarviliku vältelise interpretatsiooniga. Teistegi murrete detailsamal uurimisel ja võrdlemisel kirjakeele normeeritud vormidega leiame rohkesti erinevusi ja vastuoksusi, mida on tarvis ka kooligrammatikais igal kooliastmel teatud ulatuses silmas pi-dada. Nende esitamiseks aga pole siin ruumi ega mahti.

Näib, et peame asuma eesti keeleõpetuse senise häälikute vältuse käsitluse reformimisega. Teatud reformitunnused on juba märgata. Nii on E. Muugi poolt algatatud⁷ ja kooligrammatikaisse sisse toodud silbivälde, mis levis isegi algkoolide keeleõpikuisse⁸, millele aga tegelike keeleõpetajate poolt vastu vaieldi⁹, nüüd sealt taanduma hakanud, pärast seda kui selles suunas teed oli tasandanud A. Kase — A. Vaigla — J. V. Veski vastav keeleõpetus [vrd. K. Mihkla ja E. Muuk, Emakeele-õpik algkoolidele (5. õppeaasta), lk. 26—42 ja H. Jänes — O. Parlo, Eesti keeleõpik algkooli-dele (V ja VI õppeaasta) vastavaid osasid].

2. Astmevaheldus.

Ed. Ahrens'i¹⁰ ja F. J. Wiedemann'i¹¹ muulastele määratud (saksakeelseis) eesti keeleõpetustes kujundatud eesti sõnade astmevahelduse süsteem, mille K. A. Her-

⁷ Vt. E. Muuk, Välteist ja silbivälteist meie praktilises keeleõpetuses (EK 1923, lk. 150—166).

⁸ Vt. näit. Fr. Puusepp, Kirjakeele algmeid (5.—6. õppeaasta), lk. 22—23.

⁹ Vt. näit. Kasvatus 1933, lk. 325 (Joh. Väinaste kirjutis).

¹⁰ Grammatik der Ehstnischen Sprache Revätschen Dialektes. 2. tr., 1853.

¹¹ Grammatik der Ehstnischen Sprache (1875).

man n¹² mõnede ümberkohendustega üle võttis oma keeleõpetusse, on olulistes joontes püsima jäänud eesti keeleõpetustes meie päevini. Lühikegi pilk mõne keeleõpetuse astmevahelduse peatükkidele (näit. H. Jänes — O. Parlo, Eesti keeleõpik algkoolidele, V õppeaasta, lk. 30—32, VI õppeaasta, lk. 27—35; H. Jänes — O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele II, lk. 50—60; E. Muuk ja K. Mihkla, Eesti keskkooli-grammatika II, lk. 69—81) teeb meile selgeks, et see keeleõpetuse-osa sisaldab e s t i õpilastele tarbetut või ennakult kokkukuhjatut ballasti ja ka tarbetult keerulisi definitsioone, nagu: „Missugused vormid on tugevas ja missugused nõrgas astmes, see ei ole kõigil sõnul ühesugune, vaid erinev. Näit. sõnas *võlg* on ains. nimetav tugevas astmes, sõnas *hammas* aga on sama vorm nõrgas astmes“ (H. Jänes — O. Parlo, tsit. t., lk. 27); „Tugevas astmes on *b*, nõrgas astmes *b* p u u d u b, asendub *v*-ga või sarnastub *m*-ga“ (E. Muuk — K. Mihkla, tsit. t., lk. 75). Peale muu on eriti viimasena tsiteeritud teoses igasuguste tabelite, liikide ja alaliikide rohkus otse hämmastav (vt. lk. 70—77). Lisaks sellele on märgata tugevat tendentsi, ka v õ ö r s õ n u painutada eesti astmevahelduse seaduste alla, näit. *psüüh* (tugev aste, *h* on ülipikk): *psüühi* (nõrk aste, 2. sõnavälde, *h* on lühike)¹³; *stroof* (tugev aste, *f* on ülipikk): *stroofi* (nõrk aste, *f* on lühike); *plüüs* (*š* on ülipikk): *plüüsi* (*š* on lühike)¹⁴; *normannide* (tugev aste): *normannid* (nõrk aste), *idealism* (tugev aste): *idealismist* (nõrk aste)¹⁵; *genitiiv* (tugev aste): *genitiivi* (nõrk aste), *kultuur* (tugev aste): *kultuuri* (nõrk aste)¹⁶. Meie õpilased peavad selgeks õppima, kas on järgmised sõnad astmevahelduslikud või mitte: *deklinatsioon*, *draama*, *kataloog*, *fotograaf*, *stiil*, *deemon*, *garaaž*, *žurnaal*, *šokolaad*, *fakt*, *film*¹⁷. Niisamuti peavad õpilased teada saama, et välteline astmevaheldus esineb ka järgmisis võõrsõnus: *grimass*: *grimassi*, *krahh*: *kraahi*, *beniin*: *beniini*, *garderoob*: *garderoobi*, *analüüs*: *analüüsi*, *defineerima*: *defineerib*, *guvernöör*: *guvernööri*¹⁸. Teoreetiliselt võib ju see nii olla, kuid

¹² Eesti keele grammatik (1884), lk. 21—27.

¹³ Vt. E. Muuk — K. Mihkla, tsit. t., lk. 71.

¹⁴ Sealsamas, lk. 72.

¹⁵ Sealsamas, lk. 78.

¹⁶ Vt. H. Jänes — O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele II, lk. 59—60.

¹⁷ Sealsamas, lk. 60.

¹⁸ Vt. E. Muuk — K. Mihkla, Eesti keskkooli-grammatika III, lk. 25.

praktilist väärtust sellel küll ei ole, pealegi kui silmas peame, et seda kõike peavad tundma õppima 12- kuni 13-aastased õpilased.

Tegelikus koolitöös olen tihti seisnud küsimuse ees: kas ongi mõtet astmevaheldust käsitleda säärases ulatuses, nagu seni on tehtud, fonetika-kursuse osas? Tegelikku kasu on sellest hiljem üsna piiratud ulatuses, sest kuigi õpilased pärastpoole kätte õpivad, et astmevahelduslike sõnade, millede nom. sg. on tugeval astmel ja gen. sg. on nõrgal astmel, gen. pl. on tugevaastmeline ja *de-lõpuline* (nagu *kool* : *koolide*; *mets* : *metsa* : *metsade*), ometi on sellest järske kõrvalepõikeid (*keel* : *keele* : *keelte*, *uks* : *ukse* : *uste* jt.). Tegelikud kogemused näitavad, et eesti astmevahelduse süsteemi kogu ulatuses õpilased käsitavad alles seoses sõnade muutmisega.

Neil põhjendatud kaalutlusil tuleks kogu senist astmevahelduse käsitlust revideerida ja see kõigepealt jaotada kooliastmete järgi eri kontsentritesse. Ahustada tuleks astmevahelduse olemuse tundmaõppimisega õpilaste kõnekeelega, kusjuures algul loetagu ja vaadeldagu sellekohaselt koostatud tekstis neid keelendeid, milledes esinev astmevaheldus on ka kirjas nähtav (*topp* : *topid*, *lesk* : *lese*, *jälg* : *jälje*, *kaduma* : *kaob* jne.). Edasi järgneagu, meetoodiliselt järjestatult, kohaliku murde astmevahelduse (või astmevaheldusetuse) erijoonete asendamine ühiskeeles tarvitavate sõnakujudega (*sāb* või *sadab* asemele *sajab*, *sōa* asemele *sōja*, *sel'simēs* asemele *seltsimees*, *kadub* asemel *kaob*, *adra* : *adra* : *adra* asemele *ader* : *adra* : *atra* jne.). Järgmises kontsentriss järgneagu seesuguste astmevaheldusnähtuste arutamine (mitte vaatlemine!), mis ei tule kirjas nähtavale (*kuul* : *kuulid*, *laps* : *lapsed*, *kalts* : *kaltsud* jt.). See kõik teostugu valitud tekstide lugemisel ja vastavate sõnade kuuldelise analüüsi varal, sest v a a d a pole õpilasil midagi, või siis ainult eesti ortograafia puudulikkust.

Kus välteline astmevaheldus kõnekeeles puudus (*kūl* : *kūlid*; *taēvas* : *taēva* jt.), seal tuleks (seoses häälikute eri pikkusjärgkudega) sõnakujude *kūlid*, *taēvās*, *uksēd* jne. õiget hääldamist harjutada tekstide abil, kus vastavad nõrga-astmelised sõnakujud on erinevalt transkribeeritud, et lugemisel neid hõlpsamini eraldada tugeva-astmelistest (ülipikavältest) sõnakujudest. Teisiti see teostatav ei ole.

Nõndaviisi eesti astmevaheldust eri kooliastmeil kontsentriiliste astmete kaupa käsitledes pole meil vajadust kohe algusest peale seda teha kasutute tabelite ja skeemide abil, vaid

jääme lapse elava keele tundmise piiridesse, järk-järgult lapse elava kõnekeele erinevaid sõnakujusid ligindades ühiskeeles kehtivalele normidele. Alles gümnaasiumi-astmel, kui soovitakse, selgitatagu eesti astmevaheldust tabelite-süsteemi abil. Võrdluseks (eriti vältelist) astmevaheldust arutatagu ülikooli fonetika-kursuse õpinguil¹⁹.

3. Keeleajalugu.

Ühenduses uue gümnaasiumi eesti keele õppekava kujunemisega peaks uuesti päevakorrade kerkima mõningate keeleajalooliste seikade selgitamine, vähemasti teatava süsteemi loomine ühenduses rahvalaulude keele käsitlemisega. See mõte pole uus. Juba I Eesti Keele Õpetajate Kongress 1923. a. otsustas: „Eesti keele õpetajate kongress tunnistab tarvilikuks keskkoolide ja seminaride ülemaastmel deskriptiivnormatiivse grammatika esitamisel selgitada ka mõningaid keelenähtusi keeleajalooliselt, kui see nähtuste mõistmist tõesti hõlbustab“ (EK 1924, lk. 182). Nähtavasti vastavalt sellele otsusele E. Muuk põimis oma „Lühikese eesti keeleõpetuse“ (ilm. 1927) esimestesse trükkidesse lühidaid keeleajaloolisi märkmeid. Hiljem ta aga loobus sellest, seda avalikult üksikasjaliselt põhjendades (EK 1931, lk. 12—14). Nähtavasti mõjutas keeleajalooliste nähtuste esitamise ärajätmist senise gümnaasiumi eesti keele õppekava, mille järgi keeleõpetust käsitleldi ainult 1. ja 2. klassis, s. o. 7. ja 8. õppeaastal, kus tekkis suuri raskusi keeleajalooliste nähtuste selgitamisel, osalt aine ülekoormatuse, osalt õpilaste nooruse tõttu. Nüüd,

¹⁹ Võrdluseks olgu siinkohal tähelepanu juhitud paarile Soome koolide algastmel tarvitusel olevale keeleõpikule: 1. Setälä-Valorinta, Äidinkielen oppikirja kansakouluja varten (ilm. 1934) ja 2. Sipola-Kettunen, Kirjakielen alkeet II (yläluokkien oppimäärä, 4. tr., ilm. 1935). Esimesena märgitud õpiku II osas („Yläluokkien oppijakso“, mis vastab meie algk. 3.—6. õppeaastale) on lk. 59—62 (incl.) esitatud häälikuõpetusest üks peatükk „Äänenmuodostus. Paino ja korko“. See on kõik. Sipola-Kettuse ülal märgitud teoses esineb (lk. 81—85) „Astevaihtelu“ ühes pikemate harjutustega (tekstis). Seal leiame üheainsa reegli (lk. 82): „Suomenkielessä vallitsee sellainen astevaihtelu, että kerakeita *k, t, p, kk, tt, pp* vastaa toisissa muodoissa jokin muu kerake tahi ei ole vastaamassa mitään. Tämän mukaan sanotaan astevaihtelumutoja joko *vahvan* tahi *heikon* asteen muodoiksi (Esim. *tanu vahva aste, tuvan heikko-aste*).“ Erimärkuses juhatakse tähelepanu *t-d* ja *nk-ng* vaheldusele. Juurdelisatud rikkaliku harjutusmaterjali peamiseks ülesandeks ongi *d* ja *ng* õige tarvitamis- ja hääldamisokuse õpilastele kätteharjutamine.

uue gümnaasiumi eesti keele kava koostamisel, peab sellele uuesti mõtlema hakkama. Võrdluseks olgu siin märgitud, et Soomes on suuri edusamme tehtud keeleajaloo õpetamise teoorias ja praktikas²⁰. Muidugi ei ole mingit tarvidust liialdamiseks sellelgi alal, küll aga tuleb kasutada seda lisa-illustratsiooniks rahvalaulude keele tundmaõppimisel. Niiviisi täituks ka I Eesti Keele Õpetajate Kongressi põhjendatud otsus.

Alljärgnevas olgu märgitsetud ainult peajoonis mõningaid keeleajaloolisi seiku, mis seoses rahvalaulude keele iseärasustega võiksid käsitlusele tulla.

1. Sisekadu: *laulemaie, kündema, kandema, mõttelema, sõitemaie, pähkelida, ämberissa, peretüttared, akkenasta, vainiulla* jne., vahest ka võti: *võtme* tüüpi sõnu. Muidugi tuleb sel puhul viidata ka sisekao tingimustele.

2. Lõppvokaali kadu: *lindu, poissi*, sise- ja väliskohakäänete lõppvokaali kadumine (nagu *hõbedasta* jne. rahvalaulude keeles).

3. Osastava käände lõpp *-da (maada, pahada)*.

4. Sisseütleva käände lõpp *-je, -ie (külaje, lepi-kuie)*; ka *ma*-infinitiivi lõpp (*laulemaie*) kuulub siia.

5. Muistne alalütleva käände muutelõpp (*vahella, sealla*).

6. Sõnakujude *varba'alle, kinda'ad, kauge'ella, tae-va'asta, kirve'eta* selgitamine.

7. i-mitmuse olulisemate joonte selgitamine keeleajalooliselt (toeks on siin rikkalikult näidiseid rahvalaulude keelest: *noorita mehita* jt.).

8. Mineviku vormides *i* (pro *-si-*: *kõnelin* jt.).

9. Umbisikulise tegumoe mineviku lõpu *-ti* (rahvalaulude keeles on kaasrõhulise silbi järel *-tie*) selgitamine.

10. *-kse-lõpuline olevik* (peamiselt rahvalaulude keeles esinev: *loogelekse, lendelekse*; vrd. ka *kuulukse, näikse!*).

²⁰ Vt. näit. Lauri Hakulinen, Koulujemme kielihistorian-opetuksen etymologisesta puolesta (Virittäjä 1927, lk. 208—231); M. Airila, Äidinkielen kieliopin kirja (Virittäjä 1929, lk. 33—39); prof. L. Kettunen, Suomen kielioppi (1934, 2. tr. 1936), mille 1. trükis esitatud keeleajaloolised märkmed saanud koolides suure poolehoidu osaliseks, nii et seda ala on 2. tr-s rohkesti täiendatud (vt. 2. tr. eessõna).

11. Omadussõna komparatiivi tunnuse *-m'i* (rahvalaulude keeles *-mbi*, murdeis *-mB*) kujunemiskäik.

12. Potentsiaalse kõneviisi tunnus *-ne*, mis on küll kõigist eesti murdeist kaotsi läinud, kuid rahvalaulude keeles esineb suure sagedusega (*puutunekse, juhtunekse*).

13. Niisamuti ainult rahvalaulude keele seisukohalt pälvivad tähelepanu possessiivsufiksids *-ni*, (*-si*), *-na*, *-sa*.

Muidugi ei saa keeleajalooliste seikade esitamisel lähtekohtaks võtta ainuüksi rahvalaulude keele vastavaid kujundeid, vaid me peame neid selgitama murrete tagapõhjal ja ka — seda tahaksin eriliselt rõhutada — soome keele abil. Osa küsimusi (näit. gen. muutelõpu *-n'i* kadu) tuleb selgitada eesti kirjakeele ajaloo kursuse läbivõtmisel. Sel viisil saavad tulevased gümnaasiumi lõpetajad tarviliku ülevaate eesti keele morfoloogilise konstruktsiooni tähtsamate elementide ajaloolisest kujunemiskäigust, mis „nähtuse mõistmist tõesti hõlbustab“ (nagu soovis I Eesti Keele Õpetajate Kongress).

4. Lausete liigendus.

Lõpuks tahaksin veel lühidalt peatuda süntaksi-kursusse kuuluva lausete liigenduse juures. Siingi vajame tõsist reformi. Kuigi algkooli õppekavade 1928. a. väljaandes oli öeldud (lk. 32): „Lauseliikmed: alus, öeldis, laiend ilma liigituseta“, tuli ometi ilmsiks tendents õpetada ka algkoolis kõiki lauseliikmeid ja lasta lastel iga kättejuhtuvat teksti analüüsida sõna-sõnalt. Sellele ebasoovitavale tendentsile on ka mujalt tähelepanu juhitud²¹. Algkooli õppekavade 1937. a. väljaandes on lauseliikmeist peale subjekti, predikaadi ja objekti välja tõstetud veel *omadussõnaline täiend, aja- ja kohamäärus*, teised täiendid jäävad liigitamata. Uutele progümnaasiumidele ja reaalkoolidele määratud kooligrammatikais on lauseliigendusele pühendatud ohrtrasti ruumi, kaugelt rohkem kui vajalik. Uutes gümnaasiumides see vahest pälviks säärast tähelepanu²². Nähtavasti ollakse arvamisel, et progümnaasiumi IV (resp. reaalkooli II) klassi õpilane peab suutma liigendada iga kättejuhtuva teksti kõik laused, olgu need kuidahes rasked ning keerulised. Selle väite kin-

²¹ Vt. Villem Altoa, Märkmeid keeleõpetusest algkoolis (Eesti Kool 1935, lk. 327—332).

²² Võrreldagu näit. L. Kettuse „Suomen kielioppi“-teost, mille kõik osad on mõeldud käsitlemiseks kogu gümnaasiumi kursuse ulatuses, lk. 75—82 ja 155—167.

nituseks osutatagu siinkohal H. Jänese—O. Parlo koostatud õpikule „Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele IV“, lk. 73—75²³. (Vt. ka Kasvatus 1936, lk. 271—272.)

Tegelikest kogemustest teame, et säärase tekstide lausete sõna-sõnalise liigenduse oskus on vägagi raskesti saavutatav, ka on saavutatavate tulemuste formaalne väärus küsitav. Kerkib küsimus: kas ongi just sellel kooliastmel tarvilik jõuda niikaugele lausete liigendamisel? Peale subjekti ja predikaadi on eesti keeles tähtsaim lauseliige objekt; selle tundmist tuleb kõigekülgselt süvendada ja laiendada õpilase keeletarvitamise ning praktilise õigekeelsuse piirides. Kõik teised lauseliikmed (ühes mõnede tarvilikemate alaliikidega) esitatakse valitud näidislausel ainult üldiseks tutvumiseks. Alles gümnaasiumis on õige koht kogu selle kontsentratsiooni süvendamiseks niikaugele, et gümnaasiumi lõpetajad võiksid liigendada hariliku teksti kõik laused (liitlauseid kaasa arvatud).

Eesti keele süntaks on kahjuks veel uurimata, välja arvatud prof. L. Kettuse aastate eest tehtud tänuväärne katse (Lauseliikmed eesti keeles, 1924), seniseis kooligrammatikais aga paiguti on valitsemas vanade kultuurkeeelte süntaksite kuldunud šabloon ning skolastiline käsitlusviis²⁴.

Mõnevõrra uudsemaid võtteid sellel alal võib märgata prof. L. Kettuse ülalmainitud „Suomen kielioppi’s“ ja vähemal määral ka M. Airila teoses „Suomenkielen lauseoppi. Oppikouluja ja seminaarien tarpeksi“ (2. tr., 1927).

AES-i ja EKA arhiivi on seni kogutud rikkalikku rahvakeele-ainestikku kõigist eesti murdeist. Kas ehk oleks juba aeg hakata koostama kogutud aine põhjal uurimusi eesti rahvakeele lauseehitusest? Valminud uurimuste najal ehk saaksime kord ammuoodatud eestilise lauseõpetuse.

H. Rajamaa.

Some Problems concerning the Teaching of the Estonian Language.

In connection with the reform of secondary schools in Estonia, certain reforms in the teaching of the mother-tongue in all types of schools from the elementary schools to the university have become imperative.

²³ Mõni aasta tagasi oli asi veelgi hullem: siis pidi 8. õppeaasta õpilane taipama ja oskama järgmiste lausete liigendamist: *Soojadel suveõhtutel armastasid nad koos jalutada õhtupäikese käes särava mere randa mööda; olid vihased saamata jäänud palga pärast* (E. Muuk — M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II⁵, lk. 96).

²⁴ Vrd. F. Sommer, Vergleichende Syntax der Schulsprachen (3. tr., 1931).

Especially two aspects of the teaching of Estonian are in need of change, viz. the degree and manner in which elementary phonetics and consonantal alternation should be dealt with in the various types of schools, and the extent to which parsing should be taken into account in Estonian grammars intended for pro-gymnasiums and real-gymnasiums. In the first and second classes of the former gymnasiums grammar was to some extent illustrated and made more intelligible by references to the history of the language. In the meantime the historical point of view has fallen into neglect but should be revived in the teaching of Estonian in gymnasium. The author makes some suggestions as to the way in which this might be done to the best effect.

Murdetekst Koerust.

Jutustaja Leena Ots, 75 a. v., Nõmme saunas, 1937. a. suvel. MT 194,
13/18.

kudà ton't oll,

kudà sulane ja peremez tegid toñtti ka-hekkes'ti.

sulane magàz kummil ja peremez kãiz kolm nellabãva ehtad toñtti tegemaz, ja lugèz senù toñdile. stšsè sulane eppiz jälle kummil senàd pãhè, miš peremez lugèz, salaja kùlaz, peremez ei tiànd eñtã siàl kùlaz. ja kolmandel nellabãva ehtal peremez sai toñdi valmiz ja aãdiz nimettize seřmè oñst veřd toñdile. ja sīs toñdile tuli iřg sišse ja toñt pani uksest vãlla. agã sīz sulane akkaz izè tegema, tegi toñdi valmiz, tal olid nield senàd piãz, miš peremez lugèz ja lugèz kuã keik nièd senàd miš peremeski lugèz. sulane aãdiz kuã nimettize seřmest veřd ja toñt lãks minema. agã üks senà lãind sulazel mielest ã, ja sulane tũlaz sũgize reialuze vãravañte piãl, ja sīz nãgi kořraga et kaks toñtti kiškuzid kapsamua piãl. sīz sulane tuñdiz ã, et temã toñdil oĩd üks jalg pũdu, üks senà lãind tal mielest ã.

ei tiã minã kuã enãm, miš neišt pãrast sai.

Vihitlemine sãngis.

kurenãine riakkiz, temã izãl oĩd saun, ja sīz siãl nuřgãz oĩd azè, kudã tedã enne üteldi: kraikka veř sedavĩzi, ùhè sambaaga sãřg. ja sīz oñ oĩd, üks auk on oĩd ùhè seinã sièz, teinè teizè seinã sièz ja sammaz oĩd keškpãiga

perandad. ja siz kui läinuvad vihtlema, siz veñnuvad elèd ja prahid siešt õ, ja läinuvad püšti sisse. siz vizatti leili ja ni palavad leili vizatti, et siäl madalaz püšti sai vihelda.

vüðrukš.

meil oli vanà saün, mälettagi kui vanà siè oli. õ jumäl siè oli ülè sadà uaštad vanà, sanà kerè on paèrga allèz, reijalune ja reheduba oñ üz. paèrga uottame, millà sisse kučküb. siè oñ eñdine vahemetsa tubà, sialt vïdi neñmele, nüüd oñ sïn. sellè ukse eizel (= 'koda') oli kolm ust, üks lüks tuppa, üks lüks kambre, vüðrukš lüks reijalla.

Üles tähendanud R. Toona.

Raamatute ülevaade.

Finnugor rokonságunk. Irta Zsirai Miklóš. Budapest 1937, Ungari Teadusteakadeemia väljaanne, 587 lk. 4°, lisana kaks kaarti (üks läänemere-soomlaste ja laplaste, teine Kesk- ja Ida-Vene soomeugrilaste asupaiku esitav).

Kõnealune Budapesti soome-ugri keeleteaduse professori sulest äsja ilmunud mahukas soome-ugrilasi esitav töö („Meie soome-ugri sugulased“) pole mitte ainult kaustalt ja lehekülgede arvult suur teos, vaid see on ka kvaliteedilt sõna otseseimas mõttes suur teos, mille ilmumise fakt ei tohi vaka alla jääda eestigi publiku silmis. Teose trükitehniline välimus (hää paber, rohked ja hästivalitud illustratsioonid ning tabelid tekstis jne.), trükikorrektoori laitmatuse ja sõnastuse ladusus-voolavuse aina tõstavad seda hääde muljet, mille ta lugejasse jätab. Raamat on mõeldud esmajoonel populaarteaduslikuks soome-ugrilaste tutvustajaks ungari haritud publiku laiadele hulkadele, kellele „teaduse kindlad tulemused täninigi pole suutnud sügavamalt juurduda“ ja kellele seas — nagu kahjuks eestigi haritud massides — ikka veel usupinda leiavad igasugused võimatud keelesugulusotsingud kõigi võimalike maailma rahvastega (türklased, jaapanlased, draviidid jne., vrd. lk. 23). Kõrgel tasemel seisva raudse meetodikindlusega ja ühtlasi võhikulegi taibupärase selgusega suudab autor oma teose sissejuhatavas osas ja I päättükis (lk. 3—105) ungarlaste soome-ugrilaste hulka kuuluvuse vist küll usutavaks teha ka oma selles suhtes kõige ebausklikumale kaasmaalasele. Selleks tutvustatakse lugejat kõigepäält maailma keelte klassifikatsiooniga (lk. 3—23), keele arenemise ja muutuvuse pääpõhimõtetega, eriti ungari keele ainekliku põhjal (lk. 24—29), keeltevaheliste sugulus- ja laenuvahekorjade põhimõttelise vastoluga (lk. 29—39), eriti aga ungari keeles pääle laenelementide, onomatopoeetiliste ning keeleuenduslike uudisainete jm. hilisema keelevara maha-arvamist (lk. 41—44) leiduvate vaidlematute soome-ugri ajast päritud keeleainestega (lk. 45—91). Viimaste hulgast ei tule kõne alla mitte ainult kultuurialade järgi rühmitatud tüüpilisim-kindlaim ungari soome-ugriline sõnavara (lk. 45 jj.; lk. 48 esitatavate statistiliste andmete põhjal on ung. sõnavaras 65%

ürgset soomeugrilist, 10% slaavi, 8,5% türgi, 7,5% saksa jne. ainekse), vaid ka ung. keele häälikulise koostise tähtsamate soome-ugri vastete probleem (lk. 52—58) ja ung. keele soome-ugrilised konjugatsiooni- ning deklinatsioonilõpud, tuletusliited, tunnused ja isegi ung.-soome-ugri süntaksi olulisemad ürgelemendid (lk. 58—91). Käsitlust leiab ka keele- ja tõusuguluse vahel, nende kahe mõiste mittekattuvus (lk. 92—105). Teose sissejuhatavale (lk. 3—23) osale ja ungari k. kuuluvust üldisemalt käsitlevale I päätükile (lk. 24—105) järgneb soome-ugri algaega (ühisaega) vaatlev II päätükk (osa). Viimases leiab käsitlust nimetuste *ugor*, *finnugor* ja *soome-ugri* ajalugu (lk. 106—9), soome-ugri algkodu küsimus ühenduses selle otsimisajalooga (lk. 109—117), soome-ugri algrahva kultuuri põhijooned (lk. 118—124), arheoloogia andmed soome-ugri algkodu küsimuse kohta (lk. 124—6), algrahva kokkupuuted naabritega (soome-ugri ja indo-euroopa algsuguluse ja soome-ugri algaegsete laenude probleem, lk. 126—132) ja soome-ugri keelkonna jagunemine („sugupuu“ jne.). Zs. teose tuumosaks on selle päälkirjale vastavalt üksikute, ungarlastega keelesuguluses olevate rahvaste üksikasjalisem esitus (III ptk): (obi-) ugrilaste (vogulite ja ostjakite) rühm (lk. 142—201), permi-soomeugrilased — sürjanid ja votjakid (lk. 202—235), volga-soomeugrilased — mordvalased ja tšeremissid — ning viimaste hulka kuuluvate ümber-rahvustunud muromlaste-merjalaste probleem (lk. 236—274), laplased (lk. 275—297) ja viimaks läänemere-soomlased nn. („finnség“, lk. 298—471). Nagu äsjaseist lehekülgede-andmeist nähtub, on suhteliselt suurt rõhku pandud ühelt poolt ungarlaste lähemate hõimlaste obi-ugrilaste esitusele ja teiselt poolt läänemere-soomlaste tutvustamisele, sest et viimaste hulgas on pikemat käsitlemist eriti väärivaid kultuurirahvaid nagu eestlased ja soomlased. Lõviosa läänemere-soomlastele varatud ruumist langebki soomlastele (lk. 309—415), kuna teistest on antud lühem ülevaade (karjalased lk. 416—427, vepslased lk. 428—432, vadjalased lk. 433—6, liivlased lk. 437—441 ja eestlased lk. 442—471). Meil ei tarvitse loendis viimasele kohale jäämise pärast nukurtseda, sest pole põhjust mitte usaldada autori väidet (lk. 442), et „seda järjekorda-paigutamist nõudsid ainult geograafilised ja keelelised faktid“ ja et eestlaste kultuuritaset ning muud silmas pidades neid oleks tulnud asetada koguni loendi etteotsa. Iga rahvasterühma esituse alguses on selle rühma kooselu-aja käsitelu, eriti ms. harilikult just kõnes olevat rühma iseloomustavamate keeleliste nähtuste lühike ülevaade, rühma kooselu-aegete naabreilt saadud laenude iseloomustus (näit. algsoomeaegetest laenuvahekorrist lk. 298—305), rühma üksikrahvaks hargnemise vaatlus (näit. läänemere-soomlaste kohta vastavalt lk. 305—7). Autor on uurijana põhjalikult töötanud soome-ugri rahvaste nimede selgitamise alal (vrd. näit. tema nimeuurimust Jugria, NyK. XLVII ja XLVIII), vastavat süvenemist on märgata ka käesoleva teose rahvastenimede-käsiteludes (näit. *ugor*-nimi lk. 142—6, *vogul*- ja *mañši*-nimi lk. 159—160, laplaste nimetused lk. 277—283, soomlaste nimetus lk. 317—319, eestlaste nimetused lk. 448—450 jne.), mis ei puudu ühegi rühma ega üksikrahva erikäsitelu algusest. Iga üksiku rahva käsitlemisel esitatakse täpsad andmed tema suurusest, asukohtadest, vastava keele murretejaotusest, ajalooast, elatusviisidest, majanduslikust olundist, rahvaluulest ja kirjandusest (kuivõrra neid vastaval rahval on) ja viimase aja kultuuriarengust üldisemaltki. Üksikrahvaste esitamise alused pole täiesti ühtlased, ei saagi seda loomulikult olla soome-ugri rahvaste elu- ja kultuuritaseme ning ka nende kohta saada-olevate andmete ebatasasuse tõttu. Soomlaste käsitlev osa näit. moodustab omaette ümmariku monograafia Soome maa ja selle

rahva kohta, alates Soome geograafilise asendi ja rahvastiku kirjeldamisega ning lõppedes soome kirjanduse, kujutava kunsti, vana kirja-keele ja rahvamurrete asjalik-konspetsiivse ülevaatega. Eestit käsitlev osa oma tunduva lühemuse tõttu ei moodusta sellist tervikut (vrd. näit. soome kirj. käsitlust lk. 379—388 ja eesti kirj. 467—9, soome kunsti käsitlust lk. 388—95, kuna eesti kunsti ei käsitleta). Kuid autori toonisoosus, ajaloolises ülevaates balti-saksluse ja veneluse osa õige tabamine Eesti arenguloos, Eesti majandus- ja haridusolude õnnestunud konspetsiivülevaade jne. jne., — kõik see kokku õigustab meid väitma, et Zs. töö Eestit käsitlev osa on üks objektiivsemad, sõbralikemad Eestit tutvustavaid viimaseaegseid välisautorite kirjutisi. Ei jäeta selles mainimata, et Tartu Ülikool on vanim soome-ugrilaste ülikool ja et eestlaste haridustaseme hindamisel paistab silma Eesti raiharvuga võrreldes maailmarekordiline üliõpilastehulk.

Zs. teose lõpposa (IV ptk., lk. 472—508) moodustab ulatuslik soome-ugri võrdleva keeleteaduse ajalugu. Alates Halogalandi O t t a r i g a, kes IX sajandil tegi esimesed tähelepanekud Valge mere äärsete „bjarmide“ ja laplaste keelesuguluse kohta, jälgitakse soome-ugri võrdleva keeleteaduse arengut üle keskaegsete ja hilisemategi kobavate keelesuguluseotsingute, üle tuntud M. F o g e l'i, Ph. J. S r a h l e n b e r g'i, J. S a j n o v i c s'i, S. G y a r m a t h'i, J. A. S j ö g r e n'i jt. tegevuse kuni meie päevini. See uurimisajalooline ülevaade antakse üksikuurijate elutöö detailkirjeldistena, eri uurijate töötamis-kronoloogia järjekorras. Lugeja silmade eest mööduvad korrast „soome-ugri teaduse kangelasaja“ suurkujud M. A. C a s t r é n ja A. R e g u l y, siis ungari võrdleva keeleteaduse rahvuslikuks teaduseks tõusmise ajastu uurijad H u n f a l v y ja B u d e n z, üksikult seisev geriaalne taanlane T h o m s e n, edasi organiseerunud soome fennougristika esimesed esindajad A h l q v i s t, G e n e t z ja O. D o n n e r. Järgneb ülevaade ungari fennougristika arengust Budenzist tänapäevani, milles eriliselt käsitletakse S z i n n y e i, M u n k á c s i, H a l á s z i, P á p a y, G o m b o c z'i ja M e l i c h'i tegevust, ainult lühemalt mainides muid nooremaid. Päälkirja all „Soome soome-ugri uurimisi juhtimas“ vaadeldakse Soome-Ugri Seltsi ümber koondunud teadlaste tööd. Eriliselt kõne alla tulevad siin S e t ä l ä, P a a s o n e n, W i c h m a n n, K a r j a l a i n e n, K a n n i s t o ja T o i v o n e n. Viimase järele (päälkirja all „Yrjö Toivonen ja tänapäevane ilme“) loendatakse terve rida muid samaealisi, vanemaid ja nooremaid soome fennougriste. Eestis tehtud soome-ugri keeleuurimistöö all iseloomustatakse lähemalt W i e d e m a n n'i, V e s k e ja N. A n d e r s o n'i tegevust, kuna viimaseaegne uurimistöö on kokku võetud päälkirja all „Julius Mark ja tema töökaaslased“, kusjuures peatutakse peamiselt M a r g'i töötulemusil, „töökaaslasil“ mainides. Näib, et M a r k'i Ungaris peetakse päälle muu eesti keeleteadusliku töö päärganiseerijaks Eestis. Viimases järjekorras käsitletakse skandinaavlaste osa soome-ugri uurimistöös (F r i i s, W i k l u n d, N i e l s e n, Q v i g s t a d ja C o l l i n d e r).

Refereerisime ligemalt just teose uurimisajaloo-päätükki, sest see osa Zs. tööst on eriti üks neid, millest rõõmu ei tunne ainult laiem publik, vaid ka kutseline keeleuurija. Soome-ugri keeleuurimise ajakohane ulatuslikum ülevaade on seni puudunud (J. P á p a y ülevaade [1922] on tunduvalt lühem), vastav materjal aga on laialipillatult nekroloogides, juubelikirjutisis, paaris vananenud (O. D o n n e r'i, S e t ä l ä) eriteoses jm. Tänu Zsiraile on meil nüüd olemas usaldatav kokkuvõte soome-ugri keeleuurimiste käigust, vähemalt sellest tööst, mis seni on tehtud võrdleva sm.-ugri keeleteaduse alal.

Üksikute keelte alal sooritatud kitsapiirilised, aga tihti vägagi kandva tähtsusega töö (näit. Kettuse tegevus läänemere-sm. keelte alal, mõnede ungari keele eriuurijate saavutised jne.) on selles teoses esialgu jäänud tagaplaanile.

Kõnesoleval teosel on muidki jooni, mille kaudu ta kuulub harilikust populaarteaduslikust tööst pää jagu kõrgemal seisvate käsiraamatute liiki. Mainitagu kõigepäält iga eriprobleemi käsitluse lõppu liidetud kirjanduseloendit, mis paljudel puhkudel on peagu ideaalselt täielik ja ei osuta mitte ainult autori suurt soome-ugri kirjanduse tundmist, vaid on salgamatult kasulik eriti nooremaile uurijaile soome-ugri küsimustes orienteerumiseks. Selles on võimalust mõõda hoolikalt silmas peetud ka raskelt-kättesaadavat Venemaal ilmunud kirjandust, mille kasutamist SSSR-i soomeugrilaste käsitlemisel on teosele olnud märgatavat tulu. Ainekäsitluses ei ole autor kaugeltki mitte alati laskunud ainult seniste uurimuste tulemuste refereerimise tasemele, vaid on avaldanud oma isiklikkegi seisukohti, millede tundmine kaasuurijaile peaks osutama kohustuslikuks. Nii näit. juba eespool esiletõstetud rahvastenimede-käsitlusis jm. Ms. ka soome-ugri alg-aja lõppstaadiumi Zs. asetab seni üldisemalt oletatust hilisemasse aega, nimelt 2. aastatuhandesse e. Kr. s. (vrd. lk. 140). Rahuldustundega võib nimetada, et autor küsimuste vaieldavuse puhul ei vali publikule esitamiseks mitte ühte, enesele meeldivat või vastuvõetavat seisukohta, vaid laotab erinevad seisukohad lugeja silmade ette oma ettevaatlike kommentaaridega. See pole enam liht-populariseeriv, vaid teadust ja teadmist edasiantav menetlus. Zs. teosel on kõik eeldused (vähemalt oma olulisimais osades) saada Ungari ülikoolide kursusraamatuks. Vist on autori ms. ka sellele õpperaamatu-vajadusele mõelnud ja just vastavalt ulatuslikumaks kujundanud oma töö need osad, mis käsitlevad ungari ülikoolikursusis eriti silmaspeetavaid soome-ugri keeli ja rahvaid (obi-ugri, soome — vrd. eespool-öeldut). Kui Soome ja Eesti üliõpilaskonnas oleks enam ung. keele oskust, võiks Zs. raamatut neiski mais eduga õppevahendina tarvitada.

Selle suure, peagu kohutavalt suure teose lugemisel võib igal samade probleemidega vähegi teotsenul vahetevahel muidugi tekkida mõnes küsimuses autoriga lahkarvamisigi. Nii on allakirjutanulgi mõningas pisiküsimuses neid tekkinud. Et tegu on piasiasjadega, siis mainin siin ainult näiteks paari neist. Et muinasbjarmlaste nime soome *perämaa*-ga ühteasetamine oleks „tähelepanuvääriv oletus“, nagu arvab autor (lk. 205), on kaheldav. *Liivlaste* ja *lüüdlaste* rahvanime ühtekuuluvust (vrd. lk. 437) oleks raske häälikulisest küljest motiveerida. Mingisugusel arusaamatusel näkse põhinevat väide (lk. 437), et XIX saj. keskpaiku on Salisejõe suudmel leitud 22 liivi küla (nii-siis liivi k. kõnelajaid 22 külas?). Kahtlane on lk. 78 esitatav vadjja vorm *puhegē* (ootaksime *γ* kadu, vrd. Kettuse VKÄH² 68 ja Setälä ÄH 89). Algsoome germ. laenude arv ei ületa milgi tingimusel tuhandet (vrd. lk. 301). Lk. 305 tunnukse sm. *takkuna* ung. tõlge olevat ebatõpne. Eesti kirjanikunimi *Oks* esineb finnoiseeritud kujul *Oksa* (lk. 469) ja eesti kirjanduse esituse kokkusurutus on aegu saanud, et nooreestlane *Tammsaare* on sattunud *Vilde* ja *Kitzbergi* lähimasse naabrusesse, ajas ettepoole *Suitsust* ja *Tuglasest*, *Oksast* jt. Kirjanduseloendis (lk. 469) on identifitseeritud keelemagister *Aavik* ja samanimeline muusikaprofessor — mis muidugi välismaalasega kergesti võib juhtuda.

Lubatagu ruumi ka ühele puht-terminoloogilist laadi märkusele. Läänemeresoomlaste nimetusena Zs. tarvitab *finnség*: (= soomlus,

„soomlaskond“), viimase kõrval aga tihti lihtsalt *finn*. Viimase sõna tähendus on niisii ühtlasi 'soome, soomlane' ja 'läänemere-soomlane'. Kuid selline kaksiktähendus segab vähemalt allakirjutanut. Vrd. näit. lk. 87, kus väidetakse, et „soome-ugri keelte seas ainult ‚finn‘ keel ja mõnikord lapi k. kongruerib atribuuti arvus ja käändes pääsõnaga“: järgnevad näited on ainult soome keelest, ja seepärast lugejal võib jääda mulje, et küsimus on ainult soome keelest, kuigi autor vist on mõelnud läänemere-soome keelteryhmas (*finn = finnség*). Niisama näit. lk. 126, 4. r. alt räägitakse germ. ja balti laenudest „soomes“ (*a finnben*), mõeldes selle all jällegi vist läänemere-soomlasti. Läänemere-soomlaste nimetusena ungaris *keletitengeri finnek* on tõesti pikk-kohmakas, *balti finnek* ja *nyugati finnek* (= balti- resp. läänemere-soomlased) segavalt halvad (vrd. lk. 298), kuid midagi peaks ung. keeles küll ette võetama *läänemeresoomlaste* ja *soomlaste* nimetuste selgemaks diferentseerimiseks. Sürjanid ja votjakid on küll ka ligidased sugulased, aga oleks väga segav nende emma-kumma nimetust üldistada nende tervikrühma nimetuseks (permi-soomeugrilaste asemel).

Asjaesitatute taolised pisipisted ei suuda muidugi Zs. teose au-paistet milgi määral varjutada. Kuigi teaduse populariseerimise ja soome-ugri hõimude ungarlasile tutvustamise pääsihist inspireeritud, astus ta ilmunispäevast pääle soome-ugri teadustega tegelejate noorte ja vanadegi vajalisemate käsiraamatute hulka, kõrvuti oma soome kaaslasega, koguteosega „Suomen Šuku“. Loodetavasti ei tarvitse meil eestlasilgi enam kaua oodata vastavat omakeelset väljaannet soomeugrilasist: ungarlase ja soome eeskujudel on nüüd juba kerge edasi ja kõrvalle ehitada.

J. Mg.

Litterarum Societas Esthonica 1838—1938. **Liber saecularis.** Õpetatud Eesti Seltsi toimetused (Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae) XXX. Tartu 1938. XII + 992 lk. (+ palju tabelleid kriitpaberil) 8°.

See ÕES-i sajanda aastapäeva puhul ilmunud raamat on suurteos nii lehekülgedelt, autoreilt kui ka sisult ja jääb välditamatuks tarberaamatuks igale rahvusliku teaduse eriharugi harrastajale. Et raamat sisaldab muu hulgas keeleteaduse alalt veerandsada artiklit, millest paljud on tähelepandava kaaluga, siis lubatagu raamatut selle keeleteadusliku osa palgest EK lugejale lühidalt tutvustada.

Kolm autorit on võtnud oma kirjutistele suuremaid soome-ugrilisi (uuralilisigi) põhiküsimusi käsitlevad teemad. Nii püüab T. L e h t i s a l o seletada uurali astmevahelduse tekkimist kahel viisil: 1. rõhutu asendi läbi mehaaniliselt põhjustatud nõrgenemisega, 2. intensiivsuse-tasakaalu taotlusega. Küsimus on muidugi, vähemalt lühikartikli piirides, sel teemal määratud jääma hüpoteetiliseks. Eri-käsitused on olnud ja jäävad ka edaspidi enam kui võimalikuks. — Oma pääliskaudsusest hoolimata on tähelepandav E. L e w y katse mõnede keeletüpoloogiliste nähtuste (näit. astmevahelduse, vokaal-harmonia) abil määrata soome-ugri ja samojeedi keelte kunagist asendit omavahel. — D. B u r i c h esitab arvamuse sm.-u. pluraalitunnuse *k* (näit. algsm. **mek*, **tek* jm.) identsusest kollektiivst tähendava tuletussufiksiga *-ka-*, *-kä-* (näit. algsm. **me-i-kä-*, **te-i-kä-* jm.). Sama käsitus rakendatakse ka *i*-lise (samane *-ja-*, *-jä-* kollektiivstust tähendava denominaalsufiksiga) ja *t*-lise (samane *-ta-*, *-tä-* tuletussufiksiga) pluraalitunnuse kohta. Huvitavad, kuid vahest liiga suu-

red ja ulatuslikud mõtted nii vähenõudliku kirjutise raamides lõplikuks lahendamiseks.

Eesti ja lähemate sugukeelte morfoloogilis-tuletusõpilisi küsimusi käsitlevad V. Grünthal, J. Mägiste ja M. Toomse. Huvitavad on esimese arutlused lõuna-eesi mitmesufiksilise („kuhjatud“) *iskitse*-frekventatiivide kohta ($< i + sk(e) + i + tse$). Sufiksi vastavad osised ühendatakse samaste lähemate sugukeelte omadega. Kahetsetavalt on ainekik ainult rahvaluuleline ja ei arvesta rahvamurrete materjale. — J. Mägiste näitab väärtuslikus artiklis, kuidas senini soome-ugriliseks peetud i-liiteline liitsõnade esimene osis võib olla ainult lihtne pluurali tüvi (näit. sm. *töimies*, e. *sepikoda*, *vakuraamat* jm.). Käsitlus on veenev ja ilmselt tõenäosemana arvestatav. M. Toomse esitab andmeid soome päritoluga kirde-eesi verbide pl. 3. persooni lõppude *-vatta* ja *-tte* kohta.

Eesti ja lähemate sugukeelte sõnaseletuste alalt esitab A. Penttilä e. ümmardaja *~ ümmardama*, *ümmardama ~ ümmardama* sõnade kohta lähemaid tähelepanekuid, tuues ühtlasi vasteid lähemaist sugukeelist ja näidates, kuidas 'piiramist, ümbritsemist' märkiv tähendus on vanade usuliste talituste vaheastmete kaudu muutunud 'teenija, teenima' tähenduseks (vrd. sm. *palvelija*). Lisaks tuuakse huvitavaid paralleele kreeka analoogilisest arengust. — Y. H. Toivonen näitab, et mitmed vaimseid eluavalduisi osutavad sõnad on väga vanad oma algupäralt, näit. sm. *noita*, e. *noid*, lp. *gikkat*, tšer. *mužedaš*, e. *manama*, *lunama*, mrd. *moramis*, e. *jutustama*, *mõistatama* jm. — A. Saareste esitab nimestiku afektiivse geminatsiooni teel tekkinud eesti sõnu (38 sõnaartiklit, neist 9 ühendust muude poolt varem avaldatud). Kuna liikumine sünnib siin keele-elu ebakindlal pinnal, siis esineb mõningaid küsitavusi (alamsaksa jm. laensõnu 6 juhul, spetsiaal-lastekeelsuse probleeme 6 juhul, jm.). Artikkel pakub rohkesti huvi. — K. Vilkuna käsitleb karjanduskommetega ühenduses oleva püha Katariina kultuse levikut soomes ja karjalas, kus see nähtavasti on eesti päritolu. Huvitavalt jälgib autor *lepatriinu* nimetuse kujusid ja levikut sellega ühenduses.

Eesti keele foneetika alalt näitab P. Ariste, et eesti *k*, *t*, *p* ja *g*, *d*, *b* häälduslik vahe ei seisa helilisuse astmes, vaid intensiivsuses — nende häälduslikus lõtvuses või tugevuses. Autor soovib seniste terminite teenuis ja meedia asemele tarvitusele võtta selt seisukohalt kohasemad leenis ja fortis.

E. Virányi esitab ungari sõnu, mis mitmesuguseid teid mööda eestisse tulnud (näit. *ungur* 'täkukohitseja' jm.). Kirjutis on enam huvitav laiematele ringkondadele kui keelemeestele.

Lähemate sugukeelte morfoloogilis-tuletusõpilisi küsimusi puudutavad kaks eesti keele uurimise seisukohalt teenekat soome teadlast — L. Kettunen ja E. A. Tunkelo. Esimene käsitleb liivi *lā'dā*-verbi imperatiive *li* 'mine' jne., mille *lā* >> *li* küsitava eriarengu kõrval võiks tõenäolisemalt arvesse tulla selle tuletamine *lādā*-verbist. Sellega ühenduses puudutatakse ka läänemere-soome futuuri probleeme. — Teine harutab vepsa *-siāe ~ -siāe* adjektiivide semasioloogilisi varjundeid ja häälikulist koostist (inessiivi *-ssā* >> *-s* + *-iāe ~ -iāe*). Väärtuslik lisand vepsa tuletusõpetusele.

Edasi käsitlevad lähemate sugukeelte sõnaseletuse probleeme L. Hakulinen, kes esitab tähelepanitava katse ümber hinnata

senist endastmõistetavat arvamust soome *kaasu* sõna etümoloogia kohta (< rootsi *gas*), näidates, et see pigemini võiks ühenduses olla krj. *kaarsu*, *kuaru* ~ ?, leedu *garas*, läti *gars* sõnadega, ja J. Kallima, kes käsitleb soome *huilo* 'eriline saabas', *huilu* 'flööt' ühtekuuluvust varasemas tähenduses 'toru, pikergune õõnsus', tuues huvitavaid tähendusõpilisi paralleele paljudest eri keeltest (ms. eesti *kalev*-sõnagi puudutades), mis on kirjutise huvipakkumaks küljeks.

Kaugemate sugukeelte probleemidest M. Zsirai käsitleb tüveirradiatsiooni juhtumeid derivatsioonioepetuses, näidates (päämiselt ungari keele põhjal), et tuletise tähendust ei tarvitsenud määrata mitte sufiks, vaid põhisõna. Viimaste tähendusrühmad on esimeselegi paiguti andnud eri tähendusvarjundi. — W. Steinitz'i kirjutises kõneldakse ostjaki objektiivsest konjugatsioonist, mis on huvipakkuv päämiselt uralistidele. Sama kitsamat ringkonda võiks huvitada ka A. Klemm'i kirjutis ungari oratio obliqua kohta.

Kõige arvukamad on kaugemate sugukeelte etümoloogilised kirjutised. On ju see kaugemate sugukeelte alal olnud üks kõige enam viljeldud haru senigi. Nii analüüsib T. E. Uotila sürjalaste nimetuse *komi* seletusi, pidades tõenäosemaks, et *komi* oli algselt „kamalane“ vastava jõe nime järgi, mille vesistul asuvad komid. — A. Raun esitab lisandeid tšeremissi *-nare* (*ku-nare* jm.) senisele käsitusele. — K. Nielsen käsitleb keeleliselt ja etnograafiliselt norrallapi jalatsi *länäs*-nimelist osa, mis on germaani laen (< mskand. **hlainiz*). — Gy. Lakó käsitleb sürjani *kyr* ja *gor* etümoloogiatega ühenduses olevaid probleeme.

Muude keelte kohta käivaid kirjutisi on ainult kaks. P. Arumaa tutvustab läti keele tekste Riigi Keskarhiivi kohtuaktides ja N. Poppe tegeleb tunguasi keele *-an*, *-en* sidesufiksi küsimustega.

Muidugi ei anna käesolevad read siin refereeritud kirjutisist täit pilti. Selle saab lugeja alles siis, kui ta tähendatud raamatu ise kätte võtab. Viimast tuleks kõigiti soovitada.

Üks probleem, mis neid artikleid lugedes esile kerkib, on soomeugri keeleteaduse rahvusvahelise abikeele küsimus. Kuna selleks mõni aeg tagasi oli üldiselt saksa keel, siis ei ole asi nende artiklite järgi otsustades enam nii selge: kahekümne viiest kirjutisest tarvitavad saksa keelt viisteist, prantsuse keelt seitse, inglise keelt kolm. Rõõmustaval kombel ei tarvita saksa keelt ükski eestlane ja näib, et eestlaste poolt on asi prantsuse keele kasuks päris üksmeelselt otsustatud, usutavasti ka edaspidiseks. Saksa orientatsioonile üldiselt truuks jäänud on soomlased ja venelased.

M. Toomse.

Juhiseid omakultuuri nädala korraldamiseks 26. III — 3. IV 1938.
ÜENÜ Keskjuhatuse väljaanne, Tallinn 1938.

26. märtsist 3. aprillini toimub meil esmakordselt üleriigiline omakultuuri nädal. Selle kestel teostatavate väga mitmelaadiliste ürituste läbiviimiseks tuuakse siin tegelikke näiteid.

Juhises on 40 lehekülge testi. Broshüür saadetakse kõigile omakultuuri nädala korraldajatele organisatsioonidele, asutustele ja isikutele tasuta laiali.

Vastutav toimetaja: **Joh. V. Veski.**

Väljaandja: **Akadeemiline Emakeele Selts.**

Eesti Kirjastus-Ühisus „Postimehe“ trükk, Tartus. 18. III 1938.

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud JUULIUS MÄGISTE

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgselt ainekku, mis on tähtis õppijaile, tõlkijaile ja kõigile keeletarvitajale. Silmas on peetud ka igakülgselt teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimedid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autorit peetakse heaks soome keele ja soome murrete tundjaks. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

AKAD. EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS, TARTUS 1931.
VIII+688 lk., alandatud hind 7 kr.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud J. Mägiste ja E. Elisto. Tartu 1935, 104 lk. Hind 50 senti. Pealadu ja omanik: Nimeede Eestistamise Liit, Vene 23—9, Tallinn.

Eestipäraseid eesnimesid. Toimetanud J. Mägiste. Tartu 1936. 40 lk. Hind 50 s. Kirjastaja: Nimeede Eestistamise Liit, Vene 23, Tallinn.

Eestlasele eesti nimi. Koguteos, 70 lk. Hind enne 50 s., nüüd 25 senti. Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4, alandatud hind à 10—15 s.

Liivi lugemik I—IV, à 25—40 s. Setu lugemik I, II. Hind 50 ja 75 s.

Valik grammatilisi oskussõnu. Hind 25 s.

Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.

Ekspriimentaalfoneetika alged. W. E. Peters. Hind 40 s.

Wanradt-Kõlli katekismuse katkendid. A. Saareste. Hind 50 s.

Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest. A. Saareste. Hind 40 s.

Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.

Eelmiste ladu: **O/ü. Noor-Eesti, Rüütli tän. 11, Tartu.**

Algsm. 1. silbi eü eesti keeles. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 30 s.
Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga.) Albert Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.

Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 40 s.

Eesti saama-futuuri algupärasest ja tarvitamiskõlblikkusest. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Adjektiiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. R. Nurkse. With an English Summary. Hind 1 kr.

Intonatsiooni, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles. E. Põldre. Avec un résumé. Hind 40 s.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Kõigilt siinselt väljaandeilt ant. A. E. Seltsi liikmeile 20% hinnaalandust, välja arvatud Eesti nimi ja Eestipäraseid eesnimesid (vt. ülal). — **SOOME-EESTI SÕNARAAMATULT** ka „Eesti Keele“ tellijatele 20% (s. o. 1 kr. 40 s.) hinnaalandust.

EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XVII aastakäik, 1938)

ilmub aasta kohta kaheksa numbrit, à 32 lk., kokku 256 lk. Kevadsemestril ilmub neli, sügispoolaastal neli numbrit.

Tellimise hind aastaks sisemaale 3 kr., välismaale 4 kr., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. 50 s. Üksiknumbri hind 40 s., kaksiknumber 80 s. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus O/Ü. „Noor-Eesti“ ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varem ad aastakäigud:

I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk., brošeeritud, hind à 2 kr.

V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk., brošeeritud, hind à 3 kr. 20 s.

IX—XV aastak., 1930—1936, à 192 lk., brošeeritud, hind à 2 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudelt raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada Noor-Eesti raamatukauplusest.

Erisoodustused:

„Eesti Keele“ 1938. aastakäigu tellijale annab AES võimaluse saada EK neljast esimesest aastakäigust vabal valikul kaks tasuta (saatekulude vastu), peale selle osta viiet ja kuuet aastakäiku poole hinnaga, s. o. à 1 kr. 60 s. Kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates — talituse kaudu (Akad. Kooperatiiv), isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel) — otse Noor-Eestilt. Soomeesti sõnaraamatult (vt. eelmisel leheküljel) saavad EK tellijad 20 % (1 kr. 40 s.) hinnaalandust — Akadeemilisest Kooperatiivist.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada teaduslikke uurimusi eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitledes ka üldkeeleteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku ajakirja järele.

EESTI KEELES

leiavad käsitlemist õigekeelsuse ning keele tegeliku korralduse küsimused. EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatuse ja E. Kirj. Seltsi Keeletolmkonna keelelisi otsuseid ning reegleid. Eriti sagedasti käsitletakse koha- ning isikunimede kirjutusviisi.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda keelelise kirjanduse, eriti tegelikku tarvituse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) arvustisi, murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Rüütli 24, III kord. Tel. 2-81 (peatoi metaja).

HIND 80 SENTI.